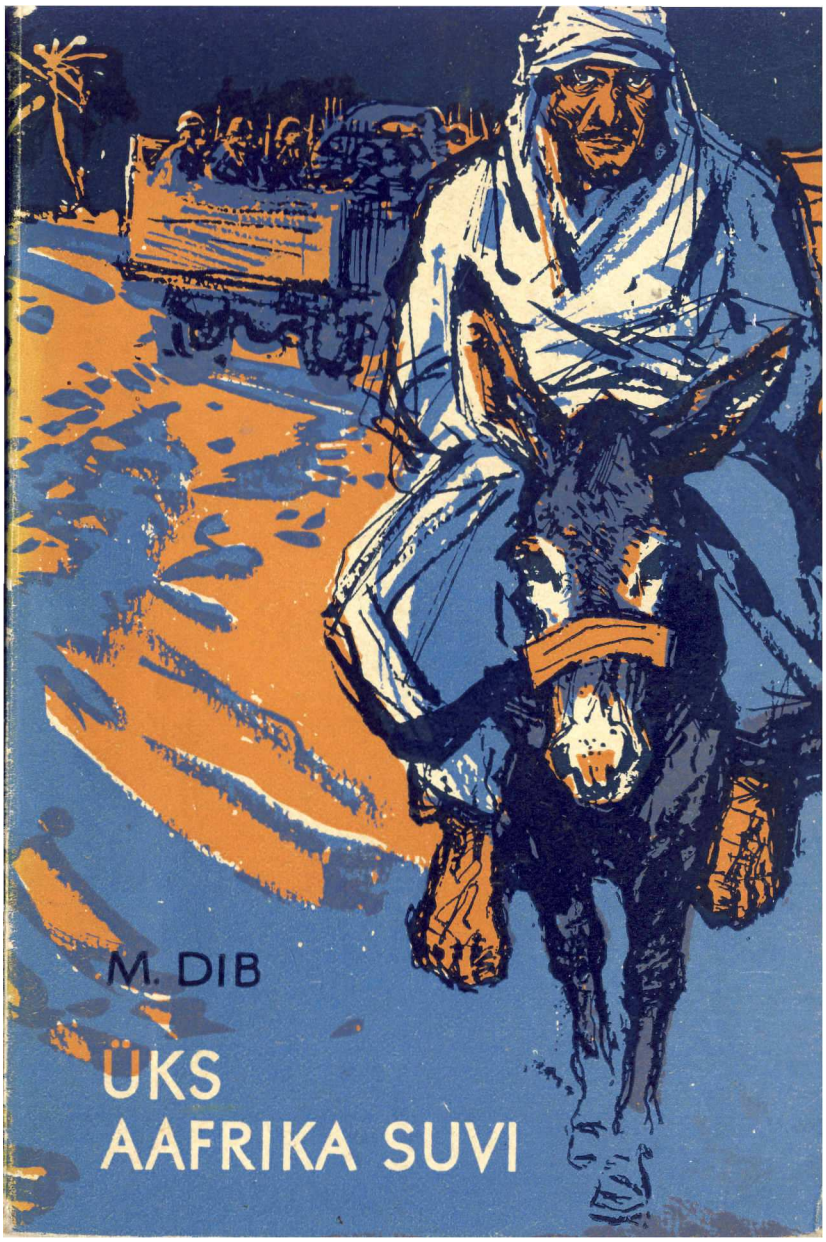

Mohammed Dib, üks tuntumaid prantsuse keeles kirjutavaid alžeeria kirjanikke sündis Tlemcenis 21. juulil 1920. a. Õppis kodulinnas, pidas mitmesuguseid ameteid — oli muu hulgas vaibakuduja, raamatupidaja, kooliõpetaja. Lõpuks kujunes Dibist ajakirjanik. Ta on töötanud paljude Alžeeria ja ka välismaa ajakirjade kaastöölisena. Kirjanduses on Dibi põhialaks romaan, ent tunnustust on leidnud ka luuletused ja novellid. Dibi peateos — romaaniseeria «Alžeeria» —, kuhu kuuluvad «Suur maja» (La grande maison), «Tulekahju» (L'incendie) ja «Kangruamet» (Le métier à tisser), on seni lõpetamata. («Üks Aafrika suvi» muide sellesse sarja ei kuulu.) Viimastel aastatel on Dibi rohkem köitnud luulevorm. 1961. aastal sai ta luuletuskogu «Kaitsevaim» (Ombre gardienne) René Laporte'i kirjanduspreemia.

MOHAMMED DIB_ÜKS AAFRIKA SUVI

Romaan

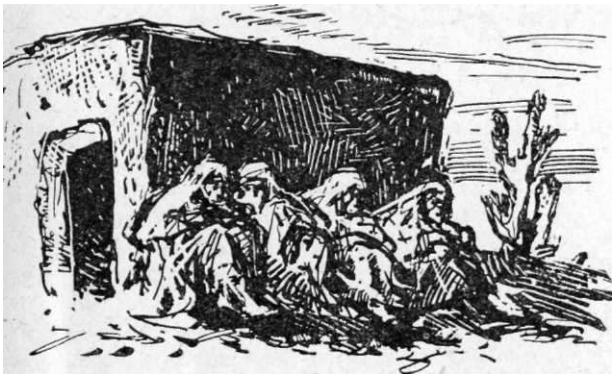

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS TALLI NN -1962
Originaali tiitel: Mohammed Dib Un été africain Editions Du Seuil Paris 1959
Tõlkinud Nelly Toiger Ümbrise ja tiitli kujundanud E. Mais aar

I

«Küll on palav . . . Otse lämmatav!» Sakia ohkab. Ta tõstab silmad taeva poole. «Ei vähimatki tuuleõhku! Ka öösel ei lähe jahedamaks.»

Sakia pöördub isa poole. Muhtar Rai, kes oma tardumusest on ärganud, kirub:

«See pimestav valgus lisab kuumust veelgi juurde, ausõna.»

Suur elektripirn põleb ta pea kohal. Mauri stiilis siseõu, mis taamal muutub kaarestikuga eraldatud aiaks, on heledasti valgustatud nagu teatri näitelava. Ent aed seal tagapool upub pilkasesse pimedusse, kust kostab veesulinat ja ritsikate siristamist.

Nõjatudes oma istme korjule suunab Muhtar Rai pilgud öisesse hämarusse. Ta ees on ümmargune laud kolme pilliroost tooliga. Sakia istub otse maas, kaarestiku juures. Ta on taas mõtteisse vajunud.

Parempoolse müüri ääres kössitab pingikesel proua Rai, Muhtari ema, ja magab; ta pea on rinnale langenud.

Sakia ja ta isa vaikivad. Neiu ei pööra juuresolijaile enam mingit tähelepanu, ta isa samuti mitte.

«Tahad, ma kustutan elektri?» küsib Jamna bent Taleb, kes ilmub oma mehe selja taha ukselävele.

Muhtar Rai heidab pilgu üle õla ja noogutab jaatavalt. Jamna kustutab õuel elektri ja nüüd immitseb tubadest sinna vaid nõrka valgust.

Jamna läheb istub tooliservale, oma mehe vastu. Ähmane naeratus eksleb ta huultel, väljendades ebateadlikku õnne.

Pärast pikka vaikust küsib Muhtar Rai hajameelselt:

«Sakia, mu väike, kas mõtled nüüd kooliõpetaja kohta nõutada?» «Oo, isa . . . »

«Ma tean,» jätkab Muhtar Rai ikka niisama väsinud häälega, «sa sooritasid neil päevil küpsuseksami ja praegu on koolivaheaeg . . . See oleks aga siiski nii huvitav.»

«Jah,» lausub Sakia ükskõikselt. Vanaema virgub võpatades ja pomiseb pahuralt: «Päh, kooliõpetajaks! Otsi talle mees, see sobib temasugusele paremini. Tütarlaps Rai perekonnast, ja tööle! Sa tahad vist, et kogu linn sinu ja su tütre üle naeraks?»

Sakia on erutatud. Jamna bent Taleb pöördub vana daami poole, vaatleb teda, kuid ei lausu sõnakestki.

Muhtar Rai ajab end püsti, asetades peopesad lauale. «Ema, meie päevil võib naine ja peabki...» «Meie päevil! Päh!» «Sa tead ju küll ...» «Meie päevil! Meie päevil!» «... et praegu ...»

Muhtar Rai lakkab kõnelemast; ta ema on taas uinunud. Muhtar Rai nõjatub toolikorjule.

See on kõhn, pisut kuivetanud mees. Ta välimus ilmutab aegunud koketsust: kaelaside, taskukene, valgest riidest jalatsid — kõik, nagu ta hästiistuv helehall ülikondki, meenutab kahekümnendaid aastaid. Ta kannab üleskeeratud vurre ja tema paksud juuksed on üsna hallid. Ometi ei ole ta veel kuigi vana. Kindlasti

6

pole ta viiekümnenegi, ent tema rahulik ja kaalutlev pilk, millega ta silmitseb iga asja, tundub juba kolununa.

Kama tuleb kandikuga, mille ta asetab oma käski-janna ette. See võtab teekannu ja hakkab tasse täitma; ümmardaja eemaldub.

Muhtar Rai silmitseb oma naist.

«Noh, mis sina selle kohta ütled?»

«Mis mina ütlen? Mille kohta?»

«Eks ikka selle kooliõpetaja ameti kohta.»

Jamna heidab pilgu tütrele.

«Jumal hoidku, ma ei ütle mitte midagi.»

«See oleks ju nii huvitav,» kinnitab Muhtar Rai. «Sa mõistad, see oleks ilma hooplemata tõesti midagi. . . huvitavat!»

Jamna asetab teeklaasi oma abikaasa ette.

«Milline kuumus! Ma lähen magama,» ütleb Sakia.

«Joo enne tee ära: veel ei ole ju hilja,» tähendab Jamna. «Võta, vii see vanaemale.»

Ta ulatab Sakiale täidetud teeklaasi, mille neiu proua Raile kätte viib. Unest virgunud, hakkab vanaema lärmakalt teed rüüpima. Sakia läheneb isale ja suudleb ta kätt.

Muhtar Rai silitab tütarlapse juukseid.

«Kuidas? On ju veel liiga vara magama heita. Aga olgu pealegi! Ära ainult sooviavaldust unusta . . . väike kooliõpetaja.»

Sakia läheneb emale. Ta suudleb esmalt tema peopesa, keerab siis käe ümber ja suudleb jälle. Nüüd läheb ta vanaema kaelustama.

«Mine siis, mu vaene tüdruk,» pomiseb vanake.

Kui Sakia on majja astunud, seletab Muhtar Rai:

«Laps on väsinud, ta ei näe hea välja. Mulle tun-tub, et ta neil päevil on liiga palju töötanud. Tubli tüdruk!»

7

Pärast hetkelist järelemõtlemist lisab Muhtar Rai juurde:

«Jah, selle kuumusega ei ole tõesti kunst haigeks jääda.»

«Siin on tegemist hoopis teise asjaga,» vastab Jamna. «Kuidas? Missuguse teise asjaga?» Ent kuuldes, kuidas ema norskab, ütleb Muhtar Rai:

«Kuula, ta norskab.»

Jamna tõuseb püsti, võtab tasakesi tühja teeklaasi vanakese käest ära ja istub endisele kohale tagasi.

«Ema, ema,» hüüab Muhtar Rai valju häälega, «sa peaksid magama minema.»

Proua Rai virgub äkki ja ütleb:

«Näe nüüd, mis sa räägid? Ma ei ole sugugi unine, mu kallis. Miks sa tahad mind voodisse saata?»

Muhtar Rai ja ta naine pööravad äkki pilgu aia poole: keegi koputab väravale. Peremees vaatab taskukella:

«See on sinu vend: kell on poo! kümme.» Muhtar Rai läheb aeda; värav kriiksatab ja mehehääl hõikab:

«... Ainult mööda minnes, jajah. Ainult mööda minnes.»

«Noh, pagan võtku, tulge ikka kõigepealt sisse!» vastab Muhtar Rai.

Jamna naeratab endamisi.

Tema vend Allal tuleb aiast koos Muhtar Raiga. «Ainult mööda minnes, õeke! Kuidas su käsi käib?» «Või ainult mööda minnes?»

Jamna tõuseb naerdes püsti, kummardub venna õla kohale. Allal puudutab kätega õe pead ja tõstab siis sõrmeotsad huulte juurde.

«Ma vannun, täna õhtul ei jää ma kauemaks kui ainult mõneks minutiks. Mul on kuhjaga.. . Oo, nana

8

Razia, teie olete siin? Andestagu mulle jumal! Ma ei näinud teid.»

Ta läheneb proua Raile:

«Andke mulle oma õnnistus, et jumal teile kingiks vara ja tervist...»

«Andku jumal sullegi vara ja tervist, kullake. Vanadus ei ole aga suurem asi...»

Ja vanake seletab pojaga ühest suust:

«Täielik õigus on neil, kes ütlevad, et vanadus sigitab igasugu hädasid.»

Kõik puhkevad valjusti naerma.

«Teed on veel järel, ehk joote ühe klaasi...»

Mõlemad abikaasad asuvad oma endistele kohtadele. Allal Taleb, kes Muhtar Rai viimaseid sõnu hästi ei kuulnud, vastab:

«Lubage, mu kallis, ma tahaksin istuda nana Razia
juurde.»

Ja kiiresti oma puhvpükse tagant kergitades asubki ta vana daami kõrvale. Öde toob talle klaasi teed.

«Inglid kaitsku sind,» ütleb Allal. «Aga mida siis teeb mu väike õetütar?»

«Ta läks magama,» vastavad Muhtar Rai ja ta
naine.

«Juba! Ja veel nii palaval ööl!»

«Nõnda jah!» hüüab proua Rai. «Nad tahavad mindki juba magama saata, mind ka!»

Allal Taleb asetab fessi enda kõrvale ja annab oma kiilaspeale õhku. Ta peab kinni vanamoelisest riietumisviisist; kuldkett ripub tal kõhul. Ta on ümarus ise, kuid hoolimata tublist kaalust ja ligikaudu viiekümne viiest aastast tundub ta vilkana ja võimelisena elust mõnu tundma. Juba püsib ta ainult suure vaevaga paigal.

«Ja need ... sündmused, Muhtar Rai? . . . Kas saame varsti teada, missuguse pöörde asi võtab?»

9

«Kes võiks seda aimata?»

«Teie, kes te töötate riigiasutuses! Teie teate alati palju rohkem, kui tahate öelda! Ärge eitage! Mul on küllalt kogemusi, et teie hoiakut mõista.»

«Kui tõtt öelda, siis ei teki küll muljet, et... asjad hakkaksid kuju võtma või korda saama.»

«Ahaa! Kas ma ei öelnud, et teate rohkem, kui lasete välja paista? Pange tähele, et mind see suurt ei häiri. Rääkisin ainult selleks, et midagi öelda... Mul on küllalt kohvi ladudes ja võin sellega hulk aega oma tööstusel hinge sees hoida, kui kunagi...»

Mõlemad mehed vaatavad teineteisele otsa ja silmitsevad siis naisi; õhus hõljub ebaharilik vaikus.

«Seda parem teile,» jätkab Muhtar Rai, «sest mul nagu oleks aimus, et see kõik ei lõpe niipea.»

Allal Taleb vastab summutatud häälel: «Kuid lõppude lõpuks tuleb sellest ainult head.» «Näh, missugusest «heast» te räägite?» «Ma mõtlesin... Tahan teile öelda, Muhtar Rai, et kõiges otsin ma alati asja head külge, ja kui ma selle olen leidnud, siis tänan jumalat tema headuse eest ja heidan kõik muu peast välja. Mina, jumala loodud nõder olend, pole muud kui harimatu inimene...»

«Teil on siiski küllalt teadmisi, et oma äriasju targalt juhtida; ärge püüdkegi mulle vastupidist seletada.»

«Ei! Ma ei hakka end kiitma. Kuid mul pole põrmugi õelust... Näh, see meenutab mulle üht viperust, mis mul omal ajal juhtus kellegi usuteaduse üliõpilasega. Olin seda noormeest austama hakanud, sest tal olid viisakad kombed ja ta sõnades väljendus ülev mõistus. Ehkki noor, oli ta siiski väga tark!»

Allal Taleb peatub: mitmesugused mõtted näivad teda äkki ründavat. Siis aga ta naeratab ja jätkab vaevu märgatava irooniaga:

10

«Imetlesin seda noormeest peamiselt põlguse pärast, mida ta tundis selle maailma varade vastu, ehkki ise oli äärmiselt vaene. Ta oli minu oma sõbraks valinud. See meeldis mulle väga ja — mis sellest salata — kõdi-tas mu enesearmastust. Mõtlesin sageli: «Näe kus kena noormees! Suured võimed ei ole ta pead pööritama pannud, sest ta ei põlga minusuguse harimata inimese seltskonda. Armastan suursuguseid hingesid. See noormees vähemalt ei raiska oma aega karmi saatuse üle õhkimisega ega tunne kibedust ligimese jõukuse üle.» Olin täis usku tema headesse omadustesse; tema sõprus hüvitas kõik pettumused, mida mu eelmised sõprus-vahekorrad mulle olid toonud. Kui kuulsin teda kõnelevat ...»

Allal Talebi miimika muutub nüüd väljendusrikkaks.

«... ei tundnud mu vaimustus piire — niivõrd targad olid tema arutlused. Ta kordas mulle tihti...»

Allal Taleb imiteerib kõneleja häält ja liigutusi:

««. . . Jumal kaitsku sind, Allal Taleb. Sinu kohvi-põletaja amet on õilis ja püha ülesanne.» Minu töö võimaldas mul juba tol ajal laialt elada. Mu õpetatud sõber märkas seda väga hästi. Tal ei olnud perekonda, kuid ta ei tundnud millestki puudust; ma kohtlesin teda nagu oma nooremat venda. Pean aga ütlema, et ta käitus niisuguses delikaatses olukorras väga väärikalt. Endastmõistetava lihtsusega võttis ta vastu kõik, mis ma talle pakkusin. Seejuures oli ta nii loomulik, et ma tänulikkusest nutsin... Ja ühel ilusal hommikul ei olnud minu üliõpilasest enam jälgegi järel! Ta kadus ilma sõnakestki ette teatamata! Kahetsesin teda kibedasti taga, ei mõelnudki ta tänamatule käitumisele. Unustasin ta sootuks... Õnnistagu teda jumal ise! Miks peaksin ma tema üle kohut mõistma? ...»

Allal Taleb hakkab jälle unistama. Lõpuks lisab ta veel juurde:

11

«Pagan teab, miks ma teile sellest räägin! Te ju nõustute, et mul on niisugune iseloom, mis lepib kõigega, rahulikumat ja järeleandlikumat inimest ei suudaks te ettegi kujutada. Mul puudub ainult haridus, mitte aga taibukus, Muhtar Rai...»

«Mu sõber, kui asi on nii, miks siis ...»

«Noh, kui keegi mind ei kiida, siis teen seda ise. See on siiski parem kui unenägude seletamine või naabri laimamine! Nii vähemalt ei korja ma suuri patte oma südametunnistusele. Eks ole õige, nana Razia? Kuigi mul ei puudu teatav kõneosavus... ei tee ma siiski kellelegi kahju. Mulle näib, et igal pool on ainult inglid!»

Jamna hakkab laginal naerma.

«Oi, oi, Allal! Lõpeta, jumala pärast!»

II

Punane tuluke sädeleb, vilgub ja hakkab siis suitsema, võideldes toa lämmatava õhustikuga. Kambri teises otsas keerab Bedra enese seliti ja avab vaevaga silmad. Näib, nagu ei tunnekski ta oma meest, kes äsja on õlilambi põlema süüdanud. Otsekui nuiaga pähe löödult langeb naine kohe jälle laste kõrvale ja jääb otsemaid magama.

Käesoleval ööl sõtkutud leib cotab ahju viimist. Mees puudutab sõrmega taignat; see on kerkinud. Marhum pomiseb:

«Vaja rutata, kui ei taha, et ta hapuks läheb.»

Mees ei viida aega: ta asetab taignapätsid kahte leivakasti, mis tavaliselt paigutatakse eesli sadulakottidesse.

Teeleminekuks valmis, seisab saduldatud Hallkõrv hämaral taluõuel ja tambib kabjaga maad. Marhum

käib veel korra naist äratamas; see paotab uuesti silmi, üüd kustutab mees lambi ja väljub majast, ööpimeduses on kuulda loomade häälitsemist. Kodu-innud kruuksuvad, peksavad tiibu, julgevad isegi val-usti häält tõsta. Lambad määgivad vaikselt, otsekui nistades.

Marhum viib eesli õuest välja. Upitanud enese teetul-alt kaksiratsa eesli selga, hüüab mees valju häälega: «Nõõ!»

Jalgu õõtsutades saab Marhum lõpuks koorma lülima. Hallkõrv asub teele.

Väikeste kõvade kapjadega tambib loom sillutamata eed. Ta suundub rajale, mis lõpeb maanteel. Läbitun-ivas ööjaheduses väriseb juba aoeelne kuma.

Veidi hiljem puhub kerge tuuleõhk üle põldude. Vii-ased tähed upuvad piimjasse valgusse; päev hakkab oitma.

Maanteel tõrjutakse Marhum oma loomaga varsti eeveerele; Prantsuse armee veoautod ja džiipid, mis

ulispasana linna poole kihutavad, kurdistavad Mar-umi ja ta eesli ning matavad nad tolmu. Marhumi ilk on tühi. Ta ei soovi näha sõdureid, kes veokitel emalduvad.

«Ameerika varustus, ameerika kiivrid ja mundrid, meerika relvad, neil endil pole muud kui paljas nahk,» õnab Marhum endamisi. Konutades oma ratsu seljas, vajub mees mõttesse ja seb loomal sörkida. Ähmane aovalgus on nüüd kir-aks muutunud.

Prantsuse sõdurite nägemine meenutab Marhumile ileõhtust möllu. Kell võis kümne ümber olla ja tema li juba magama heitnud, Bedra tegi viimaseid toi-etusi. Sel hetkel kostsid kauguses plahvatused, nii et aa võnkus. Kohe hakkasid kuulipildujad rägisema, asugused relvaliigid vastasid neile ja ühe hetkega

tekkis suvise taeva alla mürisev tulevõlv. Ent niisama ruttu varises see jälle kokku. Tulistamine lakkas paugupealt. Vaikus süvenes põhjatuks kuristikuks. Kostis vaid üksikute kuulide plaksumist ja siis laskus ööle jälle kalmisturahu.

Marhum taipas otsemaid, et patrioodid olid raudtee õhku lasknud.

Päev saabub lõpuks oranžina ja sinisena. Võimas valgus hõlmab kogu maa; põllud püsivad tummana tolles säravas hiilguses selge taeva all. Nägematud voolused läbistavad Õhku.

Vähehaaval hakkab kari välja tulema, samuti ka inimesed; nende siluetid eralduvad ähmaselt põldude taustal. Üks lind, hiljem juba kaks tiirlevad vaikselt lõõritades kõrgel õhus.

Taamal, viljatuil kinkudel, kus opuntsiad kasvavad talupoegade kuubitaoliste majade ümber, liuglevad heledad laigud. Need on fellahid oma pleekimata puuvillasest riidest tuunikates; need tillukesed olevused kraabivad maad ja paistavad kristallselges õhus nii täpselt silma, et neid võiks kergesti kivideks või valgeteks lilledeks pidada, kui nad mõne hetke liikumatult paigal seisaksid. Hulk maad eemal kasvavad aaloed, sirutades oma piike ookerkollasest kiviklibustikust ülespoole. Edasi ei ole enam muud kui terve rida lagedaid tumehalle mäemassiive.

Teisigi talupoegi läheb väikestel eeslitel linna; need on mägilased, keda nende pruunidest pealisrõivastest võib ära tunda. Põllutöölised euroopalikes pükstes kõnnivad jala.

Iga hetk ilmuvad uued Prantsuse armee veoautod tõelise kõuemürinaga maanteele ja kihutavad tuhatnelja Marhumist mööda. Igal sellisel möödumisel tõuseb mehe hinges salaviha.

Päike on juba kõrgel, kui Marhum linnavärava ette

jõuab. Siin satub ta okastraattõketele, mida valvavad kolm relvastatud CRS-last x; üks neist läheneb Marhu-mile ja annab märku, et ta peatuks. «Tule maha!»

Marhum, kes prantsuse keelt ei mõista, taipab siiski; ta libistab end eesli seljast maha. «Tõsta käed üles!»

Põlluharija täidab käsku, jäljendades seejuures kitsasse mundrisse surutud CRS-lase miimikat. Viimane kobab talumehe keha, uurib põhjalikult taskuid, silmab siis Hallkõrva, kobab selle koormat, tuhnib sadulakottides. Lõpuks osutab ta kahele leivakastile:

«Mis need on?»

Marhum avab kaaned. Prantslane uurib kummagi kasti sisse paigutatud taignapätse. «Tunnistus.»

Lasknud kaaned klõpsudes kinni langeda, esitab Marhum oma paberid. Ebamäärane naeratus mängleb mehe silmades, seni kui CRS-lane ta isikutunnistust uurib ja seda igast küljest vaatleb. Lõpuks antakse tunnistus tagasi ja pealiigutus on märgiks, et läbiminek on lubatud.

Kaks ülejäänud CRS-last toimetavad samasugust läbiotsimist linnast väljuvate alžeerlaste juures. Eurooplased aga, kes tõkete vahelt läbi lähevad, mõõdavad läbiotsitavaid ülevalt alla ja jätkavad siis naerdes teed.

«Nõõ!» hõikab põlluharija, kes jälle oma eesli selga on roninud.

Ta helesinistes silmades mängleb endine naeratus. Marhum on ligi neljakümneaastane, kuid sellest hoolimata ei ole ta näojooned kaotanud nooruslikku ilmet. Põsed on puhtaks raseeritud, ainult ülemisele huulele

l CRS — Compagnies Républicaines de Sécurité — Vabariigi julgeolekuüksused (politsei).

on jäetud väikesed vurrud. Peakatte voldid moodustavad mehe näo ümber midagi valge tanu taolist; muidu aga kannab Marhum hallist kotiriidest mantlit ja samast materjalist puhvpükse.

«Alžeerlane peab päevast päeva alluma üha rangemale kontrollile,» mõtleb Marhum, «ja kui ta paistab olema tööline või talupoeg, siis on CRS-lased, politseinikud ja sõjavägi tal nagu hagijad kallal.»

Marhum on sunnitud ringi minema, sest enamik tänavaid on okastraadiga suletud. Kui ta leivaahju juurde jõuab, tungleb selle ees kari keeltpeksvaid naisi ühes oma virisevate jõnglastega. Marhum lükkab nad kõrvale ja tungib tohutusse musta koopasse. Seal asetab ta kaks nisupüülist pätsi ja neli hallikat lamedat odrakaraskit maha, ühe lauajupi peale.

Hallkõrv oli vahepeal eemaldunud, et siinseal majauste ees köögijäätmetega maiustada. Marhum püüab eesli kinni, annab talle matsu kaelale ja sunnib seega looma ümber pöörduma.

Väikesest tänavast väljudes peab Marhum jälle peatuma: uus takistus suleb tänavanurgal tee. Kordub sama protseduur, mis toimus linnavärava ees.

Kui takistus on ületatud, ei jõua Marhum veel sadat meetritki edasi minna, kui satub patrullile. Põlluharija peab jällegi eesli seljast maha tulema ja ülestõstetud kätega asuma nende kõrvale, kes on näoga vastu müüri üles rivistatud. Prantsuse sõdurid seisavad laskevalmis relvadega nende selja taga. Jälle algab läbiotsimine.

Kui Marhum on vabanenud, tüürib ta eesli seljas turule, kus tungleb närviline rahvamass. Sellest ajast peale, kui patriootide tegevusväli laienes üle kogu maa, kaasa arvatud linnad, valdab eurooplasi ängistus ja tusk.

Ahmed Fasla vürtspoe ees peatub Marhum ilma

eesli seljast maha tulemata ja hõikab. Pruunis kitlis mees, keda Marhum ei tunne, ilmub lävele.

«Ma . . . ma ei ole sind iialgi näinud,» imestab Marhum. «Anna mulle kaks liitrit petrooleumi. Aga eks nüüd ole äraminejaid palju! Võta plekknõu, see ripub sadula küljes mu selja taga.»

Sõnakestki lausumata võtab kaupmees plekknõu ja läheb jälle poodi. Vaateaken, mille kõiki ruute katab tolmu- ja kõntsakae, ei lase näha kaupluse sisemust. Ukse kohal, vanaaegsel helepunasel sildil on kirjutatud kõhnukeste mustade tähtedega: Toiduained ja tubakas.

Kaupmees tuleb tagasi, petrooleuminõu käe otsas. «Võta.»

«Kus on Ahmed?»

Juhuslik vürtspoodnik ei söanda rääkida. «On ta ehk vangistatud?»

«Jah,» pomiseb kaupmees lühidalt. «Ta on kuue lapse isa! ... Mina olen ta naisevend.» «Kuidas? Või tema ka!»

Poemees ei suvatse lisada ainustki sõna; ta vaatab kõrvale.

«Meil on üks onupoeg, kes on samuti vangistatud,» lausub ta äkki selge häälega. «Sain seda praegu teada. Meil pole aimugi, kuhu nemad ta saatsid.»

Marhum pöördub kogu kehaga tahapoole, et petrooleuminõu sadula külge kinnitada.

«Kaks meest meie kandist,» jutustab ta möödaminejaid silmanurgast jälgides, «lasti oma kodupõllul maha — sellest on nüüd neli päeva möödas. Nad istutasid seemikuid ümber. Ja veel kolm meest viidi meilt ; minema, enne aga rüüstati nende majad...»

Marhum on petrooleuminõu koorma külge kinni sidunud ja pöördub nüüd kaupmehe poole:

«Kas kuulsid? Täna öösel...»

«Täna öösel? ... Jah,» vastab poodnik ühe hingetõmbega.

Marhum maksab kauba kinni ja läheb minema.

Ehkki on veel kaunis vara, hakkab valgus juba uimastama. Õhk muutub hõõguvaks. Marhum suundub Hadž Salemi kohvikusse, kus talupoegadel on harjumuseks omavahel kohtuda, ja Marhum võib kindel olla, et leiah sealt tuttavaid. Ta mõtleb Benalile, oma kõige vanemale lapsele, kes on ülestõusnutega ühinenud. Teda vähemalt ei saa nad kätte või kui — siis peavad nad kallilt maksma ... Marhum ei lõpeta oma mõtet.

Ühel ööl peatus grupp võitlejaid nende külas; paljud elanikud andsid neile peavarju. Kui võitlejad lahkusid, oli Benali kadunud. Bedra pistis karjuma:

«Mu poeg! Mu poeg!»

«Ole vait!» käskis Marhum.

Otsemaid neelas naine pisarad alla ja vaatas oma mehele tõsiselt otsa.

Ei tema ega naine rääkinud enam iialgi Benalist.

«Jumala püha käsi kaitsku teda,» — see on kõik, mis Bedra julgeb anuda, kui ta päris üksi on.

Prantsuse armee tuli mõned päevad hiljem küla kammima. Kõik noorukid, kes veel olid alles jäänud, põgenesid siis mägedesse.

Marhum on ikka veel päris jahmunud, et teda seni pole tapetud või ühes teiste naabrimeestega vangistatud.

Hadž Salemi kohvikus võib uudiseid kuulda: käskjalad, kaupmehed ja igasugused vahetalitajad on siin oma laagri üles löönud. Nagu igal hommikul, nii on ka täna

kohvikus suur tunglemine. Ehkki terrass ei ole nii täis kuhjatud, eelistab Marhum istuda saalis. Kelnerid, kes tunnevad klientide kombeid, ei tule enne tellimist vastu võtma, kui neid kutsutakse; nad jätavad Mar-humi rahule. Lastes oma pilkudel ümber uidata, vaatleb

18

talumees rahvast. Kohvik sumiseb kõnelustest; müra, mis tekib tõuklemisest vastu laudu, häälte kõmi-nast ja taldade nühkimisest vastu põrandat — see kõik summutab üksiklase mõtted. Ta ootab, lootes, et näeb mõnd tuttavat nägu.

Pool tundi möödub: ei kedagi.

Marhum tõuseb lauast, ilma et ta midagi oleks tellinud. Ta tervitab kõhklevalt siia- ja sinnapoole ning läheb siis tänavale, kus ta satub liiklemiskeerisesse.

Oma eesli, kelle ta oli kammitsasse pannud, leiab ta rahulikult puu koort nosimas.

III

Toetudes kepile sammub suurekasvuline vanamees mäest alla madalamal asuvate kvartalite poole. Ta ei konni nii, nagu oleks tal pakilisi asjaõiendusi. Ta ei näi ka lonkivat. Teda näib veetlevat mingi eesmärk, mis talle endalegi veel selge ei ole. Vanamehe riietus on äärmiselt korralik: valge haik1 ja valge burnus2 katavad keha, valge gaasloor raamib nägu, mille tugevad jooned on vanadusest tardunud.

Kõigist inimvoogudest, kõigist müradest ja lõhnadest, mis tekivad linnas, jõuavad kõige sogasemad lõpuks siia. Ääretu hulk rändkaupmehi, maiustustemüü-jaid ja kisavaid kerjuseid liigub ühes või teises suunas mööda tänavaid, mida äärestavad kioskid ja rändkaupmeeste kaubakastid. Vanamehel hakkab pea pööritama. Halb enesetunne, mis tihedat rahvamassi läbides aina oli suurenenud, võidab nüüd vanamehe täielikult, vallutab ta hinge.

Baba Allal jõuab Bumedini väravani ja peatub.

19

Päike pimestab teda. Kingsepad töötavad lahtise taeva all; vanade rõivaste müütajad sahkerdavad kõikjal ümberringi. Ostjad, mehed ja naised rahva hulgast, sõeluvad ettevaatlike nägudega sellel täiturul. Nad tingivad kannatlikult. Natukese aja pärast, kui juba võiks arvata, et kaubad on koos, seavad nad sammud teisale. Pulstunud hulkurid luusivad üksikute inimsal-kade vahel.

Baba Allali ärevus suureneb, kui talle meenub, et täna hommikul väga vara oli tema uksele koputatud. See koputamine ei olnud kuigi tugev: keskpäeval ei oleks seda keegi kuulnudki. Ent Baba Allal ometi kuulis. Tolles koputuses oli midagi ebaharilikku, õnneks ei ärganud majas keegi üles. Baba Allal ise avas ukse. Ta sattus silm silma vastu kellegi tundmatuga.

«Baba Allal?» küsis see.

«Jah, mis siis...»

«Ole oma poja pärast mureta.»

«Kes sa oled?»

«Kas tunned Selkat? Otsi ta üles.»

«Tuled sa minu poja ülesandel?»

Tundmatu oli juba minema lipsanud. Baba Allal hakkas värisema.

Hemida, kes ligikaudu kuue kuu eest oli ära kadunud, ei olnud endast mingit elumärki andnud. Baba Allal ei lubanud enam poja nime tema juuresolekul mainida: Hemida ei tunnustanud isalikku autoriteeti. Kui vanamehele oleks teatatud, et ta poeg on surnud, poleks ta kulmugi liigutanud.

---

[1] **Ilma õmblusteta riidetükk, 5 — 6 meetrit pikk ja 2 meetrit lai, mis katab kõik teised rõivad.**

[2] **Idamaine villane peakotiga mantel.**

Ta uskus, et on vastuhakkaja täiesti oma mõtetest välja tõrjunud. Ent tundmatu visiit mõjutas teda otsemaid kodunt lahkuma. Ta tahtis tingimata tolle Seika üles otsida, teadmata muide, mis ta temale ütleb või mis võib juhtuda.

20

Algul hakkas Baba Allal teateid koguma; ta kuulis, et Seika on ametilt sepp, kellel on Bumedini värava juures väike töökoda. See üllatas.Baba Allalit. Sepp! Ent kas maksab tänapäeval üldse lasta end millestki üllatada? Temasugusele vanamehele on kogu kaasaegne kaos arusaamatu; tema peab oma vanul päevil nägema, kuidas kõik inimesed üksteist vihkavad ja umbusaldavad. Need sõgedad, kes mässu tõstavad, need on pimedad — tema, vanamehe mõistus ütleb "talle seda... Nad on otsustusvõimetud. Ei midagi head ega ausat või tulla nende poolt. Mis puutub aga tema pojasse, siis ei suuda ta tollele iialgi andestada. Ka ei usu ta põrmugi nende inimeste headesse kavatsustesse. Pigem peab ta neid arutuiks. Ah, kuidas Hemida teda kurvastab! Kui ta aimaks, millise kibedusega ta täidab oma elatanud isa südame ... Ta tunneks vist küll häbi! Vajadus lähemaid teateid saada sunnib teda, Baba Allalit, nende tänavate rahvamurdu trotsima. Jah, nii see on!

Haaratud oma kurbade mõtete käigust ja ilma et CRS-lased teda oleksid tülitanud, ületab Baba Allal veel ühe tõkke. Vihaselt keerutab ta massist läbi tungides oma jalutuskeppi. Ennäe-inimesi, kellel midagi teha ei ole ja kes iga läbikäigu tõkestamisest endile ajaviidet leiavad!

Vaiksed, kuid kangekaelsed eeslid kisuvad vanamehe ilma aukartuseta endaga kaasa. Eeslite taga kerkivad esile ärritatud inimesed, kes omakorda ilma vähimagi vabanduseta Baba Allalit müksavad.

Äkki ilmuvad jõleda rauakolinaga roomikautod kohale, surudes ninad lärmitsevasse rahvahulka. Tekib meeletu segadus. Vanamees oleks peaaegu pikali paisatud ja jalge alla tallatud.

Kui metallkoletised on vaatepiirist väljas, asub rahvahulk kannatliku voogamisega roomikautodest tekkinud

21

süvendisse. Räbalates jõnglased kerkivad üldisest saalimisest esile: nende põsed on sisse langenud ja pilgud näljased nagu huntidel. Vanamees on otsekui palavikus, tal ei ole enam ühtki mõtet peas. Pimestav päike ja ümbritsev tohuvabohu uimastab teda. Ta tõstab vasaku käe varjuks silme ette, püüab uuesti sammuma hakata; ta ei suuda. Siis teeb ta vägivaldse jõupingutuse, ent ületamatu nõrkus naelutab ta kohale kinni. Inimjõgi aga voolab edasi, see on ammendamatu.

Mõni samm eemal esitavad muinaslugude jutustajad demiurgi žestidega oma legende. Nende kõrval asuvad tuleviku ettekuulutajad, leebete silmadega lõunamaa tütred, kes märguandmisega möödaminejaid ligi meelitavad. Kogu selles õhkkonnas on otsekui metsloomade hõngu ja läppunud rasva kõrbehaisu, õhk on tulvil müra ja kära, mida tekitavad tuhanded karjed, tuhanded hüüded, sõimuvalingud ja monotoonsed laulud. Avalik teadustaja pasundab täiest kõrist sõnumit, millest keegi aru ei saa. Kaugemal võib näha verevalumist punetava näoga isikut, kes käsi plaksutab ja meeletult oma turbanis pead raputab. Ta nägu muudab iga hetk ilmet: küll on see imestunud, küll nördinud, küll vaimustatud, küll tõsine. Isik ise ei väsi kõnelemast, ta manitsemine kostab selgesti üle kära ja müra.

«Tulge, mu sõbrad! Teile öeldakse tõtt teie haiguste kohta! Teile määratakse mõjuvad ravimid kõige vastu, mille all te kannatate! Astuge ligi!»

Kõneleja jalgade juures on maa peale laotatud lõuenditükil väikestes kuhjades mitmesuguseid asju: ravimtaimi, seemneterakesi, mineraale, mitut värvi pulbreid, kuivatatud usse, loomahambaid. Kõik see väljapanek on kasutu, sest mees kõneleb kurtidele kõrvadele. Teda tõugatakse, kuid ta kõnekusele ja

22

vigurdamisele ei osutata tähelepanu, mis teda muide sugugi ei näi häirivat.

Baba Allal vaatleb teda mõne minuti, olles nii suure sõnaohtruse üle hämmastunud. Ta unustab seetõttu isegi oma piina.

Äkki tungib kadunud poja pilt jälle ta kujutlusse. Puuriv valu läbib kogu keha. See inimene, kes ei salli, et tavalised tunded temas pead tõstavad, ei suuda enam oma tunnetetulva summutada.

Tema poeg Hemida on inimene, keda miski asi ei heiduta. Ta noorus on särav nagu päike. Käesoleval ajal võib hulgaliselt näha noorukeid, kes on elust nii tüdinud, nagu oleksid nad saja-aastased. Hemida ei ole niisugune. Sellal kui ta vennad sooviksid aina välja paista ja kõigiti oma seisuse kohaselt elada, toimib Hemida alati sirgjooneliselt ja õiglaselt. Tal on usku elusse, temas pole kõrkust...

Vanamees hakkab jälle ettevaatlikult edasi sammuma.

IV

«Et niisugune poiss nagu sinu oma oh seal — noh, sellega ei kaota ta küll mitte midagi!»

«See on tõsi, kuid ...»

Sepa naer katkestab vanamehe sõnad.

«See on tõsi,» kordab Baba Allal hapult, «kuid kindel on, et see kõik lõpeb halvasti...»

Seika pahvatab veelgi tugevamini naerma. Pidurdamatu naer, mis kõmiseb nagu sillutisel veerev tünn, raputab sepa kõhtu.

«Mina vähemalt arvan nii,» pomiseb Baba Allal.

Seika lükkab käeseljaga kuklasse võidunud pigimütsi, ruida ta kannab oma käharatel hallidel juustel. Ta

naer lakkab ja ta silmitseb oma vestluskaaslast vasakut silma kinni pigistades.

«Või see lõpeb halvasti? Tead, ma ütlen sulle päris viisakalt: mine koju tagasi ja ole täitsa rahulik.»

Seika sassis vurrud värisevad. See väikest kasvu, kuid hiiglase kehaehitusega mees, see laperguse näoga tahmunud põrguline asetub äkki sambana vanamehe ette. Tema näoilme tundub nüüd liialdatult rangena.

Seika selja taga kõmiseb tema sepikoda töökaaslaste tegevusest. Üks neist võtab pikad näpitstangid pihku ja haarab helepunaseks aetud raudlati, kaks abilist aga virutavad raskete haamritega pehme metalli pihta. Sepikojas kattub iga asi tumeda söetolmuga, ent päike paneb kogu selle mustuse laulma, sunnib isegi tööliste silmi, mis on otsekui värviga mustaks võõbatud, naeratama. Ainus helendav laik siin on kolle.

Kui haamerdamine mõne hetke pärast lakkab, heidetakse rauajupp veetoobrisse. Vesi turtsatab, nagu avaldaks ta protesti, kuid rahuneb lõpuks.

«Ta on ju seal koos oma maa noortega,» jätkab sepp. «Enam ei ole niisugust jõudu, mis suudaks neid kinni pidada.»

Baba Allal ägestub.

«Aga kui ta surma saab?»

Pärast seda karjet vaatab vanamees Selkale pinevalt otsa. Võiks öelda, et ühe sekundi vältel kaotas ja leidis ta jälle mõistuse.

«Vähemalt ei ole ta siis asjata elanud,» uriseb must põrguline.

«See on hullumeelsus ...»

Baba Allalil on tunne, nagu oleks ta suletud vanglasse, kus ta on sõõris tammuma pandud.

«Niisugused nad on, need meie tänapäeva lapsed! Neile pole elu naljategemine,» jätkab Seika.

Ent vanamees on kõigist neist sõnadest juba tüdinud ...

24

Ta väsib kuulmast kõikjal ühte ja sedasama. Ta jääb vait. Nad seisavad sepaga tänaval; nende kõrval on hunnikus roostetanud vanarauda: latte, võrusid, adraterasid, mis ummistavad kõnniteed. Baba Allal silmitseb seda kõike nukralt. Ta silmadest võib lugeda kurba imestust.

«Nii see on,» ütleb ta lõpuks ja valuline hajameelsus peegeldub ta näol.

«Kas temas oli midagi head juba varem?» küsib Seika.

Vanamees jaatab peanoogutusega. «Ta annab seda, mida temast loota oli,» pomiseb sepp.

Baba Allal suleb laud. Hingevalust tingitud kortsud, teravamad kui teised, ilmuvad ta näo närtsinud ja koltunud nahale.

«Meie kõige sügavamad soovid on- meie lastes idanenud ja nüüd õitsele puhkenud. See on kõik.»

Pärast neid sõnu jääb Seika mõttesse, siis aga lausub see karm mees veel kord:

«See on kõik...»

Ent ta jätkab, nagu poleks ta oma mõtet veel täielikult väljendanud:

«Meie eilne elu tundub meile juba juhmina. Mis saab saja aasta pärast? Kas leidub siis veel kedagi, kes meelde tuletab, et meiegi oleme kord elanud ...»

«Missugune inimene ja missugused mõtted!» lausub Baba Allal endamisi. Antratsiidi, raua ja kuumutatud sarve lõhn on talle vastumeelne ja ärritab teda. Ta ohkab saatusele alistunult.

: «Kui teid kuulata, siis hakkad uskumagi. Tingimata olete alati teie see, kellele õigus jääb! ...»

Baba Allal vangutab kibestunult pead; eemalt näeb ta lähenevat talumeest, kes eeslit oheliku otsas veab. Vanamees jätab Selkaga hüvasti.

25

«Olgu mis tahes, ta näib siiski tubli mees olevat,» mõtleb Baba Allal oma ahastusest hoolimata.

V

Keset hõõguvat maastikku tundub Hallkõrv, kes kannab oma peremeest, musta täpina; ta sõrgib küll, kuid ei näi siiski edasi jõudvat. Kohe varsti pärast Seika juurest lahkumist oli Marhum koduteele asunud. Keskpäev on varsti käes. Ohus tundub kärsahaisu, loid põuatuul rullub üle suikunud põldude. Elu, mis hommikuses värskuses oli puhkenud hoogsana, jätkub nüüd vaid vastumeelselt. Taevas upub pimestavalt heledasse piimjasse valgusse.

Ükskõiksena tolle põrgukuuma hinguse suhtes, mida kandub lagendikult, küürutab Marhum oma eesli seljas ja tukub. Tõtt öelda toimub temas pingeline töö, mida oleks raske selgete sõnadega väljendada. Juba mõnda aega on Marhumi vastutus kasvanud. Vaevalt oli ta poeg mõned nädalad kodunt ära olnud, kui sala-saadikud hakkasid teda külastama. Nende palvel nõustus ta relvastatud patriootide varustamist organiseerima ja neile peavarju muretsema. Nende valduses olid juba mitmed punktid ümberkaudsetes mägedes. Marhum töötas teiste talupoegade kaasabil.

Hiljem sai ta põrandaaluseks kohtunikuks, üheks neist, kes oma piirkonnas õigust mõistavad. Viimasel ajal väldivad inimesed üha sagedamini koloniaalkoh-tuid ja pöörduvad omaenda kohtu poole. Külas hoolitseb Marhum pealekauba veel võitlejate perekondade eest, kellel ei ole toetajaid või keda on tabanud repressioonid. Temal lasub samuti keeruline ülesanne — toetuste jagamine abistamisfondist.

Marhumi sinisilmadel, mis peituvad sügaval kulmude

all, on terav pilk. Niikaugele kui silm seletab, laiuvad virvendavad põllud, leegitsedes ülimas säras. Marhum pilutab silmi, et kaugusi uurida. Tsikaadide siristamine tundub maa ägava häälena. Ülesanne on selles, et võitlejate ridu tugevdada ja laiendada.

Teha kõike võimalikult hästi — see on Marhumile tarviduseks. Seepärast asus ta täie õhinaga asja juurde. Varem — ja minevik täis rusuvat igavust kerkib ta mällu — kulgesid aastad kõik üksteisele sarnaselt; ta oli kõigest kõrval ja sai sellest vaevalt ise arugi. Tema päevad olid pidevalt üleliia koormatud, kuid ainult väikeste tähtsuseta toimingutega, mis hoopiski ei lähendanud teda teistele inimestele, vaid kaevasid aimamatuid kuristikke tema ja nende vahele. Sellest saab ta alles nüüd aru. Ta imestab käidud tee üle. Ta ei tea enam isegi, kuidas see toimus. Kui kummaline on tunne, mis teda valdab sest ajast saadik, kui uued ülesanded kiskusid ta lahti kitsast ringist, milles ta sihitult tammus. Ta tunneb, et ärkab uuesti ellu; kõik muutub nii lihtsaks. Kas ta kogu möödunud aja kiratses poolpimedas?

Marhumi näoilme on hoopis veider: ta naeratab oma mõtete üle. Ta jõuab endas nii mõnegi asja üle selgusele!

Vasakul kõrgub astanguliselt palju mäekinke. Need on lihtsad ümmargused künkad, mis piiravad lagendikku. Esimesel astangul kasvavad põlluviljad ja puud; järgmine astang, juba pisut kõrgemal, on kaetud vaid kidura taimestikuga. Mis puutub aga viimase astangu kinkudesse, siis sulavad nad ühte metsikuilmeliste mägedega ja on täiesti paljad; isegi ühtki lindu pole näha neist üle lendamas. Päike kõrvetab armutult neid kiviseid kõrgusi.

Mäekinkude vahel asetseb laialipillatult käputäis maju. Need majad on madalad; neil pole muud avaust

kui ainult uks vastu lagendikku. Marhum elab ühes sellises majas oma naise ja nelja lapsega — praegu küll pole rieid rohkem kui kolm. Seal nad elavad väikesel maalapil, mis surub end järsu mäenõlvaku vastu. Mõned kaharad õlipuud, mõned viigipuud ja pisut nisu, otra ning kaera kasvab sellel maalapil. Perekond saab siit lihtsat, kuid küllaldast ülalpidamist. Vanematele ja lastele jätkub kogu aastaks leiba!

Teisel pool teed, paremat kätt, algavad kohe kolonistide viinamarjaistandused. Vaskjalt helkivad viina-puuväädid ulatuvad sirgete ridadena lagendiku lõpuni.

Marhum siirdub teerajale, mis tõuseb mäkke. Otsemaid muutub taimestik hõredaks, maapind aga kollasemaks ja kivisemaks. Nähtamatu piirivöönd eraldab seda maastikku tasandikust, mis upub tumedaise rohelusse. Ronides mööda kitsast teerada ülespoole, surub eesel kabjad tolmu sisse, mis summutab nende plagina. Tee kõrval tulikuumas õhus vibutavad kaktused oma konte. Kuivanud taimed raksuvad tuules.

Ühel teekäänakul silmab Marhum talupoega, kes liikumatult seisab astangulisel põllul, ulatudes sellest üle vaatama. See lühi j algne mees on vähemalt seitsme-kümneaastane; ta kannab puuvillasest riidest tuunikat, mida katab punakas tolm; käsivarred ripuvad nagu kaks tammepuuoksa käistest välja. Valge habe, millesse upuvad tardunud näojooned, ulatub peaaegu silmadeni, mida varjavad mustad kulmud. Talupoeg püsib liikumatult põlluveerel. Tema näol väljendub naiivsus, kuid silmad, mis reedavad lihtsat hinge, on tulvil kurbust.

Marhum tunneb talle südamepõhjast kaasa. Need kaks meest, kes eelmisel nädalal maha lasti, olid selle vana talumehe pojad.

«Aidaku jumal sind ise, ba Sali,» hüüab Marhum mõne sammu kauguselt.

Ta peatab eesli. Viigipuud liigutavad märkamatult

nende kohal oma vesirohelisi lehti, õhus levib mõrkja piima lõhna.

«õnnistatud olgu su esivanemad,» pomiseb vanake.

See kostab ta suust klähvimisena; Marhum pigem aimab kui taipab neid sõnu. Ba Sali on ikka veel nagu maasse juurdunud, ta seisab liikumatult ühel kohal. Marhum jätkab "oma teekonda.

Kui ta koju jõuab, hõikab ta veel enne eeslilt mahatulekut:

«Kas tead, naine? Mu õde Kheda tuleb meile!»

Marhumi nägu leegitseb. Lõõmav, kuidagi erakordselt hele taevas kallab nagu tuld õuele.

«Miks sa eesli seljas kükitad? Tule ometi maha ja räägi pikemalt!» vastab Bedra. «Millal su õde siis tuleb?»

Marhum hüppab eesli seljast maha, nagu ta naine seda oli soovinud. Bedra abiga võtab ta kaks leivakasti koormast ja päästab valla mõlemad sadulakotid, mis lõdvalt alla langevad. Siis vabastab ta eesli sadulast ja saadab looma tubli müksuga väljapääsu poole. Vana harjumuse kohaselt läbib vabanenud Hallkõrv värava ja longib põllule.

Sinise lubjaga korralikult ülevõõbatud majakest ümbritseb lopsakas viinapuu. Bedra põgeneb selle lehtede varju, otsides kaitset päikese eest.

«Millal see Kheda siis tuleb? Ütle mulle ometi, ära pea mind tulistel sütel.»

«Homme,» vastab mees lõbusalt, piiludes naist silmanurgast.

«Siis on vaja liha osta!»

Küürutades jätkab Marhum linnast toodud kraami lahtipakkimist.

«Kujuta ette, ma ei leidnud enam Ahmedi... vürts-poodnikku. Temagi on vangistatud! Ta naisevend kaupleb nüüd tema asemel.»

29

«Mis katk see siis küll on, mis maailma laastab!»

Marhum on kõik oma ostud maha ladunud; ta ajab nüüd selja sirgu. Bedra on kahvatu, ta huuled värisevad. Näib, nagu hakkaks ta suust kohe needusi tulema. Ent abikaasa heidab talle laitva pilgu ja värisev Bedra neelab oma viha alla.

VI

«Mis sa ütlesid, mu väike?»

«Annan homme sooviavalduse sisse kooliõpetaja koha saamiseks...»

Kuumusest vaevatud Muhtar Rai oli toolil tukkuma jäänud. Ta ajab end püsti.

«Sakia, mõtlesin selle üle järele. Parem oleks pisut oodata.»

Langetatud silmi vaidleb noor neiu vastu:

«Alles mõni päev tagasi sa ise ju...»

«Jah, rääkisin sulle sellest. Tean küll. Aga nüüd on kõik muutunud ...»

«Oo, isa... Sa ju tahtsid nii väga, et minust saaks kooliõpetaja! Ja minagi tahaksin nüüd seda. See oleks nii. . . huvitav!»

«Tütrekene, mõtle hästi järele: mis kasu sa saaksid sellest, kui kooliõpetajaks hakkaksid, ütle mulle?»

Vana proua Rai, kes samuti oli tukkunud, tõstab pea ja kuulatab. Kui aga seda märgatakse, teeskleb ta magamist.

Patios[3] tekib taas vaikus, öö rõhub oma kuumusega nagu paks udusulgedest vaip; vesi suliseb kaugel aias, ilma et ta jahedust tooks.

«Milleks mulle siis nüüd küpsustunnistus?» arutab Sakia endamisi. «Milleks olen nii palju aastaid õppinud?

30

Kas selleks, et kõik jälle unustada, et teha, nagu poleks seda kõike olnudki? Ma ei taipa...»

«Sakia, ole nüüd mõistlik,» ütleb Muhtar Rai. «Sa tead ju küll...»

Pisarad valguvad neiule silmi.

---

[3] **Patio — väike siseõu.**

«Kui pean lõpetama sel kombel, nagu kõik teisedki tütarlapsed, milleks siis oli mul vaja nii palju Õppida?» Sakia tõstab pilgu isale.

«Ja mina veel arvasin, et erinen teistest tütarlas-est! ...»

«Sa tead ju väga hästi... et see ei ole võimalik.» Vanaema virgub äkki.

«Miks arvad, et erined teistest omasugustest, mu tütar? Vahest ehk selle paari kirjatähe pärast, mida sa tunned? Päh! Oled nagu iga teinegi, nagu kõik oored neiud meie seltskonnast: sina üksi ei või ometi eisiti käituda. Kooliõpetaja!»

«Uskusin, et mulle oli määratud eriline saatus, mul olid hoopis teised ideed; kuid ma eksisin, mu saatus on ama mis kõigil teistelgi mu suguõdedel. Mind haka-akse nagu neidki kohtlema nukuna, mul ei saa olema abadust ega ...» «Sakia, vaata ette!» hüüab vana daam. «Kuidas sa julged oma isa ees niiviisi rääkida? Kas ka sina oled ^uba häbituks muutunud? ... Kui sul ongi oma ideed, iis teed hästi, kui hoiad need enesele! Abikaasat, vaat eda sul tarvis on!» Sakia vastab leebelt: «See on ainus, mis teid huvitab.» «Ära räägi nagu kõlvatu! Sa lähed juba üle igasuguse iiri! Ära kuritarvita oma isa headust ja kannatust... Tema asemel oleksin mina juba ei tea mis teinud!» Ja vanaema poetab veel hammaste vahelt: «Ta on muide liiga leebe... See on tema süü, kui ta ütar käest ära läheb!»

31

«Ema, jäta nüüd,» ütleb Muhtar Rai.

«Ah ei, mu kallis! Ega sa ometi teda minu ees kaitsma hakka? Näed nüüd, kuhu õppimishullustus teid on viinud: ei ole enam austust meie vastu, kes me teid oleme ilmale toonud! Pean jälle kiitma su naisevenda. Tal on täielik õigus öelda, et uuel sugupõlvel on kombeks eitada kõike seda, mida eelmised generatsioonid on austusega ümbritsenud. Ah, missugused inimesed! Uskuge mind, haridus teeb teid halvemaks, kui te tõepoolest olete! Jah, sa ju ise tahtsid seda kõnelust, eks siis kuula, mis mul öelda on! Lõika nüüd seda, mida külvasid!»

«Tulgu mis tuleb . . .» õhkab Sakia.

«Ah, sa väsitad mind oma märtriilmega!-» lausub vanaema üha rohkem ägestudes. ««Tulgu mis tuleb!!!» — Võiks tõepoolest arvata, et sind viiakse tapatalli, sest sind tahetakse ju mehele panna! Kas keegi on enne niisugust hane näinud? Vist küll mitte! Muide, oma inglinäost hoolimata oled sa siiski häbitu tüdruk! Olen seda juba öelnud ja kordan veelgi!»

«Ema, ära närveeri,» püüab Muhtar Rai vahele segada. «See lugu . . .»

«Mina? Ma ei närveeri sugugi! Olen täiesti rahulik. Kust sa võtad, et ma närveerin?»

«See on nüüd niisugune lugu...»

«Närveerin! Mina närveerin!»

Meelepahast jääb vana daam uuesti magama. Muhtar Rai ohkab, nõjatub jälle toolikorjule.

Ei tema ega ta tütar lausu enam sõnagi. Mõnda aega mõlgutavad nad mõtteid.

Neiu õhkab lõpuks:

«Küll on palav ... Otse lämmatav.»

Ta tõstab silmad taeva poole.

«Ei vähimatki tuuleõhku.»

Muhtar Rai, keda ta mõtisklustes on häiritud, küsib:

32

«Ah? Mis sa ütlesid?»

«Kuum on . . .»

«Kuum jah, ja see pimestav valgus lisab palavust veelgi juurde, ausõna!»

Jamna bent Taleb, kes ilmub toauksele, küsib:

«Kas tahad, et kustutan elektri?»

Muhtar Rai pöörab pea naise poole ning noogutab jaatavalt. Jamna kustutab õuel valguse.

Siis läheb ta ja istub toolile. Hoides end sirgena, naeratab ta ebamääraselt.

Ümmardaja Rama ilmub vasest kandikuga, mille ta asetab lauale käskijanna ette. Viimane nihutab oma tooli lähemale, võtab teekannu ja hakkab klaase täitma. Rama eemaldub vaikselt.

Jamna asetab ühe teeklaasi oma abikaasa ette. Sel silmapilgul teatab Sakia:

«Ma lähen magama.»

Ta tõuseb istmelt.

«Joo enne tee ära,» ütleb Jamna. «On ju veel vara: istu ometi täna õhtul pisut aega meiega. Võta vii see vanaemale.»

Ta ulatab Sakiale teeklaasi. Neiu viib selle proua Raile, kes kohe pea püsti tõstab ja lärmakalt rüüpima hakkab. Sakia saab ka endale teeklaasi ja pöördub oma kohale tagasi.

Lõpuks kallab Jamna endalegi teed. Ta rüüpab mõne lonksu, asetab siis klaasi lauale, silmitseb oma tütart.

«Sa näed halb välja. Mulle tundub, mu väike, et sa liiga palju loed. Rikud veel viimati oma silmanägemise, kui sa ettevaatlik ei ole.»

«Jah, selle kuumusega ei ole tõesti kunst haigeks jääda!» kohmab Muhtar Rai ebakohaselt.

Jamna vaatab oma mehele otsa.

«Siin on tegemist hoopis teise asjaga.»

«Kuidas? Missuguse teise asjaga?»

33

«Sakia ... Ma soovitasin tal silmi hoida ...» Muhtar Rai, kes oma ema norskamist kuuleb, pomiseb:

«Ta norskab.»

Jamna heidab pilgu tütrele, kes kohe taipab; ta kergitab end pisut istmelt, võtab õrnalt vanaema käest tassi ja annab selle Jamnale tagasi.

«Ema, ema, sa peaksid magama minema,» hüüab Muhtar Rai valju häälega.

Proua Rai virgub võpatades.

«Kuidas? Mis sa räägid? Ma ei ole sugugi unine, mu kallis. Miks sa tahad mind juba voodisse saata?»

Sel hetkel koputatakse välisuksele; Muhtar Rai, tema naine ja Sakia vaatavad aia poole. Peremees tõmbab taskukella välja, heidab sellele pilgu.

«See on sinu vend, Jamna. Ohoo! Kümne minuti pärast kümme. Mis on juhtunud, et ta nii hiljaks jäi?»

Muhtar Rai läheb aeda, läbib selle; on kuulda, kuidas uks avaneb ja lõbus mehehääl ütleb:

«... Ainult mööda minnes, jajah. Ainult mööda minnes.»

«Noh, tulge siis vähemalt sissegi!» vastab Muhtar Rai.

«Ainult mööda minnes.»

«Esimene kord, kus te täpsel kellaajal ei tule.» Allal Taleb siseneb aia kaudu koos Muhtar Raiga. «Jah, ainult mööda minnes, õeke! Kuidas käsi käib?» «Või siis ainult mööda minnes?» küsib Jamna naerdes.

Ta tõuseb ja suudleb venda õlale. Allal puudutab kätega õe pead ja tõstab siis sõrmeotsad huulte juurde.

«Ma vannun, et täna õhtul ei jää ma kauemaks kui ainult mõneks minutiks. Mul on terve hulk asju... Oo, nana Razia, teie olete siin? Jumal ise olgu tunnistajaks, et rõõmustan teid nähes!»

34

Ta kummardub vanaproua ees.

«Andke mulle oma õnnistus, et jumal teile kingiks vara ja tervist...»

«Andku jumal sullegi vara ja tervist, kullake. Vanadus ei ole aga suurem asi...»

Seni kui vanaema neid sõnu räägib, pöörab Allal pead ja näeb oma õetütart.

«Sakia, mu lemmik, sa ei magagi veel? Jumal olgu kiidetud! See on kena! ...»

«Täielik õigus on neil, kes ütlevad, et vanadus sigitab igasugu hädasid!» lõpetab vanaproua oma sõnad.

«Teed on veel järel, ehk joote ühe klaasi...» pakub Muhtar Rai.

Sakia suudleb onu mõlemale põsele. Muhtar Rai ja ta naine asuvad oma endistele kohtadele. Allal Taleb, kes õemehe sõnadest polnud aru saanud, vastab:

«Lubage, mu kallis, ma tahaksin istuda nana Razia juurde. Ma ei vahetaks seda kohta isegi kuningriigi vastu!»

Ta istub vana daami kõrvale. Ode toob talle klaasi teed.

«Inglid kaitsku sind! Nii soojal ööl ei teeks see väikesele Sakiale tõesti halba, kui ta pisut meie seltsis istuks.»

Ja onu silmitseb heasüdamliku naeratusega oma õetütart.

«Ah nii!» lausub vanaema. «Nemad aga tahtsid mind juba magama panna, mõelge — mind!»

Pärast hetkelist vaikset mõtiskelu ütleb Allal Taleb:

«Täna saatsime riidekaupmees Ben Merzuki tema viimsele teekonnale. Puhaku ta rahus ...»

«Räägitakse, et tal olnud imetlusväärne surm,» ütleb Muhtar Rai, «pühaku surm...»

«Ta oli vooruslik inimene!»

Ja Allal lisab pead vangutades:

«Tema juures toimus läbiotsimine ta poja pärast, kes on mägedes. Küll vanamees ja ta naine olid vapustatud! Tülitada niisuguseid inimesi nagu nemad, oh häda! See on lausa uskumatu! ... Närvivapustus sai vanamehele saatuslikuks...»

«Võtku jumal teda vastu ja olgu meilegi armuline!» pomiseb proua Rai.

Allal Taleb jätkab vaikse häälega:

«Pea meeles, mu süda, et on olemas surm, ja sa leiad jälle rahu. Mõte surmast — see ei ole midagi kurba või lootusetut. Vastupidi, see asetab iga asja jälle oma kohale. See heidab meie elule rõõmustavat ja õrna valgust. Ärgu segatagu toda tunnet sellega, mida nimetatakse resignatsiooniks. Ärgu peetagu seda egoistlikuks kaastundeks iseenese vastu. Ei, see on hoopis teistsugune asi. . . Tegevus, mis toimub surma ignoreerides, hävitab meid nagu neelav tuli ja teeb meie südamest tuki, mis ei suuda süttida ega kustuda ...»

«Mis oleme siis meie? Mitte midagi!» hüüab Jamna.

«Kõik oleneb jumalikust tahtest, õde. Ei ole inimese võimuses vaielda jumala loomingu vastu. Ärgem unustagem, et tema maailm on tasakaalus. Õiglane ja range hierarhia määrab selle maailma struktuuri kindlaks. Õnne, mis on saatuse and, ja õnnetust, mis samuti on saatuse and, jagatakse meile ühesuguse korra järgi. Ja seda korda ei saa miski asi muuta. Igaühel meist on siin oma koht. Isegi meie kohustused tulenevad häirimata ja täitsa loomulikult maailma sellest korraldusest, kus õnn ja õnnetus on teineteisega igavesti seotud !»

«Lubage, Allal Taleb, lubage: meie ei ole veel niikaugel, et seda mõistaksime ... Ja iialgi ei saa see meile selgeks!»

«Võib olla! Isegi päris kindlasti mitte. Ent selge on

minu nõrga arusaamise järgi see, et jumal käsib meid täiuslikkuse poole sammuda, kuigi me seda ka iialgi kätte ei saaks.»

«Meie inimestel pole muud kui põhimõtted! Kõik muu ei maksa nende juures midagi. Ja mida väärivad põhimõttedki, olge nii lahke, kui neid hästi ei kasutata? Kui inimese loomus on halb, siis riknevad isegi põhimõtted, nende tõeline tähendus moondub, nad muutuvad sidemeks inimeste silmade ees.»

«Teil on kindlasti õigus, Muhtar Rai. Minul puudub haridus, kuid ma ...»

«õigus? Jah, kindlasti on mul õigus!» Mõlemad mehed kuulevad proua Rai tugevat ja korrapärast hingamist; vana daam magab. Mehed heidavad talle pilgu ja hakkavad siis mõlemad tasemini rääkima.

«Muhtar Rai, ma taipan väga hästi, mida te tahate öelda... Teate, see meenutab mulle üht viperust, mis mul omal ajal juhtus ühe usuteaduse üliõpilasega... Ah, kui te teaksite ...»

«Kuule, vennas,» segab Jamna end vahele, «sa jutustasid sellest alles...»

«Kas tõesti? On see võimalik? ... Jajah! Seda juhtub mul mõnikord! Sul on täielik õigus! Kus mu pea on?»

Allal Taleb annab endale kerge laksu otsaesisele.

«See tuleb vist sellest, et pean mõtlema lugematuile asjadele! ... Kuid kindlasti ei tea teie selle loo järge.»

«Eks siis jutusta, Allal, kuulame sind meeleldi...»

«Ma vist juba "ütlesin teile, et austasin seda poissi ta viisakate kommete, ta mõistuse, ta teadmiste pärast...»

Virgudes äkki unest, katkestab proua Rai otsemaid kõneleja sõnad:

«Poeg, su jutt meeldib mulle. Kuulaksin sind

mõnuga kogu öö, kuid olen pisut väsinud. Vabanda mind, lähen nüüd magama.»

Vana daam tõuseb jõupingutusega istmelt. Allal Taleb sirutab talle käe, et teda abistada.

«Ei ole midagi, nana Razia. Mina ise, vana mühakas, väsitan teid oma lobisemisega. Palun väga vabandust ja ärge keelake mulle oma õnnistust!»

Selg küürus ja vaba käega ristluid toetades, eemaldub vana daam ägades:

«Oijeh! Oijeh!»

Allal Taleb saadab vanakese tema tuppa.

«Õnnistatud olgu teie uni, nana Razia!»

Allal Taleb pöördub tagasi ja jätkab:

«Kohtlesin teda nagu nooremat venda ja puistasin ta üle kingitustega . . . niipalju kui mu võimalused seda lubasid. Muide, ma täitsin ainult oma kohust, kui talitasin sel kombel, sest eks ole ju öeldud: «Tee head ja ka sulle tehakse head!» Ent, mõelge ometi, ühel ilusal päeval saab paharet tema üle võimust ja ta kaob, jätmata enesest vähimatki jälge! Mis puutub minusse, siis uskuge, et kahetsesin teda kibedasti taga ... Kuid aeg möödub, aastad lisanduvad aastatele. Olin tema juba täiesti unustanud ja viibisin ühel päeval vanade tuttavatega kuskil kohvikus ...»

Allal lakkab kõnelemast, mõtleb pisut ja naeratab lõpuks.

«Äkki saabub keegi aukartustäratav isik, kelle hoiakus on midagi peent, isegi aristokraatlikku, ja kelle õitsvat nägu kaunistab ilus habe...»

Kõneleja teeb liigutuse, nagu silitaks ta kujutletaval habet.

«Too isik tervitab minu sõpru, samuti mind, ja veel enne, kui ma tema ära tunnen, hüüab ta mulle: «Noh, kohvipõletaja, olen jälle teie müüride vahel!» Oh ma vaene! Milline põlgus oli ta hääles! Kuid mina olin

pigem üllatunud kui solvunud, nähes, et see isik kõnetab mind nii suure familiaarsusega. Ja kelle ma temas äkki ära tunnen? Oma sõbra! Oma endise sõbra, üliõpilase! Kuid väga muutununa! Nii muutununa, uskuge mind, et mina, kes ma aastaid tema eest olin hoolitsenud jumala ja oma kadunud vanemate nimel, ei tunne teda esimesest prlgust enam äragi. Missugune hoiak! Missugune väärikus! Siin oleks kaadigi kadedusest kahvatanud! Kohelda teda lihtsa hoolealusena nagu kunagi varem — see ei olnud enam mõeldav... Muide, ta lahkus peagi kohvikust, jättes minusse kummalise mulje.»

Allal Taleb vajub mõtteisse.

«Pärast endise usuteaduse üliõpilase lahkumist jutustasid mu sõbrad, kellel oli täpsemaid andmeid, kõigist tolle mehe seiklustest. Pärast minu juurest lahkumist oli ta sooritanud reisi, mis oli viinud ta pealinna; tal oli tulnud võidelda paljude raskustega. Hiljem sattus ta hingekarjaseks ühe rikka lesestunud daami juurde, keda huvitasid usuteaduse probleemid. Daam oli üliõpilasest aastate poolest vanem, kuid viimane osutus nii ilukõneliseks õpetajaks, et lesk tahtis tingimata oma varanduse temale kinkida. Daam soovis sellega vaid ülistada usku, mida see noormees oli suutnud temas põlema süüdata. Kuid lesk lisas siiski ühe tingimuse juurde: usuõpetaja pidi temaga abielluma. Noormees alistus, nähes vaid toodud ohvri suurust. Kui aga varandus oli juba tema käes, hakkas ta siidikaup-meheks . . . Siis ilmnes, et keegi ei osanud Alžiiri naisi paremini petta kui tema.»

Ja Allal lõpetab muheldes:

«Nüüd, kus temast on saanud varas, pole mina talle enam muud kui kohvipõletaja! ...»

Haaratuna võitmatust naeruhoost, mis talle isegi pisarad silmi toob, hüüab Jamna:

39

«Ah-ah-haa, Allal, või kohvipõletaja! Oi-oi! ... Jumal ise olgu sinuga!»

Ka Allal ei suuda naerust hoiduda.

«Jah, õeke, kohvipõletaja! Just nii, nagu ma ütlesin! Ometi ei ole ma temale midagi halba teinud... Mulle aga on mu tundmused alati hukatust toonud. Tunnistan päris avameelselt: mina näen igal pool ingleid. Noh, mõistku jumal ise ta üle kohut!»

«Tavaliselt ei ole meie inimesed midagi väärt, ehkki nad püüavad kõigest hingest näidata, et neil on põhimõtteid: selline on vähemalt minu arvamine,» ütleb Muhtar Rai. «Jutustada armastusest inimkonna vastu, kui on tegemist niisuguste indiviididega, — see on ju pahede julgustamine!»

«Teil on tuhat korda õigus!» nõustub majaisa naisevend. «Teie, Muhtar Rai, olete haritud, teie saate kõigist neist asjadest aru, kuid minule käivad nad üle jõu! ... Mina pean veel kinni vanast põhimõttest: «Tee head, siis tehakse seda ka sinule...» Tahaksin kogu maailma rahuldada! Kui näen, et keegi on õnnetu, siis tunnen end süüdlasena ja külvan end etteheidetega üle. Sageli...»

«Niisugune on vana generatsioon!»

«Kord, kui jäin haigeks, käisid kõik meie linna arstid — et jumal neile andestaks! — minu voodi juures, kuid nad ei toonud mulle kübetki kergendust, ja mis veel hullem, nad ei taibanud mu haigusest midagi. Siis käskisin oma abikaasal vaestele armuande jagada. Mõni päev hiljem olin ma juba jalul, tubli ja terve nagu iga teine ja nagu ei olekski mul midagi häda olnud !»

«See on vana generatsioon! Niisugune ta on! Ta usub veel kindlalt, et armuandide jagamine parandab haigusi.»

«Meie oleme ju õieti kari...» nõustub Allal Taleb.

40

«Meie läheme edasi, ilma et me järele mõtleksime, ilma et me püüaksime tutvuda tõukejõududega, mis meid liikuma panevad. Te peate meid vabandama.»

«Mis sa nüüd räägid, vennas!» protesteerib Jamna.

«Veel üks klaas teed?» pakub Muhtar Rai.

«Jah, see vaigistab janu.»

Jamna täidab teeklaasi ja viib selle vennale.

«Tänan, kallis.»

Tekib ootamatu paus.

«Kui paljude meeletuste hinnaga on saavutatud tarkus! Meie ei saa seda iialgi täpselt teada,» konstateerib Allal Taleb. «Ja kui siis tarkus on lõpuks käes, ei saagi me temast ei tea kui suurt kasu. Meil tuleb siis varsti elust lahkuda!»

«Sa oled täna õhtul kurvameelne, Allal,» ütleb Jamna ja püüab naerda.

«Kurvameelne? Ei. Ainult, et elu on niisugune . . . Ja Sabri? Kas ta ei hakkagi veel koju tulema?»

Allal Taleb silmitseb kordamööda Muhtar Raid, Jamnat ja Sakiat, ent keegi ei vasta talle.

«See päev jääb Sabrile kauaks meelde: ta joob seni, kuni ta enam koduteed üles ei leia!»

Need sõnad teevad õhu rusuvaks.

«Sabri onu on ainus, kellel on õigus tema tegude üle kohut mõista,» ütleb Jamna.

Hämmeldunud ilmel toetab Allal oma õe sõnu:

«Nojah, muidugi! Tänapäeval polegi inimest, kes ei .joo!»

Allal Taleb jääb nüüd omakorda vait. Äkki tõmbab ta taskukella välja.

«Ohoo! . . . Juba üksteist läbi!» Ta kargab ühe hüppega püsti.

«Nüüd sattusin portsu otsa, mu abikaasa kihutab mu tänavale! Ei, ärge tulge mind saatma, ma tunnen teed. Head õhtut, head õhtut!»

41

Muhtar Rai läheb naiseveneta ukseni saatma ega hooli ta protesteerimisest.

Vaevalt on mõlemad mehed kadunud aia hämarusse, kui Sakia pomiseb:

«ühed naeravad, kuna teistel süda nutab — nii see on siin maailmas! Kui mõelda, et terved sugupõlved naisi on kõik seda teed pidanud käima ... Ja veel paljud peavad sel kombel elama. Olgu jumal ise nende kõikidega ...»

Jamna armastav pilk hellitab tütart, kui ta ütleb:

«Ei ole midagi parata, mu laps! Me peame kannatama.»

Väleda liigutusega pöördub neiu ema poole: «Sel juhul pole tõesti midagi parata ...» «Ära meelt heida, mu lemmik. Oleme kõik jumala meelevalla all. . . » Sakia langetab pea.

«Teie olete mind kasvatanud ja hellitanud, ma võlgnen teile kindlasti tänu ...»

Muhtar Rai tuleb varsti tagasi; ta nägu on väsimusest kurnatud, kuid siiski naeratav.

«Noh, aeg on juba hiline! Mul on uni ja hommikul pean vara tõusma. Voodisse, voodisse! Sina ka, tütreke, peaksid magama minema, sa oled, nagu näha, päris väsinud.»

«Ma jään veel hetkeks siia, isa. Ma ei saaks selle kuumusega niikuinii magada.»

«Jah, hästi! Olgu siis pealegi, kui sa just tahad . »

Muhtar Rai mõtleb hetke.

«Näh, ilm on tõesti kuum,» ütleb ta lõpuks.

Ta vaatleb veel nõutult Sakiat. Neiu tõuseb püsti ja hetkel, mil isa tahab eemalduda, suudleb tütar ta kätt. Jamna süleleb Sakiat ja järgneb siis abikaasale.

Veidi hiljem on kuulda Jamna häält, mis kostab juba majast:

42

«Sakia, ära unusta tuld kustutamast, enne kui maga-a lähed!»

Neiu ei vasta. Ta läheb oma endisele kohale tagasi, ent enne kui istet võtta, silmitseb ta pimedat vaikivat aeda, kus veesulin puude vahel tundub häälena, mis kostab kuskilt teisest maailmast.

«Vihavimm ja kiindumus vahelduvad minus nagu vari ja päike kõueilma ajal, asetudes märkamatult valimatusse järjekorda. Ma kinnitan oma pilgud kaugel leval sõudvatesse pilvedesse ...» Neiu tõstab pea, süveneb öise taeva vaatlemisse. «Hõljuge, pilved ...»

Sel hetkel on tal tunne, nagu haihtuksid kõik mured, ulaksid üles.

«Pilved, te liuglete nii aeglaselt, et teid võiks pidada iikumatuks ...»

Jälle surevad sõnad neiu huultel.

«Millist kummalist tõde, millist magusat valu hoovab aevast!»

Tundes südames ängistust, laseb Sakia pea rinnale angeda.

«Miks on maailmas nii palju ähmaseid ja vasturääkivaid mõisteid? Kas siis meie vaesed vanemad käesoleva ajastu hoiatusi sugugi ei taipa? Miks paiskuvad elulained meie südamete vastu ja ometi ei pääse sinna sisse? . . . Ma loodan siiski. Loodan, ilma et täpselt eaksin mida, või ilma et usuksin loodetava võimalikusse. Ma loodan . . . Sest ei ole ju pimedust ilma val-useta, halba ilma heata . . . Sest võimatu on mitte ota ...»

Imestades iseenese sõnade kõla, vaatleb neiu ööd nda ümber.

«Aita mind, sa virvendav öö, öö täis lõhnu, täis elendavate mardikate lendu, täis sumisevaid hääli . . . Suvine öö.»

Äkki valdab Sakiat soov nutta, nagu janunevat maad valdab igatsus vihma järele, kuid pisarad jäävad südamesse takerduma.

«Vaja nõustuda,» sosistab neiu, «me peame kõigega nõustuma. Nii algab meie elu igavik ...»

VII

Nafissa tõusis juba koidikul üles. Džamal on samuti ärganud, kuid pikutab veel asemel. Kuhu siis nii varasel hommikutunnil minna? Rahvarikas maja hakkab käratsedes elama: siit-sealt kostab naiste hääli, pangede kolksatusi, sammude müdinat. . . Väljas on alles aovalge, kuid juba elektriseerib mingi palavik õhku. Džamal on kõige sellega harjunud, sest ta elab niisugustes majades juba pikemat aega. Nad on küll juba pool tosinat korda ümber kolinud, kuid igalt poolt on nad ikka jälle eest leidnud kõuehäälseid naabrinaisi ja sagivaid mudilasi igas nurgas. Ka nende kaks last muutusid peagi teiste naabrilaste sarnasteks. Praegu magavad nad mõlemad isa kõrval, kes neid vaatleb. Poiss magab kõhuli; tüdruk, rusikakesed kõvasti suletud, naeratab unes õrnalt ja salapäraselt nagu ingel.

Džamal mõtleb oma naisele, tundes ebamäärast igat sust ta sooja keha läheduse järele.

«Küllap oli vist täna tema kord trepikoda koristada ja sellepärast ta nii vara tõusiski.» . See kohustus tabab Nafissat iga kahe või kolme nädala tagant. Esimesel päeval tuleb trepp ülevalt kuni alla suure veega puhtaks küürida ja järgmisel päeval pühkida. On see alles elu!

Ähmased mõtted elu monotoonsusest liiguvad Dža-mali peas, kuid samal ajal levib ta kehas mingi reetlik loidus ja ta sukeldub poolunne. Kaua hõljub ta sellises

seisukorras ärkveloleku ja une vahel. Maja kära ja müra seguneb ta mõtete virr-varriga.

Siis aga vabaneb ta mõistus äkki uimastavast udust ja muutub jälle selgeks . . . Nii kordub see igal hommikul. Ent nüüd tuleb üles tõusta. See maja ei ole tehtud tema jaoks.

«Olen hoopis teiseks inimeseks muutunud,» mõtleb Džamal. «Ja mispärast? Mida olen teinud oma ajaga? Olen töötanud, kuid vaid pisut; mõtisklenud aga olen palju. Isegi liiga palju. Ja kuhu see on mind viinud? . . . Olen vananenud, ilma et oleksin elanud.» Džamal haigutab ja vaatab ringi. «Kõige kummalisem on see, et ma ei himusta midagi; mul ei ole mingeid soove. Teistega võrreldes on mul see eelis, et ma ei tee endale illusioone. Näen elu sellisena, nagu ta on: ei lõbus ega kurb, ei rumal ega mõistlik.»

Džamal suleb laas silmad ning jätkab mõtiskelu. Nafissa siseneb vaskkandiku, tilisevate tasside ja kohvi-kannuga; otsemaid täitub tuba värske kohvi aroomiga.

Nafissa asetab kandiku oma abikaasa ette ja istub ise lambanahale, mille ta laste alt ära tõmbab. Lapsed magavad edasi: poiss on kõhuli, tüdrukuke naeratab inglina.

Džamal tõuseb asemelt, hoides hoolega lapsi äratamast. Ta riietub vargsi ja läheb õue silmi pesema; tagasi tulles asub ta oma harilikule kohale.

Abikaasad joovad kohvi vaikides. Nafissa on mõtlikult pea langetanud. Ainult aegajalt ja salamahti heidab Džamal naisele mõne põgusa pilgu. Ta vaatleb oma abikaasat harva, ent iga kord, kui ta seda teeb, üllatab teda Nafissa muutumatu nooruslik ilme.

Nafissa ei märkagi oma abikaasa pilke, ta jätkab endassesüvenenult kohvijoomist. Tema näoilmes avaldub usaldus ja tähelepanematus enese suhtes. «Tema on meie ülalpidaja,» mõtleb Džamal endamisi, silmitse-

45

des naise näo piklikku ovaali. Ta peab tunnistama, et see on tõesti ilus. Puhtajoonelises lõuas peitub õrna graatsiat, mida veelgi suurendab kergelt kaarduvate huulte võlu. Kargest hommikuõhust roosatavad põsed reedavad veelgi selgemalt, et Nafissa on väga noor.

Ta tõstab oma niiskete ja tumedate silmade piklikud laftd ning abikaasade pilgud ristuvad. Nüüd ilmub naise näole naeratus ja ta põsed muutuvad veelgi roosamaks. Uhe hetke jooksul ei lase abikaasade pilgud teineteisest lahti. Nafissa naeratab ja Džamal ei tea, millist nägu teha.

Nad hakkavad jälle kohvi jooma; silmad on neil langetatud ja nad ei vaheta ühtki sõna. Kestab endine vaikus.

Vähe aega hiljem väljub Džamal majast.

Taeva sügavusest hoovab läbitungivat jahedust, mida saadab uimastav valgus. Džamali hinges peitub tumm tüdimus. Tal ei ole rahu, ta ei tunne end õnnelikuna. Ja nii see kestab juba ülestõusu algusest saadik.

Ta kõnnib, kuid ei tea veel isegi, mida tuleks ette võtta. Ta otsustab Saatusele vastu minna! Tänavail on sagimine, millesse Džamali süda suhtub mureliku hajameelsusega. Ta kõnnib hommikuses jaheduses ning mõtleb: «Ma tahaksin teada, mis tänane päev mulle toob?» Ta tahaks näha El Hadži, kelle juures ta rohkem kui kuu aega pole käinud, ta teab aga, et vana sõber seda talle pahaks ei pane.

Ent vaevalt jõuab see mõte tal läbi pea vilksatada, kui ta märkab Kaddat, hüüdnimega Zizi; otsemaid on kõik teiseks muutunud ning Džamali läbib mõte: «See päev on mokas.»

Ja enne veel, kui Kadda jõuab temani, pomiseb

Džamal:

«Sa õnnetusekuulutaja, peaksid kõik su uudised valeks osutuma!»

46

Kui Zizi on Džamalile juba üsna lähedale jõudnud, valmistub viimane teda lahke näoga vastu võtma. Ta ei vabane siingi sellest lihtsameelsusest, mis sunnib teda maailma ja inimesi paremaks pidama, kui nad tegelikult on.

«Õnn sinuga, Zizi! Õnnistatud olgu su tänane päev...»

Vastanud lahkele tervitusele ei enam ega vähem kui peanoogutusega, jätkab Kadda oma teed, Džamalist välja tegemata.

Zizi möödub, silmad maas, nagu otsiks ta mõnd- kadunud eset. Tema hästi hoolitsetud rätsepakäed sooritavad saladuslikke liigutusi.

Džamal on sellest üllatatud.

Ka tema jätkab oma teed. Ta keerab tänavast tänavasse, ta vaim on pärast seda kohtumist veelgi rahutum. Haihtunud on see õnneootus, mida ta südames kandis, mida ta lootis sel päeval täituvat. Teda valdab nukker hämmastus. «Niisugune ma nüüd olen! Kas liiga entusiastlik või liiga masendatud; mul ei ole vähimatki mõõdutunnet.»

See kõik tekitab temas äkki soovi pigem kohtuda sõpradega, kes käivad koos Bab Ylani keldrikorrusel, kui minna El Hadži juurde; kindlasti näeb ta seal keldris Hamzat.

Ent teel valdab Džamali soov astuda mõnda metabkhasse4 ja süüa harira\ sidrunimahlaga; see soov kõigutab tugevasti ta kavatsust sõpradega kohtuda. Tal peaks vist mõni frank kaasas olema. Ei ole hommikul midagi paremat kui hea harira.

Ettevaatusest kobab ta oma kuue paremas taskus ja veendub, et raha on seal alles. Džamal rõõmustab. Nafissa, kes alati on rahahädas, puhastab sageli tema taskuid ja iga kord märkab mees seda liiga hilja: näiteks

47

just hetkel, mil ta on otsustanud lubada endale klaasi teed, kausikese jogurti või pisut. .. harirat. Milline pettumus sel juhul ja kui alandatuna ta end tunneb! Mees ilma punase pennita taskus, mis too ka on, olge lahked? Mitte kui midagi! Kui Džamal on järele mõelnud, ei ole ta enam Nafissale pahane. Naine ju toidab oma tööga kogu perekonda. Ja ehkki ta teeb seda suure innuga, ei õnnestu tal iialgi otsa otsaga kokku vedada. Ei, Džamalil ei ole südant Nafissale etteheiteid teha.

Nüüd suundub mees ühte temale hästi tuntud prae-kööki. Kõndides kompab ta taskupõhjas metallraha, mille puudutamisest jääb meeldiv jahedustunne sõrme-otstesse. Hommik on selge; sedamööda kuidas tunnid kaovad ja kuumus suureneb, muutub taevalaotus piimjaks. Viimast korda pöörduvad Džamali mõtted Zizi Kaddale.

«Meie elame enamikus nagu inimesed, kes midagi on unustanud, ent kes oma piinlikkuses ja rahutuses jätkavad selle «millegi» otsimist, mõnikord isegi karjudes ja needes...»

VIII

«Mis siis inimesi ühendab? Ja mis nende vahel opositsiooni tekitab?» küsib Hamza veerand tundi hiljem.

Džamal oli metabkhast lahkunud, et keldrikorrusele minna, sest ta teadis, et sõbrad teda seal ootavad, eriti Hamza.

«Õige on ainult see: me oleme ühe asja poolt või selle vastu. Kas mõistate seda? Kas tunnete?»

Pärast neid sõnu, mis enamikule tunduvad tumedama, katkestab Hamza oma kõne nii järsult, et kõik on üllatunud, isegi need, kes teda nagu ei kuulanudki.

48

Džamalil on tahtmine vastata, et see on tõesti kuid pikemalt ei oskaks ta midagi seletada. Ta vaid mõistab ja tunneb; see on kõik.

Hamza jälgib oma kaaslasi kortsus kulmul. Ta jätkab muide otsemaid, küsimata kelleltki ta arvamist.

«Vaatad ümber, et enesest paremini aru saada, ja tunned, et kõik- sinu mõttekaaslased on su südames. Nüüd ei tarvitse enam karta, et oled üksi. Sest kõiki, kes on seda mõistnud ja tundnud, neid kõiki täidab üks ja seesama valgus.»

Hamza pilk hõlmab kõiki koosolijaid, see pilk on veelgi helgem, veelgi pingsam kui harilikult. Ta oli öelnud: «Üks ja seesama valgus»; ka see on tõsi. Praegusel hetkel on Džamalil tõepoolest tunne, nagu oleks Hamza heitnud tema hinge peotäie teri, mis otsemaid idanema hakkavad. Teda valdab erutav ja rõõmus tunne. Džamal on veendunud, et see «valgus» on puudutanud neid kõiki. Ometi sooviks ta ühest punktist paremini aru saada, üks küsimus põleb tal keelel. Kuid endine vang võtab uuesti sõna.

«Päeval ja öösel on inimesed teedel. Mispärast? Raske oleks seda öelda. Äkki ilmuvad nad tont teab kust teie ette ja hetke pärast on nad kadunud, siuh! Muud nad ei teegi, kui liiguvad ühest maanurgast teise. Neid ei ole kerge ära tunda, ammugi mitte esimesest pilgust. Nad riivavad teid, nad isegi räägivad teiega, aga teie ei usu ometi, et need nad ongi! Peab olema harjunud, peab omama head nina, et neid ära tunda;

4*Metabkha* - **praeköök.**

lühidalt, peab olema selgeltnägija. Ja kuigi teil oleks see anne, ei võiks te siiski kindel olla, et te nad igal juhul ära tunnete.»

Nende viimaste sõnade juures on kõneleja hääl tasasemaks muutunud.

Mõni päev tagasi olin ühes Medrese kohvikus. Kui ma istet võtsin, märkasin kohe enda naabruses kedagi

49

üksiklast. Välimuselt ei erinenud ta millegagi teistest kohvikukülastajatest: teda oleks võinud pidada ränd-kaupmeheks või ajalehemüüjaks. Ma vaene tohman! Alles tüki aja pärast — võib-olla möödus isegi terve tund — sain ma aru, kuivõrd too isik oli ebaharilik, sest siis teatati mulle salamahti, et see on üks nendest.

Ometi oli ta inimesena päris igapäevane. See oli keskmist kasvu mees; ta kandis luitunud ja kulunud lühikest sõjaväelase vihmakuube, mis küünarnukkide ja õlgade kohal puhevile hoidus ning ilusast ilmast hoolimata oli kaelani kinni nööbitud. Kurgu all oli üks kuuehõlm vedrunõelaga teise külge kinnitatud. Lühike ilma vööta vihmakuub langes kitlina euroopalikele pükstele, mis samuti olid kulunud ja luitunud, jättes paljaks tugevad pahkluud. Jalas kandis ta kollase tolmuga kaetud sandaale, mille katkised tallaservad ülespoole kaardu kiskusid.

Kuid kõige huvitavam, ütleksin isegi kõige hämmastavam, oli mehe pea. Valge turban varjas laupa. Nurgelisel näol ja teraval lõual turritasid kollakad häbemekarvad, mis tavaliselt kuulusid raseerimisele, kuid seekord olid kasvama jäetud. Ettetükkivate samadega näos ei olnud midagi eriliselt silmapaistvat. Mis aga sellele näole hämmastava ilme andis, see oli pigem pilk. Milline pilk, mu sõbrad! See pilk langeb teile, kuid nagu ei näekski teid! Algul tundub see nukrana: te vaatlete seda ja enam ei olegi see nukker. Kui aga väljenduda täpsemalt, siis on see nukrus kummaliselt leebe, kaastundmust äratav. Ja tahtmatult mõtled selle pilgu all: «Kuidas seda inimest niisugusest nukrusest päästa? Kuidas tema poolehoidu võita?»

Ja just sel hetkel, kus ma teda niisuguste mõtetega uurin, pöördub ta minu poole ja küsib ilma ühegi sissejuhatuseta:

«Kas tead mis, vend?»

50

Tema kare häälekõla näitab, et minu ees on kiltmaa elanik.

«Mida sa tahad?» vastan ma, olles tema järsust kohtlemisest pisut jahmunud.

«Meid oli Ulad Hahemis nelikümmend perekonda, tead, seal kaugel, nende mägede taga. (Mees vibutas käega edela suunas, tahtes tähistada Telli eelmäes-tikku Kõrgplatoo serval.) Meid oli seal nelikümmend peret. Nüüd ei ole seal enam kedagi. Isegi mitte ainustki kassi. Kõik elanikud jätsid küla maha. Seal on ainult veel mäed.»

«Miks siis nii?»

Vastuse asemel kehitas mees õlgu. See näis tähendavat: «Inimestel, kes elavad mägedes, pole kuigi suurt tähtsust.»

«Mindi minema... Mäed üksi jäid paigale.» Minu mõtted hakkasid tegelema tolle «üksijäänud» mäestikuga, nende inimestega, kes olid oma kodu maha jätnud. Unustasin kogu ümbruse — kohviku, mis tulvas alalistest külastajatest, nende häälekõmina ja doominokivide klõpsatused vastu lauda. See kõik muutus üheks varjudekoguks, mis eemaldus ja vajus uttu. Võimatu on kirjeldada kibestust, mis mind äkki haaras. Kogu maailm muutus mu silme ees mustaks. Tahtsin oma naabrilt küsida, kuidas siis nende väljarändamine lõppes, ning ühtlasi öelda talle sel puhul mõned tröösti sõnad. Kuid — kujutlege mu üllatust! — minu naaber oli kadunud. Näis, nagu oleks ta maa alla vajunud!

Pärast seda haaras mind kummaline üksildustunne, ja seda kohas, mis kihas inimestest.»

Ka keldris valitses nüüd vaikus.

«Inimene, kes seda ei ole läbi elanud, ei või iialgi mõista, mis niisugune tundmus tähendab,» ütleb Hamza sünge ilmega.

51

Välimuse järgi otsustades poleks küll võinud mõelda, et endine vang on suuteline sellisteks elamusteks. Ometi oli silmaga näha, et sügav ärevus tekkis temas kohe, kui ta vaid meenutas, mida ta tol korral oli tundnud.

Hamza suleb silmad; ta suur habetunud nägu tardub.

«Kõige huvitavam on see,» jutustab endine vang edasi, «et ta usaldas mind täielikult, nagu oleksin ma teda juba iidsest ajast tundnud; ta ei kõhelnud, oli kodune ja sõbralik, kuigi teataval määral tagasihoidlik. Ta kõneles rahulikult, ilma ühegi värinata hääles; oleks võinud kihla vedada — ja see on minu eksimatu mulje —, et ta andis mulle edasi mõnd päevasõnumit ja et see oligi kõik, mis teda huvitas.»

Džamal heidab pilgu oma kaaslastele. Ta näeb midagi uskumatut: üks ja seesama hajameelsuse pitser märgistab varju uppunud nägusid. Kaasa arvatud samuti ühe väikese vanakese roosakas nägu.

Juba näib Hamza formuleerivat raskemaid, läbipaistmatumaid sõnu, kui ta hüüab:

«Mida te siis tahate! Mida te tahate! ...»

Ta oleks nagu laskunud alla kõrgelt mäekingult, kus päike teda oli valgustanud, ja vajunud nüüd selle keldri poolhämarusse. Ta tugev rind nagu Õõnes-tub ja vajub kokku, ta hääl on muutunud.

«Samasugune lugu on meie kõikidega. Ons see siis meie süü, kui me üksteist nii halvasti tunneme?» mõtleb Džamal.

Tal on sel hetkel tunne, et ta süda on muutunud kaalutuks mulliks, mis toetub vaid õhule. Džamal ei mõista, mis on selle põhjuseks. Kummalisel viisil tunneb ta suurt haledust iseenese vastu. Ta näib aimavat, mis Hamza sisemuses toimub.

52

«Meie ei tunne üksteist veel hästi. ..»

Möödub tükk aega. Džamali mõtisklused katkestab Hamza, kes jälle lausub:

. . . «Uks teine kord juhtus see Bumedini värava juures; ma lihtsalt lonkisin. Keegi näljarott peatas mu varsti käeviipega. Ma ei solvunud, vaid küsisin, mis ta tahab, pidades teda üheks neist paljudest töötutest, kes ei tea, mida enda ülalpidamiseks välja mõelda,'J ent julgemata avalikult kerjata ja tundes, et viimane jõud neis kaob, pöörduvad nad meeleldi abi palumiseks isikute poole, keda nad teadlikult välja valivad. Juba piinlesin ma ebamugavuses, mida tunnen alati, kui üks neist õnnetuist, silmad maha löödud, mind oma palvega masendab. Õnneks aga ei olnud too mees abipaluja — see oli pigem nende saadik sealt! . . . Ometi ei suutnud ma hoiduda värinast, kui kuulsin teda mind nimepidi hüüdvat. See vend siis tundis mind! Arvatavasti sellepärast ta asetuski mu teele. Ent kus olin ma temaga kohtunud?

«Kas sa mind siis enam ei tunne, Hamza?» küsis ta. «Ah, ma saan sellest aru.»

Mahasurutud ohe vallandus nende sõnade juures ta rinnast. Kinnitan avameelselt, et mina teda tõepoolest ära ei tundnud, ehkki ta häälekõla mind otsemaid hämmastas ja minus tungiva soovi esile kutsus tema isiku kohta selgusele jõuda. Näete, too vennike oli mind äkki hullupööra huvitama hakanud. Mis inimene see on, kes ainult oma kõnetooniga minus nii imelist kärsitust tekitab? Niisiis ei olnudki juhus, et ma kohe alguses seda häält märkasin. Leidsin selle taas oma mälestustest üles või vähemalt arvasin leidvat. Ei, see hääl ei olnud mulle tundmata. Kus pagan olin seda kuulnud? Ja kuidas võis see juhtuda, et kogu isikust jäi mulle meelde vaid ta hääl?

Ta vaikis, nagu oleks ta mu näolt neid painavaid

53

mõtteid lugenud, lastes mul oma mälestusi ümber korraldada, oodates nähtavasti, et süttib säde, mis heidab valgust mu mällu kuhjunud varjudele. Ja otsekui kokkulepitult

lähenesime siis sõnagi lausumata ligilähe-duses kõrguvale kaitsevallile, et pääseda tunglevast rahvamurrust, mis sel kohal on ikka väga tihe.

Äkki selgub mulle kõik ja ma tunnen tolle mehe ära. Kuidas oli ta niisuguseks saanud? Sest see on ju tõesti tema: Taieb Berghul! Eksitus ei ole võimalik! Ta on mu noorpõlve kaaslane, möödunud aegade lõbus naljavend! Kust aga pärineb see kole muutus, mis ilmneb ta näos, pilgus, hoiakus, kogu ta isikus, isegi — isegi neis naeruväärsetes kodinates, mis ta endale on selga ajanud? Mis on temaga juhtunud, milliseid vintsutusi on ta läbi elanud? Mis on selle inimese lõpuks hävitanud? Ei, see pole täpselt nii. . . Kurnanud? Ka see ei ole õige! Ta on nagu . . . nagu.. . keegi, kes on sootuks teiseks muudetud! Veelgi rohkem! Nagu keegi, kellelt ta hing on välja kistud, et selle asemele uut pookida, ja kes siiski hoopis ilma hingeta on jäetud! Nõustun, et peaaegu meeletud mõtted keerlesid mu ajus, sellal kui kiirustavad möödaminejad meid igast küljest müksisid ja kui kõrvulukustav kära heljus selle kihava sipelgapesa kohal. Aga mis siis, kui selline tunnus nagu hääl ei oleks mu tähelepanu äratanud? On ju teada, et hääl ei muutu iialgi, mitte ühegi inimese juures, ja reedab end alati, olgu teised muudatused nii suured kui tahes. Juhtum Taieb Berghuliga tõendas mulle, et see on tõesti nii. Mis puutub Berghulisse, siis tema oli meie nooruspäevil haruldane laulja — üksikasi, mis mulle meenus koos mitmete teistega. Muidugi, juba aastaid ei eksisteerinud see sõprus enam minu jaoks ja ainult mingist eelaimusest juhituna peatusin ma selle peletise juures, kelles vaid suure vaevaga avastasin oma endise sõbra. Ent mida rohkem ma Taleb

54

Berghuli uurisin, seda enam sisendas ta mulle mingit seletamatut vastikust.

Ma säästan teid ega hakka teile jutustama meie möödunud sõpruse lugu, ent faktide paremaks mõistmiseks peaksite vähemalt teadma, et kunagi oli ta mõnus poiss, tulvil elurõõmu, ja meeldiv kaaslane, kes ei põlanud lõbustusi, lühidalt, ta oli neid inimesi, kes võtavad elu heast küljest. Tundsin teda hästi: olime temaga koos alustanud tööd ühes kudumisateljees; isik, kes nüüd seisis minu ees, sarnanes tolle noormehega niisama vähe — vabandage väljendust! — nagu vurr-kann lehmaga. Kirjeldan teile oma endist sõpra tõetruult, nii nagu ma teda nägin. Tema pilt on otsekui graveeritud mu mällu.

Sügavad, nagu uuritsaga tõmmatud kortsud katsid ta nägu, mille nahk — kunagi õrn ja valge — oli kollane nagu pärgament ja otsekui kleepus kontide külge. Hõre habe kihardus põdura samblana ta näol. Tundus, et mingi seesmine põhjus oli selle näo hävitanud. Ja pilk — ma ei püüagi teile kirjeldada selle ilmet! Liikumatu, terav nagu naaskel, läikis see pilk julmalt ja oli ühtaegu kohutavalt hajameelne. Need sõnad ei ütle siiski midagi: peaks seda pilku kuidagi teisiti määratlema, ehkki olen veendunud, et üheski inimlikus keeles ei oleks see võimalik. Mina igatahes loobun sellest. Mis puutub ülejäänusse, siis kandis ta seljas vanu räbalaid; auklik ja luitunud fess oli laia musta kõntsakorraga äärestatud. Otse paradoksina tundus aga see, et kõigest hoolimata ilmnes tolle inimese peahoiakus kõrkust. Ebamugavus, mida ma kohe tundsin, tuli kindlasti sellest. Ma ei leidnud oma hingest enam seda südamlikku huvi, mida oleksin tahtnud tunda endise sõbra vastu, kes, kui julgeksin öelda, oli peaaegu surnuist üles tõusnud! Sain küll aru, et see on halb. kuid ei võinud sinna midagi parata.

55

Sel hetkel naeratas Taieb Berghul kahemõtteliselt ja teatas mulle:

«Nad pistsid mu tükiks ajaks vangi, mitmeks-mit-meks päevaks, ma ei tea isegi, kui kauaks, ja panid mu ühte ruumi koertega, itaalia dogidega ...»

«Missugused nemad?»

«Nemad!»

«Aga kes nad siis olid?»

«Nemad!» vastab Taieb Berghul ägedalt; ta on äkki meeleheitel ja nutma puhkemas nagu noomida saanud laps.

«Aga miks siis?»

«Nad pistsid mu kongi! Koos koertega! ...» Ja mõelnud veidi, jätkas ta:

«Jah, ma ju ütlesin sulle, et nad panid mu koert...»

Kadugu mul silmanägemine, kui ma enda poolt midagi sellele kahekõnele juurde lisan! Ma tahtsin talle karjuda, aga mida? Seda ei tea ma isegi! Mind haaras tol momendil pöörane tahtmine teda lüüa, teda teelt kõrvale tõugata või vähemalt teda sundida midagi muud rääkima kui neid mõttetuid sõnu, seda jampsi. Olin lihtsalt ogar.»

Hamza ohkab. Ahastus ängistab ta rinda ja näib, et tal ei ole jõudu oma meeleheidet sõnadesse valada.

Pärast hetkelist pausi lausub ta lõpuks palavikulise rahutusega:

«Me tahame alati põgeneda käegakatsutava selguse eest, sest — meeletud nagu me oleme — me ju kardame seda. Ma püüdsin oma hämmeldust maha suruda. Lõpuks pidin aga siiski möönma: mul oli hirm. Mul oli hirm... Siis suunas Taieb Berghul hetkeks oma morni pilgu taeva poole ja jättis mu ilma vähimagi seletuseta sinnapaika, eemaldudes sõnatult. Mõne sekundi pärast ühines ta siluett rahvamassiga, kes

pidevalt sellel kohal tungles ja ta peagi endaga kaasa viis.»

Kurbuse vastuhelk libiseb üle Hamza kohmaka näo ja lameda nina. Siis uriseb too pahur mees pool valju häälega:

«Kurat võtaks! ...»

IX

Olles mõnda aega linnas ringi lonkinud, sest tal oli vaja järele mõtelda, asub Džamal masinlikult teele El Hadži poe suunas.

Ta leiab sõbra teiste meestega vaidlemast. Džamal siseneb, istub kulunud vaibaga kaetud pingile. Seal vajub ta oma harilikku hajameelsusse. Ta ei tea sedagi, kas ta kõrval räägitakse poliitikast või kaubandusest. Või ehk sündmustest? ... Ta on oma mõtete vangis nagu mõnes pimedas toas. Vestluse sumin kostab temani nagu läbi paksude müüride. Ta püüab siiski oma tähelepanu sellelt eemale juhtida. Ometi osutub see võimatuks ja ta tunneb selle üle pahameelt.

Mõni hetk hiljem vestlus vaibub või vähemalt tundub Džamalile, et nüüd valitseb poekeses vaikus. Ta vaatab ümberringi — mitte kedagi! Võiks arvata, et seltskond haihtus suitsuna. Ta küsitleb silmadega EI Hadži; vanamees teeskleb, nagu ei näekski ta Džamali pilku ega selles peituvat küsimust.

«Noh, kas käsi käib nüüd paremini? Olete tööd leidnud? »

«Kuidas teile öelda? Ma ei tea, mis teha. Olen suures kimbatuses,» vastab Džamal. Ja siis mõne hetke pärast:

«Tahaksin kõigest hingest töötada, kuid ... ei leia midagi. Jumal aga teab, et mul oleks väga vaja pisut raha teenida!»

Nüüd räägib ta tasem:

«Pean teile tunnistama, et meil kodus on elu... väga raske.»

«Aga millele te siis loodate? Te ei või ometi imet ootama jääda!»

«Ei, kindlasti mitte.»

«Siin ei ole tõesti midagi peale hakata,» mõtleb Džamal. «Inimesed tegelevad mitmesuguste tööde ja ametitega, mida aga iganes võib leida. Siin jääb neid isegi üle: inimesi, nimelt, tahtsin öelda. Ei, see ei ole see, kuidas ma küll nii lihtsate asjadega

segi lähen! Ma tahtsin öelda, et kõik palgalised kohad linnas on juba võetud ja suur hulk inimesi nagu minagi on ilma tööta. Logelejad, eks?»

Ta sügab oma jalasäärt, tehes seda hooletult, ilma tõelise vajaduseta, kahtlemata vaid selleks, et tõendada endale selle ihuliikme olemasolu. Ebamäärase tooniga, millest kostab veidike kahetsust ja ükskõikset alistumist saatusele, lisab Džamal juurde:

«Mu vanemad ei õpetanud mulle mingit käsitööd. Samuti puudusid mul võimalused oma hariduse lõpetamiseks. Siis...»

«Ometi olete te kohustatud midagi tegema. Te ei või ju lihtsalt käsi rüppe panna!»

«Aga kui ma mingit tööd ei leia? Ehkki ma väga tahaksin! Usun, nad taipavad kõik, et ma ei ole midagi väärt. Ei tea millest, kuid nad aimavad, nad tunnevad, et mul ei ole erilisi võimeid, nagu nad ütlevad. Ja siis muidugi ei vääri ma nende silmis midagi.»

«Kuidas te võite seda mõelda? Te olete ju haritud. See ei ole võimalik! Kuidas te siis tahate ära elada?»

«Tänan! Eks näe . . . Kaua ma igatahes ilma tööta ei ole.»

«Mõelge selle üle tõsiselt järele; inimene elab maa peal kindla ülesande jaoks, igaühel meist on oma

kohustus täita. Järelikult on lihtne päevatööline niisama kasulik omal kohal kui . . . kuningas oma rahva eesotsas. Ütleksin isegi, et veelgi kasulikum. Tööline sööb küll ainult musta leiba, kuid ta teenib seda ise. Ja kui ta veel pealegi oma töö vastu huvi tunneb, siis on ta päästetud inimene. Et kõlavaid fraase vältida, ütleme lihtsalt: ta on õnnelik inimene... Jah, õnnelik omal kombel, ehkki tal puudub palju asju. Ometi on tal kõik oluline; kuigi ta sööb vaid vette kastetud leiba, on tal oma töö ja veelgi rohkem: kiindumus sellesse töösse. Ja see on juba midagi kindlat.»

«Mis teha? ... Lootus, et ühel päeval leian midagi, hoiab mind üleval.»

Džamal vaatab ähmase pilguga enda ette, koondab aga siis kogu tähelepanu poekese uksele, mille eest lakkamatu inimvool möödub. Ta hääles tundub taga nemist, kui ta ütleb:

«Oleksin pidanud oma teenistuskohale paigale jääma, kuid ma ei suutnud. Ma ei saanud kohaneda, ja selles oli mu süü.»

«Näete, just siia ongi teil koer maetud. Teil oli auväärne ametikoht, mis kaaskodanike silmis teile teatava väärikuse andis: eks olnud te ju riigiametnik? Teie ei tahtnud seda olla. Raske on säärasest asjast aru saada. Ma ei varja teie eest, et mina isiklikult ei oska seda hoopiski seletada ...»

«Ärge kartke, tagasi ma sinna enam ei lähe. Mis ma ütlesin? Sinna tagasi minna? Ei, ainult mõte sellest paneb iiveldama. Ma jätsin kõik ilma kahjutundeta sinnapaika. Aga vaadake, missugune ma nüüd olen. Kui ainult mõelda, et võisin istuda tolles jõledas kantseleis!»

«Ma ei suuda enam teie mõttekäiku jälgida. Te vist ei tunne end praegusel momendil hästi. Kõigi nende murede juures, mis teid rõhuvad, — ma mõistan seda.

Mõistan, et elate praegu üle karmide katsumuste aega. Oo, mõistan seda väga hästi! Kuid mida te kavatsete siis lõpuks ette võtta? Peate ju ometi midagi tegema! Muidugi mõista, mitte rumalusi.»

«Paberirämps, toimikud! . . . Pigem otsin rentslist toitu! Kolleegid? Kui te ainult näeksite, missugused nad on! Ma ei taha, ma ei või neid enam näha. Halet-sen igaüht, kes nende näppude vahele satub. Ma ei tea, mis neil on, kuid nad mõtlevad vaid sellele, kuidas vaestele inimestele kätte maksta. Oma seadustega nad otse tapavad teid!»

Džamal peatub hetkeks ja kerge tõmblus kõverdab ta suunurki. kui ta avameelselt seletab:

«Mina ei suudaks meie omi kohelda nii, nagu nemad seda teevad, ei, ei, ja veel vähem võtta altkäemaksu! Mis neil siin on? (Ta näitab rinnale.) Ma ei oska seda ette kujutada. Ma ei saa meie omi kohelda nagu koeri ega nõustuda sellega, et neid minu juuresolekul sel kombel koheldakse. Oh, ma katsusin taluda, ei olnud aga selleks suuteline. Ma ei ole vist niisuguste asjade jaoks loodud.»

«Olete liiga tundeline, mu sõber.»

«Uskuge mind .. . Kui iga hetk näed neid alatusi, siis teeb see kurvameelseks, annab nagu puuga pähe.»

Džamal hakkab tasa närviliselt naerma.

«Ametlikud paberid, need paberikuhjad, mida saime iga päev, olid veel kõige hullemad. Nendes oli surma külmust. Kui palju ohkeid, süütute pisaraid, nälginud laste laipu peitus nende kohutavate ametlike tekstide taga! Kuidas nad määrisid inimesi, kellel sellest vähimatki aimu polnud! Ei. Mul ei jätkunud enam tahtejõudu seda taluda. Nüüd ütlen maailmale julgelt näkku: need kantseleid rõhuvad liiga valusa koormana meie õnnetut maad! Meil jääb teha ainult üht: need kantseleid kaotada. Oh, mis minuga küll on? Arvan, et

60

sonin. Andestage, olen kõigest väsinud. Ma ei tea enam isegi, kuhu ma selliste mõtetega jõuan! Tüütan teid oma lugudega... öelge, et tüütan teid!»

«Ah ei, te teate küll, et ei tüüta, hoopis vastupidi. Kui võiksin teid aidata, midagi teie heaks teha ...»

«Tänan leid. Nüüd te mõistate mind, kui ütlen, et ainuüksi mõte sellest teeb mind haigeks. Kui kaua see veel kestab? Ah, keegi vist ei tea! Ometi olen kiijdel. kõik lõpeb sellega, et.. .»

Džamal laksutab sõrmi. Uks ostja astub sisse. El Hadž tõuseb püsti.

Mõttesse vajunud Džamal võpatab, kui vanamees oma kohale tagasi tuleb ja jätkab:

«Kui te teaksite, kui kahju mul teist on. Näete, tean üht tuttavat kaupmeest, kes vajab müüjaid. Kas tahaksite tema juures töötada?»

Üllatunult vaatab Džamal vanamehele otsa:

«Tehke mind selle inimesega tuttavaks...»

«Oodake, pean enne temale teist rääkima. Olen aga veendunud, et ta võtab teid oma ärisse. Ta juba kord võttis ühe inimese, keda ma talle soovitasin. Olen kindel, et ka teie ...»

«Jah, ma hakkan tööle! Siis on mul .tegevust ja see mõjub hästi.»

«Olen selles kindel.»

«Ootan kannatamatult, et saaksin alata.»

«Rahustuge, küll räägin talle sellest. Luban kindlasti, et saate selle koha. Küll näete!»

Džamal hüppab jalule, läheneb El Hadžile ja suudleb kiiresti ta kätt.

«Olen teile väga tänulik.»

«Nonoh, rahustuge! Teen seda heameelega. See teene ei lähe mul kuigi kalliks maksma, uskuge mind. Kui ainult kõik õnnestuks. .. Oo, olen kindel, et õnnestub.»

61

Mõtlikuks muutunud Džamal tõstab sel hetkel pea. «öelge, kas seda liiki töö vajab väga energilist ini mest? »

Selle küsimuse taga peitub väike annus rahutust.

«Näete, missugune te olete!» noomib El Hadž naerdes. «Ärge muretsege enneaegu. Kõik on väga lihtne: teile usaldatakse osa poest riiulite ja kangastega, mille eest teie peate vastutama. Teie ainus mure on mitte eksida arvutamisega, ostjaskonna maitset rahuldada ja korrektselt käituda. Küll te näete, kui kerge see on: lihtsalt lapsemäng, eriti teile, sest teil on trumbid, mida teistel ei ole!»

«Võib-olla tuleb seal palju arvutada või liiga suurt hulka inimesi teenindada? Oo, ma ajan kõik segi, ma juba tunnen ennast! Kuidas ma hakkama saan? ... Ei tohi pead kaotada. Pean näitama, et väärin mulle osutatud suurt usaldust. Ah, elu saab siis uue mõtte, uue ulatuse! Ja minust saab kõige õnnelikum inimene maailmas! õpin tundma nii ühtede kui teiste vajadusi, satun inimeste hulka. Meie kõik vajame tegevust, ükski ei saa elada väljaspool inimkonda.»

«Kallis sõber, olge aga rahulik ja kõik läheb nagu ratastel!»

«Tõsi jah, ma ärritun alati tühiste asjade pärast...»

«Kui hästi järele mõelda, siis ei olegi niisugust ülesannet, mis inimesele üle jõu ei käiks. Ometi on jumal meile andnud enesekindluse, mis võimaldab kõige suurematelegi raskustele vastu astuda. Sellepärast tuleb inimene kõigega toime.»

«Ma vaikin ja kuulan teie sõna.»

Džamal jääb tõepoolest vait. Ent hetke pärast ütleb ta ohates:

«Mulle meeldiks väga maad harida.»

«Põllul töötada? Ega te seda ometi tõsiselt räägi! Põllutööle võetakse ainult tõelisi tööinimesi, sest see on

raske amet. Heast tahtest hoolimata ei kannata te seda tööd välja: teie ei ole selleks ette valmistatud. Ma kardan, et teid hakatakse pilkama, kui tahate talupoegadega jõudu katsuda. Te püüate iseennast ainult petta.»

El Hadž vaatleb Džamali. Noormehel on piinlik, ta ei vasta. Talle endale tundub, nagu oleksid tema liigutused teatraalsed, nagu vigurdaks ta oma tunnetega. Vaevaliselt surub ta läbi hammaste:

«Teie ei oska endale kujutleda, kuidas mind maaelu veetleb.»

«Kuulake siis. Teil ei puudu ju kaine mõistus. Ma tean, mida te oma südames tunnete; ma mõistan, mida te tahate. Te usute, et võite ümber sündida. Tühi lootus! See pole muud kui kiusatus.»

Džamal ei imesta, kui kuuleb El Hadži sel kombel kõnelevat. Ta tunneb jälle väsimust. Nimetut väsimust, mis näib nagu kaugest minevikust esile kerkivat. Ta katab näo kätega ja midagi nuuksetaolist tõuseb tal kurku.

«Vannun teile, et tahaksin oma elu muuta, elada lihtsat elu. Kas selles on siis tõesti midagi, mis võiks inimest hukutada? Selline elu veetleb mind, hädavares nagu ma olen!»

«Põgeneda maale, kuhugi vaiksesse nurka, harjuda lihtsa ja tagasihoidliku eluga, unustada maailm ja tema kära: see oleks tõepoolest ahvatlev. Ent isegi kõige salajasemas pelgupaigas ei unusta teid maailm. Ja see on õige! Teie rahu . . . nii, nii! ... Elada kaugel kõigest, mis on vaenulik, loomuvastane, alatu . . . Kas see ongi see rahu, mida teie soovite?» Džamal raputab pead: «Olen kalts!»

«Minu võimuses ei ole muidugi teid päästa, kuid ma teen kõik, et saaksite oma seisukorrast aru. Teil peaks olema selge kujutlus oma kohustustest. Kas mul läheb korda teid aidata?»

El Hadž kallutab end Džamali poole. «Kui see mul korda läheb, siis palun teid hiljem mulle tänutäheks öelda, mis teie teooriad väärt olid. Ärgake üles! Veel ei ole liiga hilja!»

«Kas leiate? Võib ju olla . . . Kahtlemata ei ole kunagi liiga hilja. Aga see ei muuda suurt midagi.» Ja Džamal lisab tasase häälega iseendale: «On asju, mida ma nüüd hakkan taipama. Näiteks, et on olemas teid, mida mööda ei saa tagasi minna. Keegi ei saa elada oma elu tagant ettepoole. Mu isa luges mulle sageli moraali, mäletan seda nii selgesti, nagu oleks see eile olnud. Ta varustas mind põhimõtete ja juhtnööridega, kuid ei sundinud mind samaaegselt neid praktiliselt kasutama. Ta ei märganudki, et sel

viisil toimides ilmutas ta uskumatut järjekindlusetust. Reegleid mulle õpetati, kuid keegi ei oodanud minult, et ma tegelikult nende järgi käituksin.»

Džamali hääl muutub nüüd katkendlikuks ja kuivaks:

«Eks tekkinudki mul sellest ajast peale halvad harjumused. Olin veel väga noor, peaaegu poisike, kui püüdsin juba üht plikat võrgutada.»

El Hadž ohkab.

«Teil ei puudu avameelsus, teil on palju julgust. Kuid ei maksa kõiki neid asju jälle veepinnale kiskuda.. . kõike, mida olete teinud ja tegemata jätnud! Tean, et teil on tahtejõudu ja visadust. Kasutage neid, et oma hinge puhastada, aga mitte selleks, et sinna veel rohkeni segadust külvata.»

El Hadži hääles väriseb kaastunne, kui ta käe Džamali õlale asetab ja ütleb:

«Niisugusena, nagu mina teid tunnen ...»

Ta peatub ja silmitseb noormeest teraselt:

«Niisugusena, nagu mina teid tunnen, leiate endas küllalt vajalikku energiat, et talitada nii, nagu ma

ütlesin. See teeb teid ainult paremaks. Olete tunnustamata monarh, te kannate krooni: peate endale ka trooni võitma. Miks ei võiks teil seegi õnnestuda?»

Need sopad liigutavad Džamali, kes langetab silmad ja vastab tagasihoitud innuga:

«Tahan jälle tööle hakata. Alustan oma elu uuesti otsast peale, tõota'n teile seda. Lähen avasüli omatao-listele vastu. Hakkan head tegema, nagu ma suudan.»

«Kinnitagu teid jumal ise teie otsustes! Suudelge mind ja ma suudlen siis ka teid! Teie sõnad soojendavad mu südant.»

Džamal istub oma endisele kohale. Ta hoiab pead käte vahel. Midagi arusaamatut toimub temas.

Siis läheneb keegi kerjus poe uksele. Sellel halli]uuk-selisel laiaõlgsel vanakesel on kepp käes ja sellega kobab ta maad. Serpentiinidena keerdus juuksesalgud langevad kerjuse laiale näole ja tänavatolmust puuderdatud habemele.

«Ohverdage üks veering jumala armust, täna on ju reede,» mangub vanake poolvalju bassihäälega.

Ta sirutab käe välja, toetab lõua keppi hoidvale rusikale ja ootab.

«Astu lähemale, õpetaja. Tule sisse, oled teretulnud külaline.»

Sandike nagu poleks neid sõnu kuulnudki, ta ei liigu paigast. Ta ootab ikka veel ukselävel.

«Astu sisse,» kordab El Hadž. «Eks ole me ju kõik vennad? Eks ole me ühe ja sama puu oksad, ühe ja sama käe sõrmed?»

Seekord hakkab vanake liikuma. Poodi sisseastumisel on tal raske uksest läbi pääseda, sest ukseava on kitsas, ja vanake põrkab vastu seina. Kui ta juba sees on, peatub ta kaupmehe ja tema sõbra ees. El Hadž läheb poekese tagumisse nurka ja toob sealt ühe tühja kasti.

«Tule istu siia, vanaisa. Vabanda mu ruumikitsikust! Küll jumal annab lähedust neile, kellel on kannatlik süda.»

Vanake nihutab end vaevaga edasi, istub pikkamisi ja ettevaatlikult kastile.

«Allah!» ägab ta kõhuhäälega.

«Palun, vabanda mind! Ma jätan su üksi, kõige rohkem pooleks minutiks. Muide, see härra siin jääb sulle seltsiks.»

El Hadž viitab Džamalile.

«Sa ei jää päris üksi.»

El Hadž kaob.

Ta tuleb varsti tagasi. Ühe käega surub ta vastu rinda lamedat pehmet leivapätsi, nagu neid tehakse müügi jaoks, vaba käega aga sorib ta peenraha oma nahkkukru

arvukais soppides. Ta läheb leti taha, askeldab seal mahuka plekknõu ümber ja täidab emaileeritud kausi vadakuga.

«Värske vadak, alles nüüdsama toodud. Tõmba veidi hinge, seni kui ma sulle süüa'valmistan.»

Ta toob vadaku ja leiva. Kerjus sirutab käed kartlike, rahututе liigutustega ettepoole. Nüüd taipab Dža-mal, et vanake on pime.

Kerjus lausub:

«Jumala nimel.»

Ta hakkab sööma.

«Kuidas on olukord, õpetaja?» küsib El Hadž.

Ta näeb leivapätsi vanakese tohutus kämblas mure-nevat. Džamal jälgib kogu stseeni tumma tunnistajana. Ta tõstab silmad kerjusele, vaatleb tähelepanelikult El Hadži ja süveneb siis ähmasesse mõtisklusse.

«Ma ei ole ju rumal. Miks ei võiks ma kõigest heast aru saada? Kui peaksin kasutama kogu oma jõudu, et head teha, olgu! Ma kasutan seda. Ma ei ole halb ega saamatu. Pean kasutama oma jõupingutusi selleks, et

66

võita häda, kus seda aga leidub, et abistada oma ligimest. Sellest saabki mu ülesanne. Hakkan ausalt tööle, et palehigis leiba teenida. Püüan avaldada head mõju kogu oma ümbrusele. Miks ei võiks ma kasulik olla? Tajun endas sellist jõudu, mida teistel ei ole.»

Arvukad möödaminejad, seljad kaubapallide all küürus, voorivad poekesest mööda. Uulitsapoisid segunevad nendega; üha lähenev kära ja müra täidab kitsast tänavat ja kogu selle ümbrust.

Džamali pilk langeb taas elatanud kerjusele, kelle olemasolu ta mõneks hetkeks oli unustanud. Uus laialivalguv tusalaine ründab teda jälle.

«Ja kui mul lihtsalt puudub kutsumus tegutsemiseks?» küsib ta endalt. «Kas on siis minu püüdlustes midagi tõelist, midagi siirast? Kas ei püüa ma lihtsalt end petta? Petta seda tegutsemistungi, mis peitub minus?»

Kerjus on söömise lõpetanud, ta raputab oma räbalatelt prügi maha ja väljub poest. Vanakesele mingi üllatunud tähelepanuga järele vaadates lausub Džamal:

«Mis minusse puutub, siis on see asi nüüd otsustatud.»

Ta kehitab õlgu.

El Hadž nagu vastaks noormehe sõnadele, kui ta ütleb:

«Ma mõistan teid ja tunnen teile kaasa...»

«Palju tänu... Ma ei kaebagi.»

Džamal oleks tahtnud veel midagi öelda. Ta mõtleb: «Mida rohkem vaatled neid põhjusi, mis inimesi tegutsema panevad, mida rohkem uurid inimeste käitumist, seda enam jääb mulje, et mõni vanakraamikaupmees, kes hangeldab inimsaatustega, on nõuks võtnud kõik need elud odavalt maha müüa.» Ent Džamal eelistab vaikida.

67

Kui aga kostab El Hadži hääl, kisub ta end mõtetest lahti ja jääb kuulatama.

«Oleme palju süütumad oma saatuse suhtes, kui teie seda arvate. Kiidetud olgu see, kes niiviisi on otsustanud. Meie saatus on nii karm ja ebaõiglane, et me ei tarvitse kogu vastutust selle eest enda õlgadele võtta.»

«See ei ole just see, mida mina ütelda tahtsin,» tähendab Džamal.

Ta tahab seda arusaamatust selgitama hakata, kuid samal momendil arvab ta kuulvat, kuidas keegi teine nagu räägiks tema asemel:

«Elul on kindlasti veel teine, tundmatu külg, kust võib lunastust leida. Selle külje avastame siis, kui kõigest jõust otsime . . . Näiteks, kui valime elujuhtumi-test välja need, mis meid kõige rohkem on toetanud, kõige rohkem soosinud, sulatame nad ühte ning püstitame saladusliku barrikaadi...»

El Hadž vaatleb kõnelejat imestunud pilgul. See vana sõber naeratab. Ta lausub peaaegu õrnalt:

«Te olete tõele õige lähedal.»

Džamali silmad tuhmuvad äkki; noormees tõuseb sõnagi lausumata püsti. Ta läheneb uksele ja silmitseb elu tänaval, nähes seda läbi hiilgava pisarateloori.

Kui ta tagasi tuleb, leiab ta El Hadži ikka veel naeratavana.

«Ilma teieta oleksin hukkunud,» pihib Džamal. «Teie aitasite mul kohutavatest hetkedest üle saada.» El Hadž ei vasta midagi.

«Ainult teie üksi toetasite mind. Ainult teil oli minuga kannatust, ainult teie kuulasite mind lõpuni. Andestage mulle mu sonimised.»

Džamal kõnnib poes ringi. Ta läheb veel kord ukse poole.

«Ainult need jäävad kutsumuseta inimesteks, kes . ..»

Džamal ei lõpeta oma lauset. Ta vaatleb rahvamassi, kes lakkamatult tema eest mööda voolab.

X

Janina bent Taleb, keda näeme selja tagant, kontrollib aias taimi, upitab mõned longu vajunud lilled sirgu, kastab teisi. Hommik särab kirkas, häirivas valguses. Majas ei ole keegi veel üles tõusnud. Jamna ümiseb tasakesi, pool-lauldes, pool-jutustades:

Täna avab hommik silmad
Udus, stepivaikuses

Nüüd valab Jamna kastekannust vett.

Taamal kõrbeb kuivanud rohi,
Veel kaugemal hõljub puri
Või on see naine, kes kõnnib?

Suur, jahedusse uppuv vaikus hõljub õhus: on kuulda vaid vee sulinat ja lindude vidistamist.

Ma vaatan seda punast mulda

Jamna peatub, ta kummardub lillede kohale.

Ma vaatan seda punast mulda
Ja mõtlen: «Vist ongi see,
Mis mu südame kõvaks teeb.»

Pärast uut pausi jätkab Jamna taas:

Ja äkki kostab hääl,
Vastates mulle taevalaotusest...

Rama astub vargsete sammudega patiosse, kandes madalat lauda, millele on serveeritud hommikueine

mitme inimese jaoks. Ümmardaja asetab laua pingi ette; tassid kurisevad. Rama nagu tardub, kaob aga kohe kuulmatult oma paljastel jalgadel.

Janina, kes ikka veel jätkab taimede eest hoolitsemist, ütleb:
«Mu tütar, kiirusta majapidamistalitustega. Varsti on päike kõrgel ja siis ei ole enam võimalik midagi teha.»
Ümmardaja jääb liikumatult õuele seisma. «Jah, käskijanna.»
«Sa ära unusta siin vett kinni keeramast, kui tuled lauda koristama.» «Ei, käskijanna.»
«Taimed hukkuvad, kui neid päeva palavatel tundidel kastetakse. Kas Sakia on juba üles tõusnud?»
«On küll, käskijanna. Ma arvan, et ta tuleb varsti alla.»
Rama ootab mõne hetke. Kuna teda enam ei kõne-tata, eemaldub ta kikivarvul.

Ja äkki kostab hääl.
Vastates mulle taevalaotusest,
Otsatust ja värisevast:
«Aastad kaovad aastate merre,
Kuid mina jään ikka nooreks,
Nooreks ja värskeks; nii nooreks
Nagu hommik, mis on alles märg
Kastest ja udust, mu arm!»

Jamna vaatab ringi, nagu oleks ta äkki rahutuks muutunud ja tahaks kindel olla, et ta on üksi. Ühtki võõrast pole läheduses. Miks ründab meid ajuti kummaline hirmuhoog nagu varas? «Nagu varas» — just see ongi, mida Jamna hetkel mõtleb. Rahunenult asub ta jälle oma tegevuse juurde.

Ja tuulgi kordab: mu arm . . .

Jamna ohkab, jätab lilled lõpuks sinnapaika ja tuleb patiosse. Ta asetab veekannu mööda minnes ühe samba soklile ja peatub, nägu kõhklev ja murelik.
Sakia tuleb sisse, ilma et ema teda näeks.
«Emake,» sosistab neiu.
Jamna võpatab. Ta näoilme muutub, siis naeratab ta jälle.
«Armas emake, kuidas ma ehmatasin! Su nägu oli nii pilves... et ma sind enam äragi ei tundnud! Oo, sa ajasid mulle hirmu peale!»
Neiu naeratab leebelt. Ta võtab ema käe, katab selle suudlustega ja surub oma põse vastu.
«Ma mõtlesin sinule, mu lemmik.»
Sakia hüüab hirmunult:
«Minule?»
«Sul on ju piin elada!» «Oh ei...»
«Miks sa tagasi ajad? Abielluda sa ei taha, teenis-tuskohta sa ei taha ja isegi õpingud ei näi sind enam huvitavat. Sa otsid või ootad midagi. . . midagi, millest minul pole aimu ... Sa ajad kättesaamatut unistust taga, ära salga! Ja elu on sulle koormaks.»
Sakia nägu on süngestunud, ta langetab pea.
«Jah.»
«Jääb veel välja selgitada, kas see «midagi» üldse olemas on . . .»
«Siis oleks peaaegu parem siit kaduda!»
Jamna heidab tütrele ahastava pilgu. Sakia ei lausu sõnakestki, vaid istub pingile ja hakkab hajameelselt oma tassi täitma.
«Sa ei vasta mulle, emake, tähendab, et mul on õigus. Olen kindel, et mõistad mind: ma tunnen äärmist rahutust, ei tea aga mispärast. Mul on mulje, et olen juba elust väsinud, ja hirmus tühjus pesitseb mu südames... Võtta endale teenistuskoht? Rajada

kodu, sünnitada lapsi? Milleks? Kellele? Mitte enda jaoks, mina neid ei taha! Miks soetada maailma olevusi, kellel ei ole muud teha kui elada? Jah, tõepoolest, mul ei ole rahu, ma ei leia enam väljapääsu ...» «Sakia!»

«Andesta, emake!»

Neiu peidab näo käte vahele.

«Ma ei tea enam, mis ma räägin, ma teotan jumalat, ma halvustan elu, mille sina mulle kinkisid, elu, mida elad sina, teie kõik ...»

«Rahustu, mu lemmik! Tule istu siia, minu lähedale.»

Sakia, kelle pinge on äkki lõdvenenud, võtab ema kõrval istet ja ütleb:

«Tahaksin, et mu süda oleks rahul, et võiksin nautida tänase suvehommiku ilu. Tahaksin rahuliku südamega nõustuda kõigega, mis saatus meile jagab, tahaksin armastada elu . . . Elu . . . Ah, kui sa teaksid, kuidas ma seda tahaksin!»

Jamna surub tütre oma rinna vastu.

«Rahustu, mu lemmik, rahustu.»

«Ma ei suuda. Rahu ja vaikus teeb mulle haiget!»

«Ma tean seda. Rahustu, ma palun sind. rahustu...»

Ema äiutab tütart.

«Näed nüüd!» pomiseb Sakia. «Ainult muresid valmistan ma oma kallitele vanematele vastutasuks nende armastuse eest. See ei ole hea...»

Neiu ajab end sirgu, vaatab Jamnale otsa:

«Selles maailmas muutub isegi armastus kibeduseks. Kes on selles süüdi? Ei keegi... ja võib-olla kõik! Kas muutub see ükskord teiseks? Olen süüdlane teie ees.»

«Süüdlane, sina?»

«Jah,» kinnitab Sakia.

«Vaata, mu laps, ma ei saa neist asjadest aru; olen lihtne harimatu naine, kes pole jalgagi kooli saanud. Minu ajal... Aga sellest ei tasu rääkida!»

Jamna jääb vait ja vajub mõttesse.

«Ma ei mõista enam sinuealisi noori,» hakkab ta siis kuuldavalt .arutlema. «Varem ei tulnud naisele mõttessegi abielu vastu vaielda, seda ei juhtunud iialgi! Ja pealegi — kes küsis tema arvamist? Ei tulnud kõne allagi, et naine oleks töötanud väljaspool oma kodu või tegelnud millegi muuga kui oma majapidamisega ja mehe ning lastega.»

Jamna vaatleb oma tütart.

«Ütle mulle, mida sa õieti tahad, ehk hakkan sind siis lõpuks mõistma ...»

«Mida ma tahan? Mida ma vajan? ... Ma ei tea seda isegi. Millestki ei ole mul puudus, kõike on mul külluses. Mida võiksin veel tahta? Ma unistan hoopis teisest elust, millestki, mis hõljub igapäevasest elust kõrgemal. .. Vabast, elavast maailmast... Vaata neid pilvi, mis sõuavad kõrgel taeva all: need pilved on minu mõtted ja minu mõtted on pilved...»

«Oh jumal, mis see siis on? Aita mind! Ma ei saa ju põrmugi aru, mis ta räägib!» oigab Jamna kõrvale pöördudes.

«Ja et selles maailmas... igaüks oleks rahul enesega ja teistega. Ent võib-olla peaksin enne katsuma aru saada, mis mu enese ümber toimub...»

Sakia jätkab mõtlemist. Suure õrnusega, nagu kardaks ta tütre unelmaid purustada, lausub ema:

«Vaja pisut kannatust, mu lemmik. Sa ei...»

«Kuidas sa võid tahta, et mul oleks kannatust? Sa ei tea ju, emake, mida ma tunnen.»

«Ei ole midagi parata! Hädas on vaja kannatust ja kõige paremini võidetakse saatust vaikimisega.»

«Sellise tarkusega te halvategi meid. Harjuge ainult

mitte hingama, ja te võitegi öelda, et õhku pole olemas. Unustada häda, unustada paratamatus, mis meile on määratud: see ongi kõik, mis sa mulle soovitad. Ah, mu jumal!»

«Sakia, ära ole oma emaga liiga kuri. Ma tunnen sind: sul ei ole halb süda...»

«Mida teavad inimesed üksteisest? Mida teame sellest, mis sobiks meile kõige paremini? Mida teate teie minust? »

«Sakia, mul on sinust kahju!»

«Oo, kuidas ma mõistan sinu kaastunnet! Ma piinlen ja ahastan, mu süda on otsekui pihtide vahel. Haletse mind, emakene! Milline õnnetus, et olen sündinud!»

Muhtar Rai ilmub äkki nähtavale; ta tundub lõbusas tujus olevat.

«Tahate ilma minuta einetama hakata? Vaat kus on kelmid! Kas olete ka märganud, kui imekaunid hommikud on meil praegu?»

Ta hingab sügavasti, pannes käed puusa ja paisutades rinna ette.

«Need hommikud on nagu paradiisist röövitud!»

Sakia tõuseb püsti.

«Miks sa ära lähed?» küsib Muhtar Rai. «Kas ajasin sulle hirmu peale?»

«Istu, isa,» ütleb neiu, viidates käega pingile. «Kuhu sina siis lähed? Jää paigale!»

«Lähen taburetti tooma.»

Muhtar Rai pahvatab naerma, nagu oleks tegemist hea naljaga. «Ah-ha-haa!»

Kui Sakia on läinud, istub isa pingile Jamna kõrvale. Ta hakkab hommikueinet võtma.

«Naine,» ütleb Muhtar Rai mõne hetke pärast.

«Mis on?»

«Ma ei saanud peaaegu öö otsa silma kinni.»

«Tõesti?»

Jamna näib häiritud olevat. «Miks siis? ...»

«Mõtlesin sellele abieluküsimusele. Mulle tundub, et see asi ei olegi halb. Mis tühja, lõppude lõpuks! Seda enam, et... täna või homme tuleb see asi ikkagi otsustada ja et, nii öelda... igaüks ju abiellub! Pealegi on kõigile teada, kelle naiseks ta saab. Ei ole õieti ühtki raskust, mis takistaks selle asja läbiviimist, sest peigmeest pole meil tarvis otsida, see on juba leitud. Ja kui põhjalikult kaaluda, kas võime midagi paremat soovidagi? õieti pole sina ega mina mõelnudki, et võiksime ta kellegi teisega paari panna. Ei! Inimesed hakkavad meid meie õnne pärast kadestama, kõik läheb imeväärselt kergesti... Ja tütar jääb meile alles; isegi abielunaisena on ta alati sinu läheduses!»

Jamna silmitseb abikaasat, kes on nähtavasti oma ilukõnest liigutatud.

«Sina pead seda teadma, sina oled isa. Otsusta nii, nagu sa leiad õige olevat.»

«Aga sina... Mis sina sellest arvad?»

Jamna vastab üha enam elavnedes:

«Mis puutub minusse, siis kõik on ammugi valmis: veimevakk on täielikult korras, ei puudu ükski padjapüür, ükski supeltanu, ükski nööpnõel. Tegin talle kolmkümmend eset igast liigist: kolmkümmend siidkleiti, kolmkümmend särki, kolmkümmend ...»

«Räägi sina temaga sellest, kui arvad. Eks siis näe.»

«Olgu nii,» nõustub Jamna ja räägib palavikuliselt edasi: «Pulmakleidi jaoks on riie ostetud; vaja see ainult õmblejate kätte anda, kui päev on kindlaks määratud...»

«Sealt ta tulebki! Oota, kuni ma kaon, enne kui temaga seda juttu alustad...»

Lähenedes asetab Sakia kaasatoodud tabureti laua juurde, kuid viivitab istumisega. Hämmeldunult silmitseb ta vanemaid. Isa kiirustab hommikueine lõpetamisega.

«Istu,» ütleb ta tütrele. «Miks sa seisad?»

Muhtar Rai vaatab kella ja hüppab otsemaid püsti.

«Oi, juba nii hilja! Mul on aeg minna.»

Ta väljub kiiresti. Ema ja tütar, kes on üksi jäänud, ei leia enam midagi teineteisele öelda.

Lõpuks võtab Jamna kokku oma liigutava õrnuse ja emaliku tõsiduse ning alustab hoolikalt läbimõeldud kõnelust.

«Mu tütar, su isa on juba otsustanud. Jah, ta ütles, et see abielu...» «Milline abielu?» «Sinu abielu.»

Ema ja tütar vaatavad teineteisele vaikides otsa. Jamna lisab tasase häälega:

«Isa ütles, et selleks ei ole takistusi...» Kõneleja kohmetub.

«Mina olen selleks valmis,» püüab ta veel jätkata. «Kõik on korras . . 52Sabri on tore poiss, ehkki veidi... Ja lõpuks, milleks veel oodata? Kuna... Sakia, mis sul on?»

Neiu jääb tummaks, ta on nagu uimane. Siis küsib ta kähiseva häälega, suure vaevaga sõnu moodustades:

«Mis teile pähe on tulnud?»

«See on su isa tahtmine, usu mind. Minul ei ole siin midagi öelda!»

Sakia puhkeb nutma.

«Ai-ai. . . Mis siin siis lahti on?»

Proua Rai ilmub nähtavale, toetades ühe käega

76

ristluid ja haarates teisega igast asjast, mis talle tee peal ette juhtub.

«Noh, mis viga, mu kullake? Tasemini, tasemini!» «Ma räägin talle abiellumisest,» seletab Jamna, «tema aga ärritab end üles. Isa ise tegi mulle ülesandeks Sakiaga - rääkida. Ja näete, kuidas ta nüüd pisaraid valab. Küll on häda!»

«Oh, seda rumalakest! Tule, mu tuvike.» Vana daam surub lapselapse näo oma rinna vastu, suudleb ja hellitab Sakiat.

«Rumalakene, aitab juba! Küll teame, mis need pisarad tähendavad, öeldakse: «Ma nutan, aga abiellun siiski.» Nii paljud neiud enne sind on juba seda teed käinud.»

«Oh jumal, kuhu minna, mis teha?» hüüab Sakia nuuksetest lõhestatud häälega.

Ta tõuseb püsti, eemaldub vanaemast ja jääb hetkeks seisma, eksleval pilgul tühjusse vaadates. Mõistnud valesti oma tütre ahastavate küsimuste mõtet, vastab Jamna:

«Sul pole ju vaja kuskile minna, sa jääd alati meie juurde, meie lähedusse...»

«Mis teha? ... Mis teha? ... Mis teha? . . .» Sakia sammub nagu kuutõbine toa poole; mõlemad naised silmitsevad teda hämmastunult.

Jamna toibub aga kohe ja küsib ämmalt: «Mis teie arvates peaks tegema?» «Ah, küll läheb mööda . . . Nad on kõik niisugu-F sed. Nii mina kui sina ja palju teisi enne meid — me kõik mängisime oma vanematele sama komöödiat. " Ent ometi läksime oma abikaasade juurde ja see ei olnud veel sugugi maailma lõpp!»

«Kindlasti mitte; teisiti see ei võinudki olla.» «Meie, naised, oleme loomu poolest rumalad, ja | noores eas oleme hoopis hullud. Küll ta pisarad kui-

77

vavad ja kõik läheb hästi. See on nagu kevadine vihm, mis sajab tugevasti ja ujutab kõik üle, kuid hetk hiljem pole sellest jälgegi järel. Kui tahad minu nõu kuulda võtta, siis ära pane ta tembutusi tähele. Komme on niisugune: iga noor neiu peab nutma, kui talle teatavaks tehakse, et ta on kihlatud.»

Janina kõhkleb ning vaidleb kibestunult vastu: «Ma olen Sakia pärast mures. Ta on kurb ja mõtlik ning mõnikord paistab, et ta nagu ei olegi oma täie mõistuse juures. Ometi kasvas see laps vanemate austamise ja täieliku vooruse õhkkonnas. Ta on süütu nagu tuvi, me kaitsesime ja hoidsime teda kõige kurja eest. Seal tulid aga need neetud õpingud ta südant rikkuma. Mõtlesime, et anname talle hea hariduse, nagu seda väärib-tütarlaps heast perekonnast, kuid temale sai see mürgiks ja kiusatuseks. Alles nüüd saan ma sellest aru. Ta pea on vist rumalusi täis tuubitud.. . Nagu paljudel tänapäeva tütarlastel.»

Nähes, et ämm teda teravalt vaatleb, jääb Janina aupaklikult vait; ta arvab, et vana daam tahab midagi öelda. Ent viimane ei kõssagi ja minia jätkab:

«Ta loeb vahetpidamata. Kogu aeg on tal raamat käes. Ma palun küll: «Ära riku silmi, mu tütar!» Kuid midagi ei aita.»

«Jah, tõsi, ma ütlesin seda kohe!» teatab äkki proua Rai. «Aga keegi ei tahtnud mind kuulata, mind peeti vanaks lobasuuks! Abielu on naisele tema amet. tema töö, tema karjäär ja tema saatus. Ütle mulle, mis teeks naine väljaspool seda? Ja mis väärtus on vallalisel naisel? Häh! ... Ta pole mitte kui midagi!»

«Mitte kui midagi. .. See on tõsi.»

«Naine peab elama ainult oma mehele, oma maja pidamisele ja lastele. Selleks on ta maailma loodud, kallis minia. Ja kartku jumala viha see, kes omapead tahab elada! Ainult hukkaläinud tüdrukud ei allu oma

õnnetuseks sellele pühale seadusele. Aga kes arvestab neid või kes austab neid? Mitte keegi!» «Jah, mitte keegi.»

«Seepärast pole noore neiu ainsaks ja tähtsamaks varanduseks mitte ta haridus või elutarkus, või isegi ilu, vaid ta... süütus! Ilma selleta, pagan võtku, ei vääri ta neljaks murtud pennigi!»

«See on selge.»

«Ja abielunaisena olgu ta käitumisreegliks sÕnakuu-lelikkus ja alandlikkus: ainult sel kombel väärib ta oma kohta nii maa peal kui taevas.»

«Kõik oleneb jumala tahtmisest. Hoidku ta ise meid eksimast.»

Jamna muutub mõtlikuks. Kuid endalegi märkamatult süveneb ta jälle oma muredesse.

«See on ometi mu tütar . . . Kuid ma ei tunne teda enam ära. Näib, nagu põgeneks ta meie eest, kogu maailma eest, ja et iga asi solvab teda . . . Otsekui lahutaks meid temast ületamatu kuristik ...»

«Ah, rumalus puha!» vaidleb vana daam vastu. «Sakia? Sel väikesel on kuldne süda, ta hakkab ükskõik millist abikaasat armastama! Kui ainult kosilane on heast perekonnast ja niisugune, kelle kohta midagi halba pole öelda.»

«Kas teate, see on ju nõbu Sabri, kes ...»

«Ah, mis sa räägid!»

Proua Rail jääb ootamatusest suu ammuli. «Just praegu teatas teie poeg mulle oma otsuse,» kinnitab Janina.

Ta ämm saab kohe enesekindluse tagasi ja hüüab: «Jumal õnnistagu sind! Eks olnud ju kõigile teada,

et Sakia pannakse oma nõole mehele. Mu kallis, see

on täiesti loomulik.» «Jah, muidugi mõista!»

«Ma tahan näha, kes julgeb siin midagi vastu rää-

kida! Mis sel poisil peaks puuduma? Kas käsi või jalg? Ka ei ole ta lombak ega loll. Ta on tublim paljudest teistest, kui kõike arvesse võtta. Ja pealegi, mis tahes mees sobib mis tahes naisele!»

«Teie sõnad on lausa tõde.»

Jamna vajub morni vaikusse.

«Pean siiski tunnistama, et Sabri eluviis.. . teeb mulle muret.»

«Sa tahad öelda, et ta elab ulaelu? Seepärast peakski pulmadega kiirustama! Meie Sakia on tark tüdruk, küll ta oma abikaasat ohjeldada oskab. Kui Sabri aga poissmeheks jääb, läheb ta hoopis hukka.»

«Sündigu see, mis saatuses on ette määratud!»

«Kõik läheb suurepäraselt. Muide, tea seda, et ükski kosilane ei ilmu teie majja enne, kui nõbu Sabri pole oma otsustavat sõna öelnud. Ja mida ütleb tema?»

«Kes?»
«Noh, Sabri muidugi! Tulevane!»
«Ah, tema ei tea veel midagi! Meie ei ole tema arvamist küsinudki.»
Vana daam pistab äkki kisama ja laksab käega vastu kintsu:
«Kuidas? Ta ei tea veel midagi? Ja magab rahulikult, kui temale naist võetakse? Rama! Rama! Tule, laiskvorst, tule ometi siia! Rama! Kas tuled või ei? Hoia sa oma nahk!»
Ümmardaja jookseb suurest kiirustamisest pool-hingetuna kohale.
«Too Sabri jalamaid siia! Kisu ta või voodist välja, kui vaja! Ja kui ta silmapilk siin ei ole, siis on sul minuga tegemist. Vaata ette! Ütle talle, et nõuan teda otsemaid siia! Ja ärgu ta venitagu!».
Ümmardaja traavib minema, seni kui proua Rai toriseb ja oma minia suunas tigedalt silmi välgutab.
«Otsekohe saab ta teada, mis teda ootab. Ma ei tea.

kuidas need tänapäeva noormehed loodud on või mis neil soontes voolab, aga nad pole muud kui märjad kanad!»
Sabri ilmub kohale; ta kannab roosat kortsunud pidžaamat ja ilme on tal küllaltki hämmeldunud ja unine.
«Seal sa siis oled!» paiskab vanaema talle näkku. «Kas tead mis, sõbrake? Ole valmis selleks, et õige pea abiellud oma nõoga!»
«Aga ...»
«Mis «aga» see on? Kas sul on häbematust vastu ajada? Kas tahad ...»
«Aga see ei lähe ju niimoodi! Ilma et...»
«See läheb just niimoodi ja mitte teisiti! Noh, nüüd võid sinna tagasi minna, kust tulid!»
Kohmetunult silmitseb Sabri vanaema ja kõhkleb; siis aga pöörab ta ümber ja läheb minema.
Proua Rai toriseb tagaselja:
«Eks sa näe poissi! Nagu ei olekski ta rahul. Seda halvem temale! Rama! Rama!»
Noor ümmardaja ilmub kohe, laskmata end oodata. «Vii sellele elukale ta piimakohv tuppa!»

XI

Üleni valgesse riietatud vanamees kõnnib linnas; ta rüht on sirge, ta ei karda haaranguid, mida organiseeritakse suure hulga politseinike, leegionäride või sandarmeeria abil; ta ei lase end heidutada tulivihas-test relvastatud eurooplastest, ta ei anna nendele teed. Nagu tahtmatust mõttest tekkinud, libisevad sõnad üle ta huulte:
«Ma vihkan teid! Loodan, et te sellest aru saate. Ma vihkan ja põlgan teid. Ka minul on poeg seal!

Mis te veel ootate, et te mind ei tapa? Te kardate, sest olete alati arad olnud. Kogu maailma armeed ei suuda teid päästa. Minu poeg ja kõik selle maa pojad löövad teid mättasse!»
Iialgi ei ole Baba Allal nii ärritatud olnud. Kui palju on iga päev neid, keda areteeritakse ja piinatakse! Paistab, et on käimas üldine karistusoperat-sioon. Kõigile muudele õudustele lisanduvad veel need salajased piinad, mille üksikasjust räägitakse vaid mõistu, või see hirm, mida levitab «Punane Käsi», kes öösiti inimesi ära viib, ja ... Baba Allal vaatleb linna ning ta pilk on segane, nagu oleks ta äsja unest ärganud.

Rusutud südamega taipab ta valet, millel tugineb tema elu — tema enda ja ka tema kahe ülejäänud poja elu. Varjad ennast, hoiad hädaohust eemale, lepid alandustega, ja elades seda kärbitud elu, ei jäta sa siiski oma äriasju hooletusse. «Niisugusest puust tehakse äraandjaid,» mõtleb Baba Allal, surmaahastus hinges.

Ta on kurb ja mahajäetud. Ta näeb, et inimesed on põlastusväärsed. Elu on talle talumatuks muutunud; täna hommikust alates ei suuda ta enam kodus püsida. Hoolimata hädaohtudest, mis teda väljas varitsevad, longib ta siiski linnas ringi ja tunneb isegi mõnikord kiusatust kohvikusse minna . . . Tema, kes kogu oma eluajal kohvikutele pole lähenenudki.

Ta longib piki Uut tänavat, kui üks vana küürus naine ta peatab. Higist nõretades kannab vanake viie-kuueaastast poisikest seljas. Naine hingab vaevaliselt; laps klammerdub ta külge nagu koletislik ämblik, keda ta oma kõhnuse ja liikumatusega tõepoolest meenutab.

Kui vanake on pisut hinge tagasi tõmmanud, küsib ta vaikse hiirehäälega:

«Sidi Allal, õnn olgu sinuga, kuidas su käsi käib? Ja mis teeb Lalla Zora?»

Vanamees tunneb nüüd ära Ftema bent Seghiri, kes sageli käib tema pool, kus teda järjekindlalt ahistatakse. Naine on küll küürus, kuid pea on tal püsti ja ta nägu ümbritsevad loori voldid. Sellest vaesest närtsinud näost hoovab aga nii palju headust, neis silmades on nii suurt õrnust, et vanamees tunneb end äkki õnnelikuna tolle kohtumise üle.

Kuna naine ei saa vastust, kordab ta tasase häälega oma küsimust uuesti:

«Kuidas su käsi käib?»

Baba Allal ütleb lõpuks:

«Hästi, emake, jumal õnnistagu sind.»

Naine vaatab teda naeratades. Siis aga hakkab Baba Allal teda küsitlema:

«Miks sa vaevad ennast selle suure poisiga? Kas ei võiks ta maas käia?»

Vanake vastab:

«Vaene lemmik! Vaata, mis tal viga on.»

Vanaema tõstab poisipõngerjal, kes kaksiti ta ristluudel istub, parema jala üles ja näitab selle talda. Rohekas, musta tipuga mädapaise laiub seal kogu oma inetuses. Palavik on poisikese uimastanud; lapse pea toetub vanaeide turjale.

«See on mu lapselaps, ainult tema üksi on mul veel järel. Sa tead, et see vaene väetike kaotas ema ja isa saadeti tal hullumajja.»

Ftema bent Seghiri pea langeb uuesti rinnale. Baba Allal arvab, et see on tingitud väsimusest. Kui aga vanake uuesti näo üles tõstab, märkab Baba Allal, et ta silmade tavaline sära on uppunud pisaratesse. Ta naeratab siiski.

«Ma tõin oma vaese lemmiku jalutuskäigule, et pisut ta meelt lahutada.»

Laps ajab end sel hetkel pikkamisi sirgu; kohutav on näha tema käsivarte kõhnust. Põngerjas aevastab vahet pidades kaks või kolm korda.

«Heida uuesti pikali, mu aare!» käsib vanaema, kõõritades ise rahutult lapse poole.

Ta teeb, nagu äiutaks ta väikest.

«Ma pean nüüd minema,» ütleb ta siis sosinal.

Poisipõngerjas on uuesti oma pea vanaema turjale vajuda lasknud; ta näib uinuvat.

«Mine, ja kaitsku sind jumal õnnetuse eest,» palvetab vana naine tasakesi.

Ftema bent Seghir eemaldub. Ja talle järele vaadates tunneb Baba Allal — temale ju vanaema pühen-daski oma viimased sõnad —, et südames toimub tal midagi kummalist: ahastus ei rõhu enam nii raskelt kui enne.

Baba Allal jätkab jalutuskäiku. Oma kõige lahkema näoga tervitab ta iga möödaminejat, keda ta aga tuttavaks peab, kuna tavaliselt on ta külmus ise. Hariliku

kõrgi ja üksluise ilme asemel väljendub ta näol ebaharilik elevus; isegi pahased tuhmid silmad näivad hiilgavat.

XII

Püüdes mitte liiga valjusti rääkida, palub Räma: «Veel! Veel üksainuke, ima Safia! Meil on ju aega, härrased peavad kõik veel siestat. Veel üks mõistatus, emakene, noh!»

Lõunapäikese ere, kõrvetav valgus langeb tulikuuma hoovi, tekitades seal silmipimestavat virvendust.

Köögitüdruk vastab:

«Igaüks magab, päike kütab õhku, isegi linnud ei

julge lennata. Ka meile on määratud tund puhkust. Jäta mind rahule!»

«Igaüks magab . . . peale ühe, keda ma tunnen!... Peale ühe, kes nüüd vist hulgub toast tuppa, tundes hingepiina.»

«Ja kes see üks siis on, sa lobiseja?»

«Tont võtku, muidugi meie väike käskijanna Sakia! ...»

Rama summutab oma närvilise naerupuhangu. Ta on viieteistaastane, liiga kiiresti arenenud, kuid ilus ja elav tütarlaps. Mõlemad ümmardajad istuvad maas, jahedas varjuribas, mis hõlmab üht osa patiost.

Safia toriseb:

«Su keel vist sügeleb, sa üleannetu! Et ta sul kurku kinni jääks! Kas hakkad ükskord tegema seda, mis su õige ülesanne on?»

«Noh, nüüd veel üks, ima Safia... Veel üksainuke.»

«Kõik puhkavad. Las mina ka puhkan.»

«Veel üksainuke! Üksainuke! Ma ei jäta sind rahule ...»

«Lõpeta ometi ükskord! Sa äratad oma kaagutamisega meie härrased üles.»

«Need, kes magavad, ei ärka mu sõnadest, ja need, kes on ärkvel, ei leia und, isegi kui vajaksid seda nagu rohtu oma väsinud silmadele...»

«Terava keelega madu!»

Safia ohkab, teeb näilise pingutuse ja ütleb:

Veskikivi veskikivil,
Aga ei jahvata;
Ussi pea,
Aga ei hammusta;
Sukeldub ja ujub,
Aga kala ei ole . . .

Rama pahvatab äkki naerma.

«Hull peast! Kas jääd vait!»

Köögitüdruk noomib Ramat oma õõnsa häälega. Siis aga tõreleb ta iseenesega:

«Minu oma süü see ongi! Enam ei ütle ma sellele häbematule ühtki mõistatust, pangu või terve varandus mu jalge ette!»

Rama püüab kõigest jõust tõsiseks jääda.

«Ima Safia, seleta mulle, mis see mõistatus tähendab!»

Ta turtsatab uuesti.

«Ma ei saa midagi aru!»

«Mõistata ise, tobu!» vastab köögitüdruk. «Ära väänle nagu uss! Sul on vanakuri ise kontides? Mõistata, või kao mu silmist!»

Rama muutub armastusväärseks.

«Ma mõistatan kohe, küll sa näed!»

Ta mõtleb.

«Veskikivi veskikivil... aga ei jahvata... Vanker!»

Ta puhkeb jälle pööraselt naerma. «Loll! Ei ole õige!» «Hiir!» «Oh ei!»

Rama ütleb huupi, mis aga pähe tuleb: «Tigu! õmblusmasin! Lehter! Artišokk!» «Ei ole õige! Ei ole õige! Küll on tobu! See on... Ei, mõistata ise!»

«Ütle mulle, mis see on, emakene, palun sind ...»

«Kilpkonn, lollakas!»

«Kilpkonn?»

Rama teeb mossis näo.

«See ei ole õige.»

«Kuidas ei ole õige? Ennäe häbematut! Kui ma ütlen, siis on see õige! Oleksid sa lähemal, näpistak-sin nii et veri taga!»

Safia teeb näo, nagu tahaks ta tõesti näpistada.

86

«Tule aga lähemale, küll siis näed!»

Rama põikab osavasti kõrvale.

«Tule, tule!»

«Ei, ma kardan! Veel üks, ima Safia!»

Noor ümmardaja lagistab naerda.

«Ennem kuivad siiasamasse, kui kuuled minu suust veel ühe mõistatuse!»

Aiast kostab sammude lähenemist, Rama pöördub kähku ümber.

«Ennäe, Orkia! Kuidas käsi käib, sõbrake?»

«No nüüd ikka tegid küll targasti, et tulid selle napaka lollusi kuulama . . .» ütleb Safia. «Kas sul siis tõesti enam midagi teha ei olnud, et sind välja lubati?»

«Kui mu perenaine ei põõnaks, siis oleks kindlasti midagi teha. Kui ma ainult silmapilguks peatun ja tema seda märkab — oi häda! Siis ei ole nalja. Temasugust naist annab otsida. Sa võid oma töö kõige paremini ära teha, aga tema ei ole iialgi rahul!»

Orkia, ümmardaja naabermajast, mängib väikekodanlikku daami ja räägib kannataja häälega.

«Miks nii?» pärib Rama.

«Meie proua on juba niisugune. Ta tunneb asja.»

«Rääkige tasem, ma hoiatsan teid,» soovitab vana köögitüdruk. «Muidu, pagan võtaks, kihutan teid mõlemaid siit minema! ...»

Kohe aga lisab ta juurde, ehkki nagu vastu tahtmist:

«Tõepoolest, nad vist ei aima, et on veel teisigi nendesuguseid inimesi . . . kes aga elavad hoopis halvasti. Mina, kui mu tööpäev on läbi, lähen tagasi urkasse, kus elan oma lastega...»

«Kas võib siis. inimene olla nii lihtsameelne? Kindlasti teavad nad midagi ka meie elust,» ütleb Orkia. «Kuid see neid ei liiguta. Nad isegi tänavad jumalat, et see lõi nad teistsuguseks kui meie!»

87

«Ometi oleme kõik ühe jumala loodud.»

«Jajah, võib-olla! Eks see ole nii, kuidas võtta.»

«Minu härrased on igatahes hea südamega inimesed, nende kohta pole midagi halba öelda. Ma viin kõik söögi ülejäägid koju ja saan ka härraste kantud riided endale.»

Ima Safia näitab oma kleiti.

«Mulle tehakse väikesi kingitusi. . . Nendesuguseid ei ole palju, see on tõesti tõsi...» «Veel üks, ima Saf ...»

«Kõigi pühade nimel, kas lased mind rääkida!»

Lihtsameelne matroon ähvardab Ramat küll sõrmega, küll pilguga.

«Näed nüüd, kuidas ta mind kiusab! Kogu aeg on ta mul kannul. Tema pärast pistan siit viimati veel plehku.»

«Kas ta siis lõppude lõpuks pannakse mehele või ei panda?» küsib Orkia, et kõneainet muuta.

«Kes? Tema?» imestab köögitüdruk ja mõõdab halvustava pilguga Ramat. «Kadugu parem inimeste silma alt, ei niisugune saa mehele!»

«Ma räägin hoopis teie preilist, teie härraste tütrest. Mis sul täna on, Safia? Üks sirakas bambuskepiga on su pea vist täiesti segi ajanud.»

«Oo, temaga siin ...»

Safia viitab Rama suunas.

«Ma ei tea enam isegi, mis ma räägin või teen. Ta keerutab mind nagu vurrkanni! Jah, mis nüüd pulmadesse puutub, siis neid vist sepitsetakse küll.. . Mulle näib ...»

«Öösel ei saa ma und,» ümiseb Rama, «ja mul on tunne, et keegi sosistab mulle kõrva: «Tule, mu hin-geke, tule ...» Keegi kõnetab mind nii hellitava häälega, nagu kudrutaks turteltuvi. Unelmates näen ma paradiisi puid, lõbusalt laulvaid ojakesi ja üht

olevust, kes mind õrnalt oma käte vahel hoiab ja mind kuhugi juhib; mina aga järgnen talle kõikjale, kuhu ta mind viib... Ja iga kord tundub mulle, et see on . . . Sabri!»

Rama naerab vaimustatult. Orkia muigab moka otsast.

«Oh sa häbitu!» tõreleb ima Safia, kes samuti naerab. «Ei tasu vaeva teda kuulata,» ütleb ta .naabrinnale. «Ta peab alatasa midagi vadistama. Las ta keel siis jookseb! Kui kõike seda, mis ta välja mõtleb, südamesse võtta, siis võib tiisikusse jääda.»

«Kui mina peaksin elama nagu Sakia, siis uputaksin enese kaevu,» vastab noor teenijatüdruk hajameelse pilguga.

«Meie härrased ei pruugi oma tegudest kellelegi aru anda, ainult iseendile. Ega nad siis järelikult sinulegi aru ei anna.»

«Minule? Ma ei taha neid tundagi!»

«Küll oled sunnitud neid tundma, sest sul on ju elamiseks leiba vaja ... Ja see tuleb nende käest.»

«Aga kui seda vaja ei oleks?»

«Siis oleks ehk asi teisiti ...»

«Noh näed! Nüüd ütled sinagi seda!»

«Aga leiba on siiski vaja!»

Rama vaidleb halvustavalt vastu:

«Leiba on vaja . . . Aga kui ei oleks vaja, mis siis?»

«Jah, siis! Aga seda on ometi vaja!» «Millal pulmad on?» küsib Orkia. «Keegi ei tea seda, emake.»

«Kui mõelda, et meie lollikene ei tahagi abielluda!» irvitab Rama.

«Säh sulle! Või ei tahagi! Kuidas siis nii?» «Mine võta kinni! Ükskõik, mida ta teha püüaks — ikka läheb tal kõik viltu. Ei jõua mina seda ära

merda! Eluilmas pole ma sihukest rumalat hane näi-iud.»

«õigust öelda on neil ainult vanaema midagi /äärt,» seletab köögitüdruk. «Sellel vanaeidel on tugev rusikas, uskuge mind. Ja vali on ta ka. Majaprouat ning tema tütart hoiab ta tugevasti ohjas. Ja häda neile, kui üks või teine mõnikord takka üles lööb: ta sööks nad siis elusalt ära.»

«Olgugi, et nad püüavad talle puru silma puistata!»

«Jah, südamekene, lõigake mul või keel suust välja, kui ma valetan. Ainult Sabri üksi ei karda vanaperenaist. Vaevalt saab poiss jalaga majast välja, kui juba on pummeldamine lahti! Ja just vanaema ise on see, kes talle pillerkaarideks salaja raha muretseb.»

«Ma .saan sellest vaesest poisist aru,» haletseb noor ümmardaja. «Need lõbustused aitavad tal koduse elu ära unustada; ta oleks liiga õnnetu, kui ei saaks meelt lahutada.»

«See kõik ei tähenda midagi! Te oleksite pidanud nägema, kuidas vanaema Sabri pihku võttis. Uudise oma abiellumisest pidi ta alla neelama, ilma et piik-satadagi oleks tohtinud. Mul on veel praegugi pisarad silmis — nii pööraselt sai naerda.»

Äkki ilmub Sakia nähtavale. Kolm ümmardajat silmitsevad neiut, kes läheneb nagu kuutõbine, midagi nägemata.

«Ma ei saa puhata, mind piinab kummaline hirm,» kaebleb Sakia tasa. «Ma väsitan ennast ja rändan ilma tarviduseta ühest paigast teise, ma koostan mõttetuid plaane ...»

Ta peatub, näib midagi kuulatavat. Ümmardajad on hämmastuses. Sakia usub, et ta on õuel täitsa üksi.

«Kogu maja on tumm ja magab, lämbudes kuumuse käes; ometi püsib kõik nagu mingis ootuses. Milline eriskummaline saatus, milline lõplik otsus on

valmimas selles hõõguvas pärastlõunas? . . . Mu süda aimab vaenulikkust, kuid püsib teadmatuses. Ootan vabanemist, hulgun ringi nagu vari...»

Neiu võpatab.

«Ah!»

Orkia, kes tahtis salaja minema lipsata, tõmbab Sakia tähelepanu endale. Neiu silmitseb ima Safiat ja Ramat, kes püsti on tõusnud, et pätiost lahkuda, si

«Ah, teie!»

Ta vaatab neile järele, seni kui nad eemalduvad; ent hetkel, mil noorem neist hakkab silmist kaduma, kutsub Sakia ta tagasi:

«Rama!»

Tüdruk keerab kohe ümber.

«Jah, kaski j anna?» vastab ta.

Sakia ei tea enam, mida talle öelda.

«Soovid sa midagi, käskijanna?»

«Kas sina ei peagi siis siestat?»

«Ei, käskijanna. Peame maja valvama.»

«Ahaa ...»

Jällegi muutub Sakia pilk äraolevaks; siis silmitseb ta uuesti noort ümmardajat. «Kus sa elad?» «Maal, Mansura teel. . .»

«Kuidas seal on? Kirjelda mulle pisut seda paika.»

«Mida peaksin sulle ütlema, käskijanna? . . . All (Rama näitab käega) on põllud . . . Põllud, kus kollendab nisu, ja nende ümber kasvavad õlipuud. Kõikjal lõhnab viigipuude mõrkja piima ja tolmu järele. Kõrgemal asuvad mäed. Kui teelt kõrvale astud, siis on viinamarjaistandused ... Ja nende keskel jälle õlipuud . . . õlipuud, mis ulatuvad nii kaugele, kui silm seletab . . . See on nagu suur vaip päikesepaistel. Kogu see maa kuulub kolonist Barnabe'le; kui seal labidaga kaevad, on muld nii punane, nagu jookseks sellest

verd, ja maast õhkub rõhuvat kuumust. Meie elame nõlvakul, mäe veerul...»

Käskijanna ei kuula enam. Rama jääb vait, Möödub hetk hääletut vaikust, siis pomiseb Sakia:

«Seal on ilus.»

Ümmardaja puhkeb naerma.

«Oh ei! Majad on meil inetud, vett ei ole, kõik on räpane; see'on karm elu, kui sa ainult näeksid! Siin on pdju kenam.»

Sakia ei vasta midagi. Nähtavasti mõtleb ta millelegi muule.

«Mis sa ütlesid?»

Rama kõvendab häält ja kordab:

«Et siin on palju kenam ...»

«Ah tõesti?»

Sakia mõtted ekslevad jälle kauguses. «Kas ma võin nüüd minna, käskijanna?» «Jah, muidugi, mine!»

Noor ümmardaja lipsab minema. Sakia jääb üksi patiosse, astub seal vaikselt mõned sammud.

«Keegi ei mõtle minule. Vaja oleks midagi teha . . . Aga mida? Nad on kõik nagu kõrge müür mu ümber . . .»

Sakia peatub.

«Kas tõesti on mu vanemad minu vaenlased? Kas vihatakse ja tõugatakse mind eemale sellepärast, et nad ise saaksid vabamalt hingata? Oh! ...»

Neiu läheneb aiale, kust talle pahvatab vastu värskust ja lillelõhna.

«Tunnen ainult viha ja põlgust elu vastu, mille nad mulle kinkisid ...»

Ja Sakia hakkab jälle mõtisklema.

«Kas elu on mind tõesti tüssanud? Ah, kui oskaksime ära tunda hetki, mis otsustavad meie saatuse üle, siis omandaks elu hoopis teise tähenduse; saatus ei

tabaks meid enam ootamatult ja meie ei käituks valesti: ei oleks unised, kui peaksime olema ärkvel, ei valvaks, kui selleks pole vajadust!»

Sakia peatub, arutleb aga jälle edasi.

«Kuid mä ei ole veel öelnud oma viimast sõna. Ei, seda ei ole ma öelnud! Küll näeme ...»

Ta kuuleb, kuidas välisuks avaneb ja aiateelt kostavad krabisevad sammud.

«Kes seal on?»

Onu Allali hääl sosistab:

«See olen mina, mu väike Sakia, ära karda! See olen ainult mina.» Allal Taleb läheneb.

«Mis on juhtunud, onu? Ega ometi midagi tõsist?»

Allal Taleb, kelle laubal on suured higipisarad, pühib neid oma taskurätiga.

«Ei, mitte midagi tõsist, Sakia. Ma seletan sulle kohe . . . Tulen sellepärast. . . tulen ühe asja pärast, mis mulle muret teeb. Ma mõtlen ainult sinu õnnele...»

Noor neiu naeratab kibestunult.

«Kas see sundiski sind selle kuumusega välja tulema? Tänaval päike ju otse küpsetab.»

«Jah, tõsi; aga las' ma nüüd seletan sulle, mu väike ...»

Ta kirub kuumust ja kuivatab uuesti taskurätiga nägu ja otsmikku.

«Ma tulin sel kellaajal, et mitte Muhtar Raiga kokku puutuda.»

«Mu jumal! Miks ei taha sa siis mu isa näha?»

«Vaata, kullake, pane nüüd hästi tähele, ma ei hakka sulle pikalt seletama. Teil siin ütleb igaüks: «Mina ei taha abielluda, tema ei taha abielluda, meie ei taha abielluda.» Ja samal ajal mõtleb igaüks paratamatult abiellumisele ning peab abiellumist kahtlemata

vältimatuks, nagu oleks see juba toimunud. Samal ajal aga on abiellumine parajasti teoksil . . . Niisuguse asja eest ma tahtsingi sind hoiatada, mu lemmik!» «Sa tuled liiga hilja, onu!»

«Ei ole võimalik! Kuidas nii: liiga hilja? Mis see tähendab?»

«Jah, liiga -hilja. Liiga hilja . . .»

Onu Allal ja Sakia vaikivad mõlemad.

«Isa tegi järsku otsuse,» jätkab neiu pikkamisi. «Milleks end nii palju väsitada ja vaevata? Vaja elu võtta sellisena, nagu ta on.»

«Ma aimasin seda, ma aimasin,» pomiseb Allal Taleb. «Oleksin võinud oma käe selle eest tulle pista! Teadsin, et kõik läheb nii! ... Mu tuvikene, usalda end jumala hoolde, täida oma kohust puhta südametunnistusega, käitu ausalt...»

«Ja kõik läheb kahtlemata kõige paremini.»

Mingi nimetu kurbus ilmub neiu silmadesse.

«Praegusel momendil ei jäägi muud üle!»

«Ei jäägi muud üle.»

«Missugune ebaõnn! Kui mõttetu on see kõik! Sabri põlgab inimesi, temast ei saa iialgi korralikku abielumeest, temast ei tule üldse midagi mõistlikku; ja oma õnnetuseks ei tea ta sedagi, kelleks tahab saada, ta jääb sulle alati koormaks su eluteel. Süda on tal vana, miski ei liiguta teda ...»

Allal Talebi ilme süngestub.

«Kõik on ta juba ära proovinud; aastatelt veel noor, on ta siiski juba blaseerunud ja kõigest tüdinud; ta on inimestest ja iseendast nii väsinud, nagu oleks tal juba kümme elu seljataga! Isegi noore tundelise neiu puhas ja siiras armastus ei suudaks teda rahuldada ja tüütaks ta varsti ära. Sa jääd elu lõpuni tema naerualuseks.»

«Onu Allal! . . . Milleks kõik need kõnelused?»

«Jah, milleks need kõnelused? Milleks neid kõiki vaja?»

«Isa soovib mind mehele panna: mina alistun. Nii on kord ja kohus. Selline on meie, naiste saatus.»

Ta suunab oma kurva pilgu onule.

«Ma ei taha isa käsust üle astuda, et minust mitte halvasti ei räägitaks, et mind mitte hukka ei mõistetaks. Isa andis mulle elu, ta võib minuga teha, mida soovib, ma kuulan ta sõna. Mu süda muidugi murdub! . . . Kuid see ei tähenda midagi. Inimesed saavad vähemalt teada, et elan, nagu seadus käsib, 'ja keegi ei julge mind pilgata.»

«Jumal ise tuleb sulle appi...»

«Minu õnnetuseks!»

«Ära ütle seda, Sakia!»

«Miks ei peaks ma seda ütlema?»

"Temal on veel üks vahend, millega päästa oma isik, oma hing ja oma reputatsioon: ta peaks tööle hakkama nagu iga teinegi.»

«Mis? Kellest sa räägid?»

«Sabrist.»

«Ahaa!»

Piinlik vaikus järgneb neile sõnadele.

«Onu Allal...»

«Jah, mu kullatükk?»

«Ei... Ei midagi. . . Ma ...»

Allal Taleb kortsutab kulme.

«Räägi, mis sa tahtsid mulle öelda.»

«Sina, onu, võid isa paluda, et ta sellest abielust loobuks või selle vähemalt edasi lükkaks, seni kui ma olen õpingud lõpetanud või. kooliõpetajaks hakanud, või ükskõik mis!»

«Ei, väikseke, siin oleneb kõik sinu isast, mul ei ole õigust tema tahtele vastu astuda. Tema peab sinu eest vastutama igavese jumala ees, minul ei ole õigust

teda õpetada . . . Räägi temaga ise,» lõpetab onu juba tasasema häälega.

Sel hetkel läheneb Jamna bent Taleb, ilma et keegi teda märkaks.
«Kui sa teaksid, mis ainult sellele mõtlemine mulle maksab!» vastab Sakia.
«Ei ole midagi parata, südamekene!» Sa ei tea, kui raske on minul s,u muret näha ...»
Heitnud pilgu kõrvale, hüüatab Allal Taleb:
«Jamna!»
Sakia pöördub ümber, märkab ema.
«Mõtlesin juba, et kes see on, sest kuulsin kedagi rääkivat...» seletab majaproua.
«Jah, tulin teile,» vastab ta vend. «Sa näed ...»
«Astu minutiks sisse, Allal. Ära jää õue!»
«Ei tasu vaeva, lähen kohe ära.»
Ega sul kiiret ole, praegu on nii palav ...»
Jamna lehvitab taskurätikuga tuult ja pöördub siis Sakia poole:
«Kullake, mine pisut puhkama, sa ei seisa enam jalul.»
Sakia täidab masinlikult käsku, ilma et ta sõnagi lausuks.
Ema ja onu jälgivad vaikides neiu lahkumist. «Kas Sakia rääkis sulle?»
Allal Taleb noogutab jaatades pead ja kurdab: «Kahjuks!»
«Ära pahanda, mu sõber. Kui sul on mulle etteheiteid teha, siis ole nüüd kohe avameelne. Hiljem ei ole enam mõtet mind süüdistada.»
«Ei, miks etteheiteid! Ma ei tulnud hoopiski sel leks! Ometi...»
«Tema isa ju soovis seda abielu! Mis võin mina sinna parata? Kes olen siin mina?»
«Ometi on sellest väga kahju . . . Mul oli Sakia
96
jaoks hea partii valmis, hiilgav partii! Suurkaupmehe poeg, kes oma naise oleks kullaga üle külvanud ja paleesse elama pannud. Jah, tõepoolest, paleesse! Neiu, kes on nii haritud, nii haritud!»
Allal Taleb läheneb oma õele ja sosistab: «Ei oska sa enda huvisid kaitsta ega oma tütregi omi.»
«Sa unustad siiski, et Sabri on Sakia nõbu ja tal on sellepärast tüdruku suhtes eesõigus . . . Sabri tuleb enne teisi. Keegi muide ei arvanudki, et Sakia võiks abielluda mõne teisega ...»
«Seda mõtlesin õnnetuseks minagi.»
«Isale meeldib see, et kui Sakia oma nõoga abiellub, ei lähe ta meie juurest ära . . . See noormees, tema abikaasa, jääb ju endiselt meie juurde elama... Ja minu mees ei tarvitse talle tema ema, oma kadunud õe pärandusosa mitte kohe välja maksta ...»
«Sel juhul muidugi! ...»
Allal Taleb langetab pea, silmitseb mõni hetk maad oma jalgade all ja lausub:
«Nägemiseni, kallis õde!»

XIII

«Ükskord oli. . . Oh häda! Oli. Ma ütlesin, jah, et oli maailma lahutamatus tervikus. Ma tõttasin ette. Head õhtut, sõbrad! Missugune lugu! Ükskord oli. Elus ei ole iialgi midagi. Ah, too elu!»
Džamal lamab selili, silmad laiali lahti, ja uneleb. Ta pikendab lõpmatuseni neid suikumishetki, hoolimata ajast, mis käes, või sellest, mis edasi tõttab. Aknad on vastu hoovi; sel kellaajal on luugid suletud. Valgus, mis immitseb läbi luugipragude, virvendab toas. Dža-mali mõte, segunedes vaid ebamäärase tühjusega, liigub läbi piiritule kauguste.
97
Kas õnnestub tal mõni mõte kinni püüda? Ent see ju variseb otsemaid kokku, haihtub suitsuna. Milline katastroof! Labane, lakkamatu. . . Kuid mitte nii väga ebameeldiv. Asjatult kinnitab ta endale: «Nii, katsume nüüd mõtelda. Noh, peaks ju ometi...» Ta

kaotab mõttelõnga. «Peaks ju ometi . . . Peaks ju . . . Peaks ...» Ja ta annab resigneerunult alla. Tema vaim aga uitab edasi.

See, mida ta üle kõige hindab, on tal olemas. Ta võib pikutada ühel ja samal paigal, millelegi mõtlemata. Ta ei tülita kedagi.

Ometi ta mõtleb. Ta pilk eksleb lael, valgus aga puudutab diskreetselt ta keha ja meeli; värskelt lubjatud seinte lõhn kõditab ta nina limaskesta. Vapustava täpsusega näeb ta iseennast, kuidas ta kõnnib, inimesi kohtab, rahvahulka sukeldub. Ta ütleb midagi. Mida ta ütleb? Jutukaaslased vastavad talle . . . «Mis see on?» küsib ta endalt äkki. Viimasel ajal andub ta ikka kergemini ja kergemini sellisele mängule, ehkki ta seda kardab. Ent mida on tal siis karta? Kas seda tillukest hingekest, kes temas ärkab? See tilluke hingeke läheneb ja nutab, nagu oleks teda solvatud. Võib-olla avab see hingeke temale ükskord oma saladuse.

Džamali seisukord täidab teda südantlõhestava heldimusega. Aknaluugid on suletud, kuid tuba jääb sellegipoolest avatuks. Võrratu võlu on sellel, kuidas päevavalgus luukide vahelt sisse tungib. Hele triip tõuseb ja langeb piki aknalenge. Džamal pikutab edasi, liikumatu, hämmastunud, silmad poolsuletud. Ta konstateerib, et teadvus pole iialgi nii terav, nii selge, nii erutatud kui neil hetkil, kus kõik koost laguneb ja variseb.

Ta jätkab: «Kuidas teile tutvustada Džamal Terrazi?

Olen alati kuidagi kimbatuses, kui pean seda tegema. Ma tundsin teda muidugi, kuid meie suhted, mis ei olnud eriti järjekindlad, ei lasknud mul kuidagi saada tema elu vahetuks tunnistajaks. Meie sõprus, saatuse juhuslik tuju, ei kohustanud millekski. Järelikult ei sobi ma hästi selleks, et anda teile lähemaid teateid tema isiku suhtes . . . Ent peamine muide ei olegi see, see ei loegi kõige rohkem. Minu osa piirdub siin ainult sellega, et teataksin pärast Džamal Ter-razi surma . . . Kuidas? Mis see siis on? Aga see just ongi, millest ma teiega rääkida tahan. See küsimus esitati mulle selleks, et püüaksin seda lahendada. Algul ma kõhklesin; oleks pikk ja tüütu seletada, miks. Kuid sellest ühest põhjusest piisab minu arvates täielikult. Ometi pean tunnistama, et ma ei saanud enne rahu kui päeval, mil... Ja tõepoolest. See surma võim hakkas mind tollest ajast peale kummitama . . . Ilma sellele kogu aeg mõtlemata oli see siiski jube. Tundus, et lahkunu hing ei suuda teisiti rahu leida. Pagana pihla! Kuidas olen selleni jõudnud? See küsimus peabki ilma vastuseta jääma. Sellest ei saada vähimatki teada, või siis ehk ainult mõne erakordse juhuse läbi.»

Vaja on tõusta! Džamal tahab juba tõepoolest end püsti ajada ja väljuda, kui äkki satub viirastuse küüsi. Valgus muutub pimestavalt heledaks, siis aga kahaneb korrapäraste tuksetega. Silmad pööratud meeletu valguse poole, valmistub Džamal uuesti uinuma, kuid oma suureks üllatuseks näeb ta äkki kahte tuntud siluetti enda ette kerkivat. Nende sissetung sellesse kitsasse ruumi tundub Džamalile pisut sobimatuna. Naha-kaupmees Gahar ja hiljuti rikastunud suurkaupmees Allam on siin just niisugused, nagu ta neid nägi hommikul, ja nad jätkavad kahtlemata oma tähtsa jutu edasist arendamist.

«See, mida maailm vajab, on just hing,» ütleb Gahar nukrameelse varjundiga hääles.

«Ja suured teod,» trumpab kaasvestleja teda üle.

Allam on näiliselt äge, kuid ta erutus tundub millegipärast pisut koomilisena. Kas ehk sellepärast, et ta on tohutu suur, aga muidu vagura ilmega? Džamal teab, et Allam on suuteline kas või terve nädala liikumatuna ja tummana paigal istuma. Mis puutub Gaha-risse, väikesekasvulisse hoolitsetud välimusega kõhna härrasse, siis too kõneleb alati tähtsalt. Enne mõne arvamuse väljendamist silub ta hoolega oma naaskel-teravaid vurre ja keerab lõpuks nende otsad ülespidi.

Pärast hetkelist vaikust pahvatab see inimene sügava ohkega:

«Kõigepealt on vaja, et meie hing hakkaks idanema.»

Džamal naerab, pannes tähele, kuivõrd meeled võivad inimest petta. Pikali olles näeb ta selgesti teise korruse galeriid; harva möödub hetk, ilma et keegi elanikest sealt läbi ei vilksataks. Jälgides seda kaleidoskoopi, tunneb Džamal, kuidas elu on tuhandest noast lõigatud tillukesteks tükikesteks. Selles majas puudutab üks tuba teist, nende seinte vahel on meeste, naiste ja laste kehad surutud üksteise vastu, nii üleval kui all. Ometi on nad kõik üksteisele võõrad. Kas saavad inimesed siis üksteisele nii võõrad olla? Seal üleval on üks naine galeriile tulnud. Džamal ei suuda püsti tõusta, kuidas ta end ka pingutaks. Ta tunneb südames ängistust, eelaimused kipuvad teda lämmatama, silmapiir muutub tumedaks. Äkki haarab teda tohutu kurbus. «Seal ta on,» mõtleb Džamal; ta tahtis öelda, too tilluke hingeke, kes . . . Sellest mõttest murtuna langetab Džamal pea jälle padjale; pisarad valguvad ta laugude alla. Elu tundub talle nii vastikuna, et ta sooviks seda lõpetada.

100

Mitte keegi, ei ta naine ega lapsed, ei tule õnneks praegu siia. Nad on kõik koos avalikku sauna läinud ja jäävad sinna muidugi mõneks ajaks. Seda parem . . .

Ehkki pimedas toas on jahe, hingab Džamal vaevaliselt: õhk on läpastunud ja niiskusest raske. Väljas lõõskab augustipäike.

Lõputu rodu mõtteid alustab uuesti oma ringkäiku.

Sõnad, mis Džamal kuulis kahe ärimehe suust, vaevavad tema hinge. Ja ometi, hoolimata teda juhmis-tavast tardumusest, kuuleb ta üllatunult, kuidas ta pomiseb vaenulikus vihahoos:

«Et ühele kaupmehele avaneb osake tõest, selles ei ole midagi ebcinormaalset. Et ta aga selle tõe vajadust tunneb, ehee!... See tähendab seda, et ratas pöörleb! Ja et temal oleks ülim aeg eluviisi vahetada!»

Rahuldustundega teeb Džamal järgmise märkuse: «Täna tunnevad nad ainult väikest rahutust. Ja homme? Jajah! .. . Homme märkavad nad ärgates, et mainitud hingeke on alati siin olnud, otse nende nina all. Hundid püüavad siis süütute tallekestena välja paista.»

«Ihnuskoid!» sõimab Džamal. «Õnnetu kerjuse, kes teie ukse taga julgeb armuandi paluda, kihutate te minema nagu kiskja looma. Teid juba teatakse, missugused te olete!»

Silmad pärani lahti, kiristab Džamal hambaid.

«Kuhjake kokku kulda ja filosofeerige; kujundage kauneid lauseid, kinnitage, et elu pole midagi väärt, et inimene on oma loomult halb. Teie laulu juba tuntakse! Et kurat teid võtaks! Kas teate vähemalt sedagi, mis on kaastunne? Pisar silmis ja süda kõva — niisugused te olete! Ptüi! Oma hinge olete te juba ära müünud, sest te kauplete kõigega: oma tunnetega, oma tütardega, oma ligimesega!»

101

Nördimus ja viha plahvatavad Džamali rinnus. Tal on tunne, et tema on kõikide hüljatute vend; ta tajub sedasama valu ja kibedust nagu needki, kes roomavad põrmus ja kuuluvad kõige armetumate inimeste hulka.

«Imetaoliselt uuendatud elu, rikas mõtetest, kas köidad lõpuks meilegi, et hüvitada kõik kannatused?» pomiseb Džamal.

Ta erutus vaibub äkki. Toa raske õhk tekitab temas valulise õrnuse tunde.

«Niisiis ma leian, et on selliseid kindlaid põhimõtteid, mida võib uskuda! Et on selline tugev põhi, millele võib toetuda, kui näiteks annad endale aru oma vajadustest, saatusest, tulevikust... jah, kui annad endale aru, nagu ma ütlesin.» Need sõnad tunduvad Džamalile kuidagi ebaharilikena: ta ei tea, kas ta on tõsine või pilkab ennast. Teda just nagu hõlmaks mingi hajus udu. Tema mõte hakkab looma tuhandeid naeruväärseid konstruktsioone, takerdub sellisesse sõnavalingusse, et tal on tunne, nagu eksleks ta rahvamöllus keset kõrvulukustavat lärmi. Kibe meelepaha tõuseb temas iseenese vastu:

«Kui minus oleks kübetki head, siis ei kükitaks ma siin ega äiutaks end lummutustega. Olen sellega juba üleliia harjunud. Iga kord, kui avan suu, peaks keegi mulle näkku paiskama: «Sa räägid ainult selleks, et mitte midagi öelda!» Olen inimene, kelle süda on surnud.»

Ja pöördudes nähtamatute tunnistajate poole: «Kas kuulete?» oigab Džamal. «Olen keegi, kes räägib, selleks, et mitte midagi öelda.»

Ta upitab enda pisut üles ja sirutab mõlemad avatud peopesad kujuteldavate tunnistajate poole. Mõtted jooksevad tahtmatult Nafissa juurde. Kui ta naine nüüd siin oleks!

«On see siis minu süü?» ei jätaks Nafissa vastamata.

Pea kõrvale pööratud ja pilk teisal, oleks siis naine teda noominud. Tema kõned ei muutu iialgi. Kui Džamal mõtleb, et ta sellist kõnet peaks veel kord kuulama, tõmbub ta kõri kokku ja põhjatu ahastus ning väsimus valdavad teda.

«Neid on lõppude lõpuks raske taluda,» mõtleb Džamal. «Naist ja lapsi nimelt.» Ta hakkab veel rohkem närvitsema. Ta asetab jalad kord ristamisi, kord kõrvuti, ta keerab end asemel ringi, sügab selga, nak-sutab sõrmi.

Nafissaga neid arusaamatusi selgitada — see ei tule üldse kõne alla. Tal jääb ju veel vaid vähe aega kodus olla, seeparast ei hakka ta muidugi enam mingit komöödiat mängima. Ta läheb... Kuhu — seda ei tea ta hetkel isegi; sellel ei ole muide ka mingil tähtsust. Tema naine ja lapsed — neile soovib ta kõike head, kuid tal pole mingit tahtmist oma päev nende juures lõpetada. Nad teavad juba ammugi, et ta kavatseb neid hüljata. Küll nad temast juba aru saavad. Mitte sellise elu elamiseks ei ole ta end nii hoolikalt ette valmistanud, mitte sellepärast nii palju ohvreid toonud. Ei, suur jumal, mitte sugugi! Tol viimasel päeval, tema lahkumispäeval, tuleb tal paljudele nii mõndagi andeks anda. Ja asjatu oleks rääkida tööst: tema ei mõtlegi enam sellele. Nafissa küll püüal mõnikord kangekaelselt juttu sellele veeretada, kuii siin ei hakka tema enam iialgi tööle! Kas mahub se ükskord naisele pähe?

«Inimesed, sinu isandad ...»

Nafissa püüab sel kombel tema enesearmastust rün nata. Ent selle õnge otsa Džamal enam ei lähe. Siis puistab Nafissa ta etteheidetega üle. Džamal vastab

kangekaelse vaikimisega. Ta saab naisest aru ja haletseb teda!

Muide, kui Džamali ähvardab arupärimine, haarab ta esimese kättejuhtuva raamatu ja süveneb sellesse. Niimoodi saab ta naisele näidata, et karmid sõnad ei tabagi teda, ei jõuagi temani. Džamal ei loe, teeskleb ainult, et loeb. Ta on jõudnud sellesse eluikka, kus raamatud ei oma enam tähtsaimat kohta inimese igapäevastes askeldustes. Virna laotuna seisavad nad nurgas: need on määrdunud, võidunud köited, mis paljudest kätest on läbi käinud, enne kui tema juurde sattusid, ja enamikul neist puuduvad kaaned. Džamal ei avagi neid enam või ainult siit ja sealt ning sedagi väga harva. Ometi valvab ta armukadedalt nende üle. Võivad küll tekkida ämblikuvõrgud, võib kuhjuda tolm, kuid iialgi ei tohi ükski inimene neid raamatuid puudutada. Kui Džamal oma jalutuskäikudelt tagasi pöördub, lendab ta pilk otsemaid raamatutele. Kui siis ilmneb, et keegi on neid puudutanud, tekib riid ja Džamal ei räägi enam päevade kaupa sõnagi. «Selle ruumi valdaja oled sina,» ütleb ta naisele. «Järelikult pead sa siin ka korra järele valvama. Missugune veidrus küll, see alatine kraamimine, tol mutamine, suure veega pesemine! Vähimgi tolmukübe ajab teil, naistel, kohe pea segi.» Ja ikka edasi samas vaimus.

«Sa ju näed,» pöördub Džamal neil hetkil mõttes Nafissa poole, «sa ju näed, et olen praegu lugemis-hoos. Aga olgu, ma kuulen sind, kui arvad, et sul on mulle midagi öelda. Kui ma ei eksi, kutsutakse seda vist kannatuse ja hea tahte prooviks. Kuid tühi

loba ei suuda mind huvitada. Püüa seepärast ilmutada head tahet nagu minagi ja jäta mind rahule. Kui sa midagi soovid, siis nõustun sellega juba ette.»

Nafissa alustab tööka sipelgana jälle oma askeldamist,

104

kõik näib jälle harilikusse rööpasse tagasi minevat, kuni. . . Kui kurb see ometi on! Naine viriseb, mees teeb enese kurdiks; Džamal ei mõtlegi enam tööle hakata. Nafissa ei loodagi enam, et nende seisukord võiks paraneda.

«Midagi kõigutamatut,» mõtleb Džamal, «mingi madal ja sünge taevas ripub meie peade kohal. Inimestel on otsekui pimedate mõtted, nad käituvad pimedatena. On see siis mingi pime saatus, mis varjab nende eest Õiget teed, seda, mida nad peaksid käima?»

Džamal mõtleb hetke ja sõnab siis: «Jah, see võib küll olla!»

Selline mõte heidutab teda pisut. Ja kui see tõsi oleks? . . .

«Jah, kui see tõsi oleks! . . . Meie juures toimuksid siis varem või hiljem erakordsed sündmused, see on kindel. Mis me küll teeksime sel päeval, kui otsustame astuda õigele, valgusküllasele teele ja anda jälle mõte oma elule?»

Lähtudes sellest küsimusest, takerdub Džamal palavikulistesse ja kardetavatesse oletustesse; ta hämmastus kasvab, sest et ähvardav torm teda heidutab.

Kibe maik suus, tõuseb ta lõpuks üles. Peeglikild, mis naelte abil on seina külge kinnitatud, näitab unist nägu. Džamal läheneb oma peegelpildile, silmitseb piklikku kondist nägu. Higi paneb näo nõrgalt helendama ja asetab karmidele, kõhnadele näojoontele vas-tuhelke. Too nägu ei ole kuigi kütkestav! Silmade ilme siiski huvitab Džamali. Need suured, liiga rahulikud silmad meenutavad talle midagi väga kodust, kuid ühtlasi ka väga nukrat, mida ta ei suuda unustada. Teda hakkab vaevama mingi ebamäärane kojuigatsus. Väsinud liigutusega tõmbab ta korraks käega üle näo. Ta ei ole kunagi varem märganud, et tal on ema silmad.

105

Džamal vaatab ringi. Olla üksi, olla vaba — selliseid hetki leidub tema jaoks harva! Kahe käega tõmbab ta jälle hellitavalt üle oma higimärja habemetüügastes näo.

Maja hakkab sumisema. Mõned naisehääled teatavad ärkamisest pärast siestat; ühe jõmpsika kiuslik kisa raiub suure elamu vaikuse väikesteks tükkideks. Võlu, mis seni oli lasunud sellel majal, haihtub. Uksed pauguvad; naised pudenevad hoovi.

Üks nendest karjub meheliku häälega oma lastele, kes leiba manguvad:

«Kasige minema, te nõgeseseemned! Oletegi juba kõik nahka pannud!»

On kuulda, kuidas naine lastele järele jookseb; need aga, sõimates ema, annavad jalgadele tuld. Nood jõnglased kerjavad alatasa koorukesi, nende ema aga, igavene ihnuskoi, ei tee muud, kui loeb raasukesi.

«Too naine tuleb varsti tagasi,» mõtleb Džamal, «läki minema! Mul on juba villand tema haukumisest. Kui mõelda, et rahu ja vaikust leiab minusugune vaid tänavalt! Siin ei ole võimalust isegi mõtteid koondada.»

Salajane viha tärkab Džamalis tolle kriiskava häälega naise vastu. Ta kujutleb teda sellisena, nagu tunneb teda juba mitu aastat, mis ta siin majas elab. Jässakas, tohutu laia tagumikuga, ilguseni alandlik. Aga niipea kui ta kellegi peale vihaseks saab, muutub tema nägu tigeda buldogi lõustaks . . . Džamal mõtleb kõigile inimestele, kes elavad selles majas. Milline loomaaed! On neil üks poolhull, kes iga päev tirib oma voodit ja kappi ühest toanurgast teise... Keegi elanik teiselt korruselt tuleb igal õhtul purujqobnuna koju ja ähvardab oma naabrid alumiselt korruselt kindlasti märjaks pissida. Ühel hommikul oli majaperenaine tulivihane ja küsis: «Kes pissis hoovi?» Ja joodik vastas

108

kohe: «See olin mina, madame.» Majaperenaine hakkab talle sajatusi kaela puistama. «Küll jumala abiga jään ellu ja terveks,» vastab joodik, kui majaperenaine on

lõpetanud. Uks elanik jälle tahab, et kõik oleksid alati informeeritud tema ostudest. «Hei, naljatilk!» hõikab ta oma naist kojutulekul, ja nii kõvasti, et seda on võimatu mitte kuulda. «Naljatilk, kus sa oled? Ma tõin sulle nii- ja niipalju liha, nii- ja niipalju kala, niipalju seda ja niipalju teist...» Siis on veel keegi armukade mees, kes alati tagurpidi majast välja tuleb ja silmanurgast ikka oma akende poole kõõritab, nii et ta lõpuks maja nurga vastu põrkab. Viimaks veel need, kes järgmisel päeval peale sisse-kolimist jälle välja kolisid, sest et nad õhtul olid kodukäijaid näinud!

«Kakskümmend kaheksa aastat!» mõtleb Džamal äkki hirmuga.

Vanuse ootamatu meenumine üllatab teda. Sellel peab mõni eriline tähendus olema. Kakskümmend kaheksa aastat...

«Olla kahekümne kaheksa aastane, ilma et võiksid ühekski minutiks üksi jääda — see on liig! Minu elueas on hetki, kus tuntakse vajadust omaette olla.»

Ta vaatab hoovi poole. Seal on naabrid — ei olegi vist enam asja, mida nad ühiselt ei teeks. Džamal surub käed rusikasse. Nii mitugi korda on ta tahtnud Nafissale öelda, et. . . Kuid selle naisega ei oska ta enam kuidagi juttu alustada. Nii ei lähe see edasi.

Nüüd ei ole küll enam kahtlust: mitme inimese sammude müdin, erisugune susside sahin, mis kostab õuest.. . See on kahtlemata ta naine ühes lastega. Džamal tõmbab kähku püksid jalga, haarab sandaalid, kahmab kuue, mille toast väljudes selga ajab. Lävel põrkab ta peaaegu oma naisega kokku. Nägu sauna leitsakust punane, küürutab Nafissa pesukimbu

raskuse all. Ema järel venivad rammestunud lapsed: poeg veepangega ja tütar riietepambuga.

«Kas lähed välja?» küsib Nafissa väsinud häälel abikaasalt.

Ilma peatumata, ilma ümber pöördumata — tal on isegi kadunud harjumus oma naist vaadata — vastab Džamal:

«Jah.»

«Palun, tule aegsasti tagasi! Ära lase meid õhtusöögiga oodata,» lisab Nafissa juurde, juba pisut selgema, kuid ikka veel nõrgavõitu häälega.

Džamal on juba õues. Ta ei vasta, vaid põgeneb kiiresti.

Väljas õõtsutab kerge tuuleke õhku, täpselt nii, nagu liigutaks keegi tiibu, ja see tunne tugevneb üha rohkem, kui väljud põiktänavast ja suundud peatänavale.

Nüüdsest peale omandab kõik, mida Džamal ka ei teeks, mälestuste pehmendatud kuju. Olles juba oma mõttemaailmas siit kaugel, ootab ta lahkumispäeva nagu mõnd uuestisünni märki. Ta ei kahtle selles, et niisugune heldus temale siiski osaks saab. Ent iga kord, kui ta sellest oma naise kuuldes räägib, tundub talle, nagu torkaks ta Nafissale pussi õlgade vahele. Ah, mis saab tema seal parata!

«Mu jumal! Ja mina näen veel sinu pärast nii palju vaeva!» hüüab Nafissa.

«Asjata kordad sa mulle seda kõike. Tean seda isegi väga hästi. Sa ju räägid sellest kümme korda päevas.»

«Ja sina ei väsi mulle ikka jälle kordamast, et tahad ära minna.»

Nafissa raputab nördinult pead, keeldub aga oma sügavas südamepõhjas siiski uskumast, et mees ta hülgab; ta on, otse vastupidi, veendunud, et Džamal ei oska üksinda väljaspool linnamüüre sammugi astuda. Otsekui pimestav valu läbib Nafissat iga kord, kui ta

abikaasa neid hirmsaid sõnu räägib. See käib tal lihtsalt üle mõistuse.

Kõigest sellest jäävad Džamalile meelde vaid etteheited. «On see siis mõni elu?» küsib ta endalt. Ta püüab midagi ilusat ja õrna ette kujutada. Asjata.

Juba ümbritseb päike iga eset kuldse uduga. Džamal sammub mööda peatänavat, mille sillutist alles äsja on kastetud. Ülekuumutatud maast õhkub auru nagu leiliruumis. Isegi müürid kiirgavad kuumust, mida nad päeva jooksul on sisse imenud.

Džamal kohtab oma teekonnal inimesi, kes õhtusele jalutuskäigule on tulnud. Möödudes eurooplannadest, kes riietuvad nii, et õhk kaenlaalustele ligi pääseb, tunneb Džamal meeldiva värskuse lõhna. Prantslannad oma valge ja pärlmutritaolise nahaga eritavad õlelõhna, olles selles suhtes erinevad juuditaridest, kellel on väga ilusad, leebed ja loiud silmad, kuid kes lõhnavad karusnaha järele, või alžeerlannadest, kes levitavad piparmündi ja kreeka heina lõhna.

«Milline kummaline asi on küll elu...» mõtleb Džamal endamisi. «See on unelm. Unelm, mille jäl-jedki tuul pärast ärkamist laiali kannab.»

Džamal tõmbab sügavasti hinge; samal hetkel jõuab ta veendumusele, et harva õnnestub tal elada inimese kombel.

XIV

Olgu sündmusi või mitte — Mostefa Uali ei nõustu ühestki oma harjumusest loobuma. Nagu tavaliselgi ajal käib ta kord nädalas oma vanema venna Ahmed Uali juures. Mostefa on paljude aastate jooksul selle kohustusega kokku kasvanud ja täidab seda meeleldi. Ühe visiidi ärajäämine ärritab teda väga, rohkem kui kõikide nende külaskäikude lõputu kordumine.

Nad ei vaheta vennaga kunagi palju sõnu, sest mõlemad elavad ühesugusel viisil korraldatud elu, olles kaitstud üllatuste eest. Ometi tärkas Mostefa südames juha sündmuste algusest saadik mingi uus tunne. Nendele perekondlikele koosviibimistele mõeldes kordab ta vahel endamisi: «Vaja siiski omastega kohtuda, sest võiks juhtuda õnnetus, mis takistaks ...» Ta peatub alati nende sõnade juures, kartes edasi mõelda. Ja määratud päeval läheb ta vennale külla.

Ülejäänud päevadel neelavad ta aja kolm tegevust, mis kunagi ei muutu. Võimatu oleks kujutleda, et miski muu asi võiks sinna vahele poetuda. Ja siingi peitub ime just selles, et Mostefa Uali ei arvestagi enam mingisuguse ootamatusega.

Esimeses järjekorras tuleb Kantselei. Mostefa töötab Registratuuris, kuhu ta sattus kahekümne kaheksa aastaselt, tänu ainsale diplomile, mida ta kogemata omas: see oli algkooli lõputunnistus. Näib, nagu oleks see puhtakujuline juhus olnud. Ent inimesed ei alusta õpinguid iialgi asjata, kutse jääb ikka kutseks. Kui Mostefa ametisse astus, tundis ta nagu salajast imestust. Võim, mida omas tema diplom, oli talle seni märkamatuks jäänud. Kellegi soosing nagu ümbritses teda alguses. Aastate möödudes tõusis ta vähehaaval teenistusastmetes, mis olid temale kättesaadavad, ent alustada tuli tal kõige madalamast astmest. Juhtus isegi nii, et ta vahetas ühiskondlikku klassi. Mostefa oli tagasihoidlik ja oma töös täpne; ta täitis ametikohustusi alandliku hoolikusega, pälvides sellega kantseleijuhataja heatahtlikkuse.

Siin küsime nüüd endalt: oli siis Mostefale kunagi kas või hetkekski pähe tulnud, et ta täie rahuga kulutab imelampi, mis kogu ta elu oleks pidanud valgustama? Ent kahtlemata oli ta juba esimesest tunnist alates oma otsuse langetanud. Mis oli aga loomulikum kui

see, et niisugune saatus ta maitsele vastas! Ometi oleks võinud mõni unelm teda takistada. Võibolla oli ta ka ise sellele mõelnud ja targalt igast kiusatusest kõrvale hoidunud.

Mostefa Uali on lesk. Ta naine, vaeseke, oli leebe, kuid mitte just tugevasti eluga seotud olend, ja näib, et surm andis talle tema vabaduse tagasi. Ta suri ilma suurema kärata tiisikusse. Nagu linnuke, kellel äkki õhust puudus tuli. Naise surmast saadik muutus majapidamine Mostefale ta teiseks kohustuseks.

Viimaseks ja kõigest kolmest tõepoolest kõige vähema tähtsusega tegevuseks on Mostefale aritmeetika-ülesannete lahendamine. Igal õhtul pärast lõunasöögi lõpetamist

toob ta endale tassi kohvi ja võtab taskust inglistinast sigaretitoosi. Ümmargusele lauakesele laotab ta ajalehe, asetab sellele vihiku harjutustega ja avab rehkendusraamatu. Ta süütab sigareti ja hakkab pihta.

See harjumus tekkis lihtsast, kuigi juhuslikust asjaolust, ja nimelt nii: Nora, Mostefa ainus laps, kes hiljuti oli kümneaastaseks saanud, sattus ühel õhtul raskustesse ülesande ees, mille õpetajanna oli talle lahendada andnud. Mostefa märkas oma tütart jälgides suuri pingutusi, mida laps tegi, et ülesandega toime tulla. Ei tea, milline häbi hoidis teda abi palumast; isa ei julgenud vahele segada. Ja kuidas ta muide olekski last aidata saanud? Kas oskas siis tema matemaatikaülesandeid lahendada? Kõik need asjad olid juba ammugi tema mälust haihtunud. Mõte aga, et ta tütar on ahastuses, muutus talumatuks. Ta tundis Norat hästi: laps oli äärmiselt tundlik, iga pisiasi võis teda rängalt vaevata . . .

Nora ei rääkinud midagi. Äkki puhkes ta nutma. Väike ümmargune pea mustade läikivate juustega langes lauale toetuvale käsivarrele. Laps ei väljendanud

oma piina karjumisega. Ainult afcake selg rappus hää-letuist nuuksetest.

Mostefa tõstis tütre pea üles, võttis lapse sülle ja hakkas temaga valju häälega tõrelema: kui rumal olevat niimoodi nutta! Tema, Mostefa, lahendab ise selle ülesande, mis ta lapsele nii palju tuska tekitab. Ta tõmbas raamatu lähemale. Ent kõigi nende arvude, küsimuste ja nõudmiste ees, mis mingisugune kahtlemata pahatahtlik ja tundmatu vaim oli iga rea alla libista-nud, sattus Mostefa segadusse. Näiliselt õhuke raamat, aga ometi nii kardetav! Nora oli pisarad ära kui-vatanud, Mostefa aga kuuetaskust pliiatsi võtnud ning paberitükikesel arvusid ritta seadma hakanud. Suur jumal, mispärast oli süütule lapsele nii palju püüniseid üles seatud? Mostefa kirjutas ja kirjutas, kuid peatus äkki. Ta ohkas ja püüdis kogu oma tarkuse kokku võtta. Kui ta arvas, et lahendus on juba leitud, tärkas kahtlus, algul vaevu tajutav, hiljem aga kõiki mõtteid vallutav. Lõpuks sai Mostefa siiski ülesandest jagu. Nora oli juba magama jäänud, ta pea oli isa õla najale vajunud. Isa oleks tütrelt meeleldi mõningaid seletusi küsinud. Ent kuigi tütar talle kõik vajalikud seletused oleks andnud, kes oleks siiski võinud kinnitada, et laps ei eksinud?

Minutid venisid nii pikka, et Mostefal jäi ajuti hing kinni. Lõpuks äratas ta sügavasti magava Nora üles ja käskis tal ülesande ühes lahendusega ümber kirjutada. Vaevalt oli laps selle töö lõpetanud, kui ta unest vaevatuna asemele langes. Sellest päevast a^tes tehti kõik aritmeetikaülesanded ühiselt. Kui need olid liiga rasked, läks Nora magama, jättes lahendamise isa hooleks: alles hommikul kirjutas laps .ülesanded puhtalt ümber. Mostefa poleks iialgi võinud arvata, et tüdrukukesele antud ülesanded võisid sellist kartust ja hirmu põhjustada. Kui lahendus oli leitud, tundsid

end nagu sukelduja, kes äkki on veepinnale kerkinud ja võib jälle vabalt hingata.

Mõnikord vajus Mostefa enne magamaheitmist mõtisklustesse. Ühel õhtul muutus ta ilma erilise põhjuseta murelikuks. Kesköö oli käes; vallapääsenud vaikus oli kuidagi uimastav. Petrooleumilamp valgustas värvimata lauda, see aga heitis musta varjuringi paljale põrandale. Mostefa läks õue, kuid tuli kohe tagasi; ta võttis lauakeselt lambi ja asetas selle põrandale, Nora ja enda aseme vahele. Tüdrukuke viskles unes, tegi ebamääraseid liigutusi. Mostefa vaatles teda. Näis, nagu oleks Nora ärgata tahtnud. Ent kõik ta pingutused jäid asjatuks. Millised halvad unenäod painasid küll Mostefat sel öösel? Järgmisel hommikul ärkas ta ebamäärase rahutusega südames.

Kui Mostefa kell kaksteist päeval kantseleist koju tuli, märkas ta juba kaugelt Norat, kes teda ukselävel ootas. Tavaliselt, kui tüdruk kell üksteist koolist tuli, läks ta otseteed naabrite juurde, kust isa ta hiljem koju tõi. Sel hommikupoolikul — koolitunnid olid juba lõppenud — istus Nora, koolirnapp kõrval, toaukse künnisel. Ta oli rusutud meeleolus. Nähtavasti polnud tal lusti olnud kellegi juurde sisse astuda;

selle asemel, et isa naabrite juures oodata, oli ta eelistanud ukselävel istuda. Seda nähes kiirustas Mostefa sammu. Ta avas ukse, võttis Nora sülle. Kestvad külmavärinad raputasid last, ta nägu punetas ja silmad hiilgasid. Mostefa paigutas lapse asemele ja keetis talle ravimteed.

Nora rüüpas suure vaevaga teed ja lükkas siis tassi eemale. Nägu tulipunane, palus ta pilguga isa, et see tema piinu ei suurendaks. Kuid isa ei saanud siiski vaikseks pealtvaatajaks jääda. Nüüd näis tüdruk alistuvat; ta ei püüdnudki enam vastu panna ja hakkas

jälle teed rüüpama. Ometi ei lakanud ta roigumast ega hüüdmast: «Ema! Emakene!»

Vähe hiljem lõdvenesid haige pinguldatud näojooned ja pärani avatud silmadest hakkasid vaikselt voolama pisarad. Lapse pilgus väljendus imestusväärne selgus.

Isa arvas, et kõige mõistlikum oleks ametikohalt luba paluda ja jääda koju last põetama. Väike oli hetkel rahulikum; midagi ei takistaks Mostefat kähku oma ülemuse juurde tõttamast. «Niimoodi ei tekiks mul sekeldusi,» mõtles ta, «mulle ei saaks keegi hiljem etteheiteid teha.» Kuid jätta laps üksinda inimtühja majja? Mostefa kõhkles.

Ta läks siiski. Tagasitulekul, kui ta ukse avas, leidis ta Nora rõdult: laps lamas pikali maas, käed ettepoole välja sirutatud. Lapse taeva poole suunatud kustunud silmaterad väljendasid hirmu, mille vastu väike polnud suutnud võidelda. Mida oli ta lootusetult ettesirutatud kätega püüdnud tagasi tõrjuda? Mingi udu nagu laskus Mostefa teadvusele. Lahkudes oli ta ukse vahelt märganud, et Nora end asemel pööras. Tunne, mis tollal oli Mostefat vaid riivanud, voolas nüüd temasse ennenähtamatu jõuga. Tal tekkis mulje, nagu haaranuks teda mingi kummaline unisus; iga mõte tungis temani üksikult.

Äkki hakkas tä Norat raputades hüüdma:

«Nora! Nora! Tütrekene!» • Näis, nagu otsiks Mostefa mõnd abinõu, mis suudaks ta tütre elu päästa. Ta lähendas oma näo lapse näole, kuid eraldas vaid ähmaseid kontuure, millel polnud vähimatki sarnasust tema tütre näojoontega.

«See olen mina, Nora,» tõreles Mostefa kareda häälega. «Isa ju hüüab sind. Kas'sa siis mind ei kuule? Ma olen ju siin, sinu juures.»

Sel hetkel ärkas laps üles. Ta tundis isa ära ja ütles talle nõrga häälega:

«Isa, miks sa mu üksi jätsid?» Mostefa toibus pikkamisi.

Ta kandis lapse tuppa, kus hakkas teda äiutama. «Nora, mu tütrekene!»

Ta kordas neid sõnu lõputult, nagu oleks ta iseennast rahustada püüdnud. Vähehaaval muutus sur-mataoline liikumatus, millesse laps oli vajunud, kergeks uneks. Vahel tekkis mulje, nagu püüdnuks väike kõigi ahelate kiuste, mis teda veel takistasid, isa juurde tagasi jõuda. Mingi järeleandmatu võim, mille haare vaid vähehaaval lõdvenes, näis lapsest taanduvat. Norat kätel hoides uuris Mostefa teda pinevusega. Ajuti heitis õnnetu isa pea kuklasse ja suunas pilgu taeva sügavusse. Raske ohkena tungisid siis ta rinnast sõnad:

«Kui need silmad suudaksid veel särada, see suu naeratada, need huuled laulukesi ümiseda ...»

Ainsaks vastuseks oli vaid sõnade vastukaja seintelt; kogu maja oli otsekui kivistunud vaikus.

«Ime peab sündima! Ma tean kuidas! Nora, kas sa mõistad mind?»

Sel hetkel hiilis võõras vari, mis nende kõrvale oli kerkinud, vargsi minema. Mostefa tundis selle kadumist; päike hakkas säravamalt paistma.

Mostefa asetas Nora hellalt asemele.

Oli juba hilja, õhtupoolik möödus, ilma et Mostefa, kes kogu aeg oli istunud Nora peatsis, seda oleks märganudki. Lapse hingamist, mis oli peaaegu tajumatu, katkestas ajuti luksumine, nagu oleks väike pikemat aega nutnud ja mitte lohutust leidnud.

Mostefa tõusis püsti. Ta liikus väga ettevaatlikult pimedas toas, otsides midagi. Pärast mõnehetkelist kobamist süttis ta näppude vahel tikk. Mostefa süütas petrooleumilambi, mis asetses tumedavärvilisel kummutil, ja viis lambi lauale. Siis tuli ta uuesti kummuti juurde tagasi. Ühest laekast võttis ta ajalehe ja laotas selle madalale lauale,

olles enne lampi veidi edasi nihutanud. Siis võttis ta Nora vahariidest koolimapi, mis asetses nišis, kus kahel riiulil leidus kohvipotte, suhkrut ja maitseaineid, samuti ka söögiriistu. Nüüd võttis Mostefa istet. Ta tõmbas lauakese madratsile lähemale, millel ta istus rätsepa moodi. Ta lõi raamatu lahti ja avas ühe vihiku. Kõhklemata leidis ta vajaliku lehekülje: Nora ja tema olid iga lahendatud ülesande pliiatsiga tehtud ristikesega ära märkinud. Mostefa võttis järgmise numbri käsile, hakates selle andmeid uurima.

Sel kombel tekkiski Mostefa Ualil harjumus arit-meetikaülesandeid lahendada. Tema tütar põdes pikemat aega ega käinud enam koolis; Mostefa aga jätkas igal õhtul ülesannete lahendamist üksinda.

*

Ühel õhtupoolikul kella viie paiku võttis Mostefa Uali Nora käekõrvale ja nad läksid mõlemad derb Senslasse, kus elas onu Ahmed. Niipea kui nad pöörduvad kõrvaltänavale, jättes seljataha väljakud, peatänavad ja bulvarid, hõlmab neid meeldiv vaikus. Siin valitseb vanade linnaosade haruldane rahu. Neile tundub, nagu viibiksid nad kaugel, väga kaugel kesklinnast, mille nad alles hetke eest olid läbinud; kaugel kesklinnast ja tema kärarikkast liiklusest. Siinsed kvartalid on samuti tihedasti asustatud, nad on veelgi rahvarohkemad kui südalinnas, ent inimesed ei tee siin kära, nad on rahulikud.

Päeva läbi päikeses küpsenud müürid levitavad rõhuvat kuumust. Hoovidest kostab laste kisa ja uhmrinuiade tampimist. Mõnikord võib kuulda ka naiste hääli, näiteks siis, kui mõni ema oma imikule sügavtõsist hällilaulu laulab. Paljudes kohtades on tee okastraadiga tõkestatud. Ühel tänavanurgal ründavad

isa ja tütart koogilõhnad; sealsamas ärritavad praetavad piprakaunad nende ninasõõrmeid. Hoovides õitsevad apelsinipuud, saates õhku magusaid lõhnapahvakuid.

Onu Ahmedi elamu asetseb vanaaegsete, valgeks või siniseks lubjatud majade vahel, vaikses nurgakeses, väikese puhta mošee ja endise võimlemissaali vahel, mis nüüd on avalikuks saunaks ümber ehitatud. Enne sisseastumist heidab Mostefa pilgu uksepiidale. Seal näeb ta teadaannet, millega prefektuur juhib avalikkuse tähelepanu selle korteri üürnikule Ahmed Ualile, kelle poeg kuulub «lindpriide bandiitide» hulka. Mostefa nägu süngestub, ta surub Nora käe tugevamini pihku. Veel ei ole ta harjunud maha suruma rahutust, mis teda valdab iga kord, kui ta pilk juhtub peatuma ühel sellisel neetud teadaandel.

Onu on parajasti välja läinud. Onunaine võtab nad vastu oma laste keskel — see siin on otsekui linnu-maja. Ent vaevalt jõuab Mostefa oma vennanaisega mõned viisakussõnad vahetada, kui prantsuse sõdurid, kiivrid sügavale pähe vajutatud, hoovi tungivad. Ühe silmapilguga on maja ärevust täis. Mostefa kuuleb, kuidas ta venna nime hõigatakse, ja tunneb, et süda hakkab tugevasti taguma.

Ta astub üle ukseläve, et näha, mis õues toimub. «Ahmed Uali elab küll siin, mu härrad, kurd ta e ole veel tagasi tulnud. Ta jõuab alles ...»

«Aga teie, kes teie siis olete?» küsib üks sõjaväelane lähemale astudes ja Mostefa juttu katkestades. «Mina olen tema vend, Registratuuri ametnik...»

«Teie paberid!»

Nagu teisedki prantslased, sihib too sõdur püstolkuulipildujaga Mostefa ja jahmunud naabrite pihta. Prantslane, kes võttis Mostefa isikutunnistuse, jätabki selle endale.

117

Kui teda kästakse kaasa tulla, tunneb Mostefa justkui külma pigistust südame all.

«Kas olen see mina, kes teid huvitab, või mu vend?»

Ja otsekohe saab Mostefa enda peale pahaseks, nagu kõneleksid need sõnad tema argusest või alatusest.

«Teie või tema — see on ükskõik,» vastab hoolimatu hääl.

Trotsides laskevalmis relvi, sammub Mostefa hoolsalt sammu pidades sõdurite kannul.

Veel ei ole nad väravani jõudnud, kui äkki Nora kõigest jõust karjatab:

«Isa!»

Mostefa oli tütre sootuks unustanud. Kõik pöörduvad tüdrukukese poole, isegi prantsuse sõdurid. Mostefa Uali naeratab Norale, ta isegi noomib teda heatahtlikult:

«Nonoh, tütreke, ma tulen ju kohe tagasi. Küll sa näed, see ei kesta kuigi kaua.» Ta naeratab isegi prantslastele. «Need härrad on kenad,» ütleb ta.

Nad väljuvad. Sel hetkel tunneb Mostefa, kuidas miski temas murdub.

XV

«Ma unistan teistsugusest elust ...»

Järgneb lühike vaikus. Ja siis jätkab Džamal niisama mõtliku häälega:

«. . . täis õilsust.. .»

Ta haigutab laia suuga ja ütleb:

«Vaat seda me just vajaksime.»

Siis jääb ta vait, näib tukastavat. Äkki aga esitab ta küsimuse:

118

«Millise mulje meie elust saavad teie arvates need, kes tulevad pärast meid?»

Ent ootamata vastust jätkab ta:

«Kas mäletate veel neid sõnu, millega pöördusite ühel päeval kellegi pimeda kerjuse poole? «Oleme ühe puu oksad, ühe käe sõrmed.» Kõik selle maa inimesed saavad siis vendadeks... Olen kindel, et nad tõstavad mässu omaenese ebainimlikkuse vastu. Ja kõik, mis neile varem kannatusi põhjustas, kõik, mis neid nutma pani, tundub neile siis halva unenäona. Viletsus on siis kadunud ... ja meie . . . Oh meid vaeseid!»

El Hadž ütleb:

«On vaja lepitatud inimkonda, et teie ülim soov võiks teostuda ja . . . selle teostumine ei ole veel lähedal. Möödub palju aega, enne kui...»

Ta jätab lause pooleli. Ent lisab kohe juurde:

«Niikaua tuleb aga elada, tuleb midagi teha.»

«Aga mida nimelt? Kindlasti midagi sellist, mis tasuks vaeva!»

«Vaadake ette! Kui te tõeliselt ei ela, siis toidate end ohtlikest unelmatest.»

«Jah, see kõik on vaevarikas ...»

«Te lihtsalt hävitate iseennast.»

Džamal vastab lootusetu käeliigutusega. Ent kohe täiendab ta oma mõtet:

«Ma lasksin õige aja mööda minna.»

«Lasksite mööda minna? Lasksite õige aja mööda minna? Aga iialgi ei ole ju liiga hilja! ... Oleneb ainult teist, kas on hilja või mitte.»

«Ah, kui ärkaksime ühel ilusal hommikul ja tunneksime, et kõik on muutunud, et elu hakkab nüüd kulgema hoopis teisiti...» -

Silmad pärani ja mõtted laiali kordab Džamal:

«Alata uut elu . . . Alata kõike uuesti. . .»

119

«Kallis sõber, elame esialgu sedagi elu nii hästi kui saame, nii kuidas aga saame . . .»

«Võib-olla . . . lõppude lõpuks ...»

Džamal silmitseb ainiti elavat tänavaliiklust. «Kuhu ma lähen?» küsib ta endalt. «Mere äärde? Ei! Mu süda peksab rinnus nii ägedalt ja kibestunult, ta põletab mind nii valusa, hoopiski mitte teeseldud kirega, et võiks küll mõelda, nagu kavatseksin ma kogu maailma kannatused endale võtta. Kes ma küll olen? Mulle näib ajuti, et mingi tundmatu vaenlane on minu elu hävitanud ja et see tuleb uuesti üles ehitada.»

Üks hetk möödub. Džamal lausub tasa:

«Ega minu elu ole halvem kui teistegi elu, kui kõikide nende elu.»

Ta viitab peaga tänavale ja möödaminejatele, veo-loomadele ja sõidukitele. Mõni hetk laseb ta omaette vilet, siis pöörab pea teisale ja silmitseb El Hadži.

«Lapsed kannatavad külma ja nälga, inimesi ei lasta elada seal, kus nad ilmale on tulnud, ja maailm läheb rahulikult oma rada edasi ning inimesed tegelevad oma hariliku tööga. Keegi ei näi aimavat, millise kuristiku äärel me sammume.»

«Kuid ilma selle teadmatuseta oleks igasugune elu võimatu.»

«Ma ei salga seda, ja selles tükis ei ole minugi elu halvem kui teistel.»

Džamali pilk suundub jälle inimestele, kes kaupluse eest mööda voorivad. Mõned peatuvad, teadmata mispärast, teised aga jätkavad oma teekonda. Džamal vaatleb nende liigutusi, nende askeldamist, nende mõõna. Rahvahulga hääled kostavad tema kõrvu nägur-kauge mere kohin. Paljud möödujad tulevad kaupluse uksele midagi anuma. Džamal taipab, et need on kerjused. Igaüks ootab pisut läve taga ja läheb siis minema ning ta hääl eemaldub ühes temaga.

120

Ja igaühel näib taas algavat sihitu rändamine. Vaja rännata, rännata . . .

«Inimene, see on ju ülim väärtus ja iga asja mõõt!» ütleb Džamal. «Mä näen nüüd oma silmaga, kui madalale tasemele ta on viidud ja kui vähe maksab ta elu.»

Jõudes lõpuks tundmatuid teid mööda oma esimese mõtte juurde tagasi, jätkab Džamal:

«Meie elu sarnaneb õlilambiga; me ootame ja ootame, aga õli lambis kulub ja tuluke kahaneb. Kui õli ainult enne hoopis otsa ei saaks, kui...»

Ta mõtleb: «Mind hoiab üleval vaid nõrk lootus ja seegi on peidetud nii ligipääsmatuisse regioonidesse, et pean endalt küsima, kas seda võibki enam lootuseks nimetada. Sellepärast siis kasutangi juhust, et unistada kaunist elust, mida ümbritseb igatsuse mahe udu ...»

XVI

Inimtühi maastik magab tuhkjas valguses, milles kõik kiduneb. Suured kollakad maalahmakad tähistavad nisupõlde; teised, rohekashallid, on viinamarjaistandused. Tuul toob kerget kaebeheli sealtpoolt mäeahelikku, mis ähmaselt kõrgub silmapiiri kohal . . . Ja ei midagi muud. Ainult see kare heli ja midagi nagu ootusetaolist tolles teravas valguses, mis sööb silmi ja hajub lõpmatusse.

Kell on vähemalt viis peale lõunat, kuid päev nagu ei olekski keskpäevast saadik edasi nihkunud. Sama kiirgus pureb kaljudest ja kivikildudest risustatud maastikku, sama päike teritab seal oma küüsi. Ohus hõljub õlgede ja kuumutatud mulla lõhna, mis seguneb palavate tuulepuhangutega.

Marhum ja kolm teist talupoega kükitavad kitsal

121

mustal varjuribal, mida maja maa peale heidab. Kogu ümberkaudne maastik on nende silme ees. Ainult kurbust ja lohutamatust õhkub viljatuist küngastest ja lagedaist mägedest. Välja arvatud kaktusetihnikud oma kollaselt helendavate viljatäppidega või aaloed, mis oma teravaotsalisi mõõku taeva poole sirutavad, laiub ümberringi sünge, igav kõnnumaa.

Neli meest valisid meelega selle vaatluspunkti välja: siit võivad nad valvata kogu maastikku. Praegu jälgivad nende pilgud juba mõnda hetke tillukest tolmu-pilvekest. mis on kerkinud lagendiku servale.

Möödub viis tublit minutit.

«See on sõjaväe veoauto,» teatab Amran.

Teised vaikivad. Nad on kõik jõudnud samale otsusele.

Igaüks tuhnib terava pilguga maastikku. Tilluke tolmupilveke suureneb kiiresti, muutub pikaks valgeks vedikuks. See läheneb iga sekundiga.

«Konvoi,» teatab jällegi Amran.

Ent ta lausub seda nii, nagu asetaks ta endale küsimuse, nagu kahtleks ta selles.

Ei Marhum ega kaks teist talupoega kinnita või eita Amrani tähelepanekut.

Siis aga, ühe silmapilguga, lööb kogu maa mus-tendama prantsuse sõdureist, kes mitmelt Doe?ge'ilt ja raadioantenniga varustatud džiipilt maha on tulnud. Hetkega on küla ümber piiratud. Kaks tanki ja niisama palju soomusautosid kuulipildujatega asuvad elamute ette* ritta.

«Nad tulevad «kammima», ütleb Marhum. «Teevad kontrolli ära ja lähevad siis minema. Meiega ei juhtif midagi.»

Ja ta lisab juurde:

«Ärgu keegi välja näidaku, nagu tahaks ta põgeneda. Te teate, mis sel puhul juhtub ...»

Ent Amran tõuseb püsti. Ta eemaldub, pomisedes sõnu, mida teised ei kuule, sest nad jälgivad hoolega sõdurite liikumist.

Tänaseni on see rajoon vaikne olnud. Siin pole suurt midagi juhtunud, kui mitte arvestada mõnda jala pealt maharaiutud viinapuud või põlemasüüdatud viljahakki kolonistide juures; samuti, kui mitte arvestada mõne farmi ründamist või mõningaid tähtsusetuid kokkupõrkeid. Märkamatult, ilma võitluseta, asendasid kohalikud ülestõusnud elanikud prantsuse kontrolli oma kontrolliga ja ülestõus levis üle kogu rajooni nagu õliplekk. Uue juhtkonna ja maarahva vahel tekkis sügav sõnatu kooskõla.

Saabunud väesalgad valgusid laiali kõikjale, kuhu aga silm seletas. Nad hakkasid onnidesse sisse tungima. Kostis karjatusi, hüüdeid; tekkis rahutu kihin-kahin. Siis hakati mehi, naisi, rauku ja lapsi nende kodudest välja kihutama. Mehed eraldati otsemaid perekondadest ja juhiti kõrvalisele põllule.

Oma kahe kaaslasega silmitseb Marhum seda möllu kaugelt; ta ei liigutagi ennast, kükitades vaikselt edasi. Pärast mõneajalist tumma vaatlust lausub ta lõpuks:

«Mine, Mohand. Katsu jalga lasta.»

See, keda nimetati Mohandiks, suunab oma selged rohekad silmad Marhumile. Noormees on nähtavasti vaevalt kahekümneaastane. Ta on pikakasvuline, sihvakas, tugev. Leebete joontega nägu, mis asub jõulise ja vaba kaela otsas, väljendab lapselikku imestust.

«Mine,» kordab Marhum. «Ja ära lase end kinni nabida.»

Noormees naeratab; ta lööb silmad maha.

«Aga sina?»

«Mine, ütlen ma sulle. Ära minu pärast muretse.»

Noore talupoja nägu kivineb, süngestub. Ta suunab

pilgu maha ega lausu sõnagi. Marhum alustab jälle lepitaval toonil:

«Vaata, sa katsu aru saada. Pead ju meie sõpradele teateid viima . . . kui midagi juhtub.»

Mohand hüppab jalule. Ta ei vaata kummalegi mehele otsa, vaid eemaldub vaiksel nõtkel sammul. Kiiresti kaob ta maja taha.

Kui noormees on läinud, ajavad mõlemad talupojad end samuti püsti.

«Vaja hästi ettevaatlik olla!» soovitab Marhum oma viimasele kaaslasele.

Mustajuukseline väike pahklik mees naerab ja lausub s-tähte sisistades:

«Ära muretse.»

Nad lahkuvad teineteisest.

Kui Marhum koju jõuab, kohtab ta seal kohe oma kõige nooremat poega Saidi, kes säravate silmadega lõõtsutades tuppa tormab.

«Isa! Ma käisin Alit hoiatamas!»

Ta ei ütle enam muud midagi, vaid peatub, kuna tal on hing kinni. Marhum surub poja oma embusse, silitab ta juukseid. Poisike nühib end isa vastu nagu nooruke kutsikas.

Saidil on kohustuseks rutata iga kord, kui ta midagi ebaharilikku märkab, üles Ali juurde, et teda hoiatada, sest Ali maja asub kõikidest teistest majadest kõrgemal, pesitsedes mäetippude lähedal. Ja Ali annab omakorda häire luurajatele, kes on mäestikku laiali pillatud.

Äkki suureneb segadus väljas veelgi. Endine ärevus muutub nüüd lausa paanikaks; naiste kriiskavad karjatused lõhestavad õhku ja püssilasud kajavad järsult ning lühidalt. Miski nagu nöörib Marhumi kõri kinni. Ta surub poja tugevasti enda vastu.

124

Sel hetkel tormab poolhullunud Bedra mõlema tütrega tuppa; ta pilk langeb abikaasale.

«Nad tulistavad inimesi!» kisendab Bedra.

Äkki kahvatab ta hirmsasti oma päevituse all. Prantslaste hääled kostavad juba üsna maja lähedal.

«Poe peitu!» anub ta ägades. «Poe peitu, ma vannutan sind!»

Ent Bedra ei jõua veel oma lauset lõpetada, kui sõdurid juba õue tungivad ja kogu perekonna sealt kätte saavad. Kõik piiratakse sisse ja aetakse õuest välja. Peremees juhitakse otsemaid põllule, kuhu teisedki mehed on kõva valve alla kokku aetud. Bedra ja ta lapsed viiakse teisale.

Käsklused aina lendavad. Marhum tõstab käed üles. Ta kõõritab lähima prantslase poole, kes teda püstolkuulipildujast sihib: see on päris noor, värskelt rasee-ritud mees, kelle elegantsed blondid vurrud on pleekinud; ta nägu on kaame ja nähtavasti on ta tugevasti erutatud, sest ta käed värisevad.

«Sina vist küll ei ole niisuguste asjadega harjunud,» mõtleb Marhum.

Sel hetkel aga taipab ta kohutava selgusega: «Siin on tegemist reetmisega.» Talupoegade grupp aina kasvab juurdetulijate arvel.- Varsti on ligikaudu kõik selle küla meeselanikud siin koos. Naiste leerist, mida nähagi ei ole, kostavad ahastushüüded ja ohked. Kas julgevad siis prantslased tõesti nende naisi puudutada? Ent Marhum nagu ta naabridki taipab varsti naiste halisemise põhjust. Prantslased väljuvad majadest, käed täis rõivaid, tekke, pampe: nad võtavad ära kõik, mis käe alla satub, ja kuhjavad oma saagi veoautodele. Nähakse neidki, kes tassivad vilja- ja jahukotte,' oliive ja õliplaskusid. Riisutakse talupoegade toidutagavarasid! Sõdurid luusivad ühest majast teise, sisenevad, väljuvad, hõikavad üksteist naerdes

125

ja vandudes. Marhum tunneb ära oma naise kapi, mis on tulvil igasuguseid esemeid; neli sõdurit kannavad selle lähima Dodge’i juurde ja viskavad siis prantsatades autosse.

Nüüd on järjekord koduloomade käes: prantslased tulistavad kõiki loomi, kes aga ette juhtuvad. Sellest tekib kirjeldamatu segadus: eeslid, kanad, lambad, lehmad, kitsed ja hobueeslid põgenevad ehmunult igas suunas, tormavad ühelt poolt peale ja teevad siis vihisevate kuulide all järsu pöörde teisele poole. Mõned elajad siplevad juba omas veres; sulgloomad karjuvad otse inimhäälega. Uks hobune hüppab nagu mingi fantastiline loom õhku. Mõni sekund püsib ta tagu-mistel jalgadel, hirnub, ajab koonu

metsikult püsti ja sirutab kaela üleliia välja. Äkki prantsatab ta raskelt maha ja hakkab jalgu siputama. Sõdurid pahvatavad naerma. Marhum heidab pilgu sellele, kes on pandud teda valvama. Ta näeb, kuidas noormees võpatab, ja Marhum aimab tema hämmeldust. Ta mõtleb: «Pane nüüd vähemalt tähelegi, siis on sul hiljem, millest rääkida.»

Ja uuesti, nagu valu, mis taas tärkab, läbib Mar-humi sama kahtlus, mis tal oli äsja tekkinud: «See on reetmine.-» Kuid ta ei taha seda uskuda, ta tõrjub selle mõtte tagasi, ehkki see vägisi ta teadvusse poeb. Ta tahab nüüd näha, kuidas asjad edasi arenevad.

Tulistamine kestis tükk aega; maa on loomade kor-justega üle külvatud. Tapatalguist pääsenud lojused jooksevad metsiku tunglemisega põldudele laiali. Marhum näeb Hallkõrva, kes on suure ringiga juba kaunis kaugele jõudnud. Kostab ühe lõppeva hobuse hirnumist, mis kord on kähisev, siis äga jälle kriiskav nagu lapse nutt; loom peaaegu ei liigutagi enam, kuid ägedas agoonias püüab ta end mõnikord meeleheitlikult püsti ajada. Salk sõdureid ümbritseb hobust.

126

Veel teine salk läheneb neile, tõugates enda ees talupoega. Marhum tunneb selles mehes ära kohtlase Ramdani. Hirmunud Ramdan oli nähtavasti mõnda auku peitu pugenud, kust ta siis välja aeti. Ta käib, pea õlgade vahel. Valang püstolkuulipildujast paiskab Ramdani lõppeva hobuse kõrvale. Süütu suust kostab oigamine, mis muutub luksumiseks, ja ta kukub istukile. Selles poosis tundub ta kuidagi ehmununa. Järgneb teine valang. Siis kukub Ramdan pikali ja sirutab selja välja: näib nagu oleks ta istumisest tüdinud. Ta paljad jalad, mis on tuhvlitest välja tulnud, värisevad veel — see on tõend, et ta pole veel päris surnud.

Siis algab kontrollimine. Kolmekaupa saadetakse talupojad ühe veoauto juurde, kus erariides ja vormirõivastuses prantslased, paberilehed peos, nende isiku kindlaks teevad. Pärast seda jäetakse mõned neist vahi alla ja paigutatakse eraldi; Marhum, kes on viimaste hulgas, ei taipa selle sorteerimise mõtet. Ta uurib sõdurite käitumist. Fellahite kontrollimine jätkub. Kaugel hauguvad koerad kilavalt ja kriiskavalt, nagu hoiataks neid nende instinkt mõne ennetund-matu ohu eest.

Kui kontrollimine on lõpetatud, jäävad teised talupojad maha, kuna Marhum ja tema grupp hakkab liikuma Dodgei suunas. Ent sel hetkel, kui Marhum tahab veoautole ronida, hõigatakse kaugemalt tema moonutatud nime. Ta pöördub ümber. Tema üksi viiakse ära, viiakse džiipi juurde. Seal asetatakse ta taha, nelja sõduri vahele, ja ta leiab end selle noore, elegantse vurrudega valgejuukselise kõrvalt, kes teda hiljuti oli valvanud. Ta vaatab sõdurit imestunult. Prantslase pilk näib viibivat kusagil kaugel, väljaspool reaalsust; Marhum taipab sel hetkel, et prantslased vaatlevad niisuguse pilguga kõike, mis selle maaga siin ühte kuulub.

127

Silmapilkselt hakkavad mootorid mürisema. Ja sellal, kui kuskilt kostab tulistamist, kui kuulid lõhkevad vihaselt plaks ja plaks, asub konvoi teele, täites kogu ümbruse tumeda mürinaga. Tolm tõuseb eesriidena üles ja varjab pikapeale violetse ja kollase õhtutaeva.

Päev hakkab lõpule jõudma selles elutute kivide maastikus.

Uhe hoobiga muutub pimedaks; samal hetkel puhkeb koerte haukumine, millele igast kandist vastatakse korraga. Ohked ja kaebed kajavad õhus veel kaua pärast seda, kui konvoi on hirmsa halamise saatel vangidega ära sõitnud. Ja vähehaaval laskub maastikule jälle rahu.

Praegu on veel vaevalt kuulda üksikuid pikki hau-gatusi; vaevalt kostab külakesest mõningaid hääli. Rahu ja vaikus valitseb maa peal. Kuupaisteta öö kihab tähtedest; see loob mingi julma, hukutava õhkkonna. Ritsikate ikka jälle korduv tü . . . tü . . . teeb kummalise vaikuse veelgi haaravamaks. Küngaste kohal kõrguvad süsimustadena

kuivanud ja elutud taimed; aaloed sirutavad taeva taustal oma ähvardavalt liikumatuid mõõgapuntraid ülespoole.

Ühes kivimajakeses künka poolel veerul sibab paljasjalgne vana naine õlilambi vilkuval valgusel siia ja sinna. Hoolimata suvisest ajast on naisel mitu kleiti ülestikku seljas; ta pea on mässitud paksudesse rätikutesse. Ajuti jääb naine seisma, toetub mõlema käega põlvedele ja ohkab sügavasti. See kestab vaid niikaua, kui ta hinge tõmbab, siis aga alustab ta uuesti oma sibamist.

Ühest varjulisest orvast, kus suitseb vanaaegne õlilamp, kostab sügav mehehääl. Ba Sali palvetab seal või pigem lõpetab oma palvust: ta loeb parajasti lõpu-sõnu. Põlvitav hahkjas siluett paneb kaks kätt kokku, nagu valmistuks ta mingit andi vastu võtma. Lõpusõnad

128

võtavad seekord kauem aega kui harilikult. Vanamehe hääles kõmiseb midagi ähvardavat ja see erutab tema naist, peaaegu hirmutab teda. Palvus lõpeb äkki. Vaikivad varjud jätkavad üksteise jälitamist nurkades. Ba Sali asetab käed laubale, libistab need siis piki nägu alla ja hakkab lõpuks habet siluma. Siis tõuseb ta püsti ja läheb üle toa, käies samuti paljajalu.

Pärast sõdurite lahkumist olid nii ba Sali kui teised talupojad jooksnud oma mahanotitud või pääsenud kariloomi otsima. Neil õnnestus pärast suuri raskusi ja pikka klaperjahti osa loomadest kätte saada . . . Ent majadest ei leidnud nad enam midagi eest. Ei asju, ei toiduaineid, ei söögiriistu! Kõik oli ära viidud, eriti just toidutagavarad; järel olid vaid kõlbmatud riismed ja rüüstamisel mahaunustatud või kaotatud esemed. Ba Sali naine oli häbiga oma mehele üles tunnistanud, kuidas teda oli läbi otsitud. Leidnud tema juurest kümme durot, mis olid köidetud taskurätiku sisse, võtsid prantslased need ära, hoolimata naise vastuseismisest. «Kuulid lendasid meil ees ja taga, ümberringi...» Naine värises erutusest, kui ta seda jutustas. «Jumal aga kaitses meid, ehkki ma ei lootnud elusalt ja tervelt tagasi tulla.»

Kui loomad olid tagasi toodud ja varjule pandud, barrikadeerisid elanikudki end oma majades. Nüüd kuulatavad nad öövaikuses oma hirmunud südame tukseid. Seda mõõtmatut rahu häirib üksnes tuule hääletu kahin, kandes edasi neid üksinduse saladuslikke hääli, mis on liiga sügavad ja ähmased selleks, et kõrv neid suudaks selgelt kinni püüda.

Ba Sali ei ole vaene, kuid ka mitte rikas talupoeg. Tema eluase paikneb sidumata kividest laotud müüride vahel, mis moodustavad nelinurga; nende müüride vahel asetseb ka varikatuseta hoov. Ühes nurgas on elumaja kolme madala toaga, teises nurgas —

129

katusealune, kus leiduvad sõimeredelid ja söödakünad ning mis on mõeldud talliks, laudaks ja kuuriks; mõlemad ehitused on kaetud väikeste ümmarguste katuse-kividega. Neljakümnepealine lamba- ja kitsekari on laagris keset õue, kus paksult lehkab sõnniku ja lammaste rasvase higi järele. Kolm eeslit, üks lehm ja üks hobueesel on köietatud kuuri alla. Selline elavate olevuste lähedus ja magavate loomade tasane häälitsemine annab teatava julgeolekutunde.

Vana Aalia on jumal teab kust leidnud pisut odratangu. Ta keetis sellest putru, mille ta koos kitsepiimaga lauale andis samas suures savipotis, milles puder oli keenud. Aalia hõikas Abedit, oma kõige nooremat, kahekümneaastast poega, ainust, kes talle veel oli jäänud, kuna kaks vanemat olid paar päeva tagasi tapetud. Abed ei tulnud ega vastanud, olles õuel tegevuses.

«Abed!» hõikab ema nüüd ukselävelt kolmandat korda pimedusse, «õhtusöök on valmis.»

Noormees tuleb lõpuks. Kõik kolm kükitavad savi-poti ümber sööma. Ba Sali ja ta poeg torkavad puulusikad pudrusse.

Ent vana Aalia ei puudutagi toitu. Abed ütleb talle: «Söö, ema.»

«Mul ei ole isu, mu poiss. Mitte suutäitki ei läheks mul alla ...»

Aalia silmad, mille pilk on veel nii lapselik, täituvad vaiksete pisaratega, mis mööda kuivetunud ja kortsunud põski alla veerevad.

Isa ja poeg jätkavad sõnagi lausumata söömist. Hetketi tõstab üks või teine kruusi teravamaitselise piimaga suu juurde, neelab lärmakalt suure sõõmu ja hakkab siis jälle lusikaga tööle. .

Naine vaatleb oma meest. Tolle võimsast kehast, mis on loodud raskete põllutööde jaoks ja selles töös on välja kujunenud, õhkub mingit lihtsat väärikust.

130

Hoolimata neid tabanud õnnetusest, säilib Aaliagi näol süütu headuse ilme. Naine on vaid pisut imestunud: ta ei näi taipavat, kuidas maa peal võib leiduda nii palju kurjust.

Ba Sali paneb lusika ära. Aukartusest isa vastu lõpetab poegki söömise. Vanamees tõstab pea. Puhmaskulmude alt silmitseb ta Abedit metsikul ilmel ja läbitungiva pilguga.

«Ma tunnistan pühalikult,» kõneleb ba Sali oma jämeda häälega, «et olen sinu ema poolt vaid headust tunda saanud, kuid me peame temast lahkuma ja tema peab nüüd rääkima. Mida on tal sinu isa kohta öelda? Rääkigu ta täiesti avameelselt ja ilma kartuseta, sest meie läheme täna öösel ära, mina, tema abikaasa, ja sina, tema poeg. Me läheme sinna, kus surm meid iga minut varitseb. Tahan oma jumala ette ilmuda puhtalt, ilma ühegi musta plekita ...»

Vanamees jääb vait ja ootab. Kuid ei ta naine ega poeg ava kumbki suud.

«Kui tal on mulle midagi ette heita,» alustab ba Sali vaiksema häälega ja pärast hetkelist mõtlemist, «kui ta mäletab mõnd ülekohut, mis ma talle olen teinud, siis öelgu ta seda.»

Heitmata pilku naisele, kes nüüd juba on vana, kuid on jaganud kogu oma elu selle mehega, on teeninud teda nagu kõige alandlikum ja ustavam ümmardaja, on teda kogu südamest armastanud, ja sellele naisele, ilma talle otsa vaatamata, ütleb ba Sali nagu inimene, kes loobub kogu oma uhkusest ja autoriteedist: «Antagu mulle andeks minu võlad... Ja mina annan andeks oma võlglastele.»

Juba pool tundi hiljem lahkub ba Sali koos oma pojaga kodunt.

Tähtede jõed voolavad taeva avaruses: kogu maailm magab; ei mingit müra. Maastik oma kuivade turris

131

põõsastega, oma okkalise taimestikuga ja oma kaktustega on otsekui painavate unenägude asupaik. Igaks juhuks kaevab vanamees maa seest välja väikese puu-raiujakirve just samal kohal, kus Marhum teda eelmisel hommikul oli ootamatult kohanud. Selles mustade mäekinkude sõõris on ööl surma nägu.

Mõlemad mehed sammuvad üle põldude; valitseva pimeduse tõttu on nende silmad otsekui seotud. Ajuti põgeneb mõni loom kiiresti nende lähenemisel või hakkab urisema unine koer. Isegi õhk on kuidagi loid, sest varem puhunud tuul on nüüd vaibunud. Taamal kõrguvad mäemürakad, veel mustemad kui öö, saates ümbritsevasse üksindusse nagu midagi ähvardavat ja ühtlasi ka rahustavat, nagu midagi, mis tuksleb otsekui veri soontes.

Abed, kelle süda on rahutu, elab peaaegu valuli-, selt läbi kõik, mida ta näeb ja tunneb. Käies jälgib ta siravaid tähti mäeaheliku kohal; tähed nagu vastaksid pilgutamisega rohutirtsude siristamisele. Musttuhat ere-dasti helendavat tähte saadab maa peale sinakat, rahulikku valgust. Poiss sammub isa kannul mööda jalgrada, astudes vanamehe jälgedesse, ilma et ta midagi ütleks või isegi mõtleks. Ta ei tea, kuhu ta läheb, ta ainult kõnnib, kaasakistuna prohvetlikust jõust.

Äkki peatuvad nad maja ees. Pimedusest hoolimata tunneb Äbed selle maja kohe ära. See kuulub talupoeg Lajašile. Ba Sali koputab uksele, mis tumedalt vastu kajab, ja

nimetab oma nime. Seestpoolt kostab summutatud askeldamist, siis muutub kõik surmvaikseks. Isa ja poeg jäävad varitsema. Hetke möödudes arvab Abed, et isa tahab ära minna, ja poeg oma südamepõhjas soovikski seda. Kuid hoopis ootamatult küsib selge ja rahulik hääl ukse tagant:

«Kes seal on? Mida minust sel kellaajal tahetakse?»

Noormees on nende sõnade toonist häiritud.

«See olen mina, ba Sali...» vastab vanamees. «Ba Sali?» kordab imestunud hääl. Möödub kaunis tükk aega. Mees seal majas kõhkleb muidugi, teadmata, mis teha: kas avada või külalist ignoreerida . . .

«Ja mis sind sel öötunnil siis siia toob, naaber?»

küsib jälle enesekindel, selge hääl.

«Ava uks, Lajaši. . . Me leidsime ühe mullika üles, see on sinu oma. Tundsin ta ära punakaspruunist laigust rinnal. Kas sa ei taha teda vastu võtma tulla?»

Jälle tekib vaikus, mis seekord tundub lõpmata pikana. Ei tea isegi seda, kas mees on veel ukse taga või on ta ära läinud.

Ja siis kostab hääl juba kummaliselt lähedalt: «Kus ta siis praegu on, see mullikas?» «Minu kodus, pagan võtku! Kus ta siis mujal peaks

olema?»

«Muidugi. . . Muidugi. Oota, naaber,» ütleb lõpuks hääl.

Nüüd on kuulda, kuidas askeldatakse raskete raud-riividega ja lukuga ning lõpuks hakkavad uksehinged

pikkamisi kriiksuma.

Lajaši väljub. Võtmata isegi vaevaks ust uuesti sulgeda, eemaldub ta koos ba Saliga. Abed järgneb neile mõne sammu kauguses. Kolm meest kõnnivad juba mitu minutit, ilma et nad ühtki häält teeksid. Äkki toimub pimeduses midagi imelikku. Noormees ei saa õieti aru, mis see on — näib, nagu käiks kobamisi mingi metsik, aga lühike võitlus. Lõpuks kuuleb ta isa jämedat häält, mis käsib:

«Seo ta kinni, see lojus! Ruttu! Võta nöör . . . minu vöö ...»

Lajaši on kinni seotud. Abed ei saa ikka veel aru, mis on juhtunud. Mees lamab maas, jalad ja käed köidikuis. Ta ei tee ühtki liigutust, hingab raskelt.

Ent lamaja suust kostab endine selge hääl, seekord alandlik.

«Ma kahetsen, vennad ...»

Mees tahab karjuda. Toorelt takistab ba Sali teda selles ja lohistab ta jalgupidi inimelamuist kaugele. Vangi järel vedades nohiseb ba Sali nagu pühvel ja küsib:

«Sa müüsid oma vennad maha . . . Miks?» «Ma kahetsen . . . Olen muhameedlane . . .» Kuid küsimust korratakse uuesti, kangekaelsemalt: «Sa müüsid oma vennad maha . . . Miks?» Ja Lajaši vastab nõrga häälega: «Olen muhameedlane . . .»

Niimoodi jõuavad nad paigani, mille nimi on Rahba. See on avar sile lagendik, kus tavaliselt toimub rehepeks. Ba Sali laseb Lajaši, kes tundub raskemana kui lõpnud loom, maa peale langeda. Vanamees kummardub lamaja kehale ja sosistab talle näkku:

«Mu pojad tapeti sinu pärast... Kas julged seda eitada? Ja see, mis juhtus täna . . . Need mehed, kes ära viidi ja kindlasti hukatakse . . . Noh, eks ütle, et see ei ole sinu töö? Sul ei olnud kahju oma vendadest, sa müüsid nad maha. Miks? Mis me oleme sulle kurja teinud? . . . Küll vastutad sellepärast jumala ees, küll vastutad ...»

Lajaši ei liiguta oimugi, nagu oleks ta sügavasse minestusse langenud. Ba Sali kordab nüüd tugeva kalgi häälega:

«Küll vastutad jumala ees!»

Palve või pigem korin, milles pole enam ühtki inimlikku-heli, kostab maast.

Ba Sali toon muutub leebemaks. Kirjeldamatu kurbuse varjundiga hääles ütleb ta Lajašile:

«Valmistu surema.»

Ta tõstab süüdlase üles, asetab ta põlvili:

134

«Anna oma hing Kõigevägevama hoolde . . . Palu jumalat, et ta meie vahel kõik tasa teeks, sinu ja meie kõikide vahel.»

Ja ba Sali kämmal, mis kirvest hoiab, langeb pimeduses alla. Lajaši karjatab: «Anna andeks!» ja variseb lõdvalt, nägu ees, elutult kokku. Täpselt samal hetkel hakkab üks koer kaeblikult uluma.

Ba Sali ja ta poeg kaovad öösse.

XVII

«Millele te mõtlete, Muhtar Rai? Te mõtlete üleliia palju! Unustage viivukski oma kantselei.»

Muhtar Rai suunab pilgu naisevennale. Ta muutub jällegi tähelepanelikuks oma ümbruse vastu. Ta ütleb:

«Meie juures elavad inimesed harilikult halvasti, mis nad ka ei teeks. Selline on minu arvamus. Kuid mis saame meie sinna parata?»

Ta kehitab õlgu.

«Tahta siin midagi muuta — see on kardetav illusioon.»

«Teate, mõnikord tunnen, et ma ei vääri teie pilku . . . Mina, võiks öelda, maitsen elu, kuid ainult sellepärast, et olen mühakas . . . Tõepoolest! Ärge minu peale pahandage. Ei maksa isegi solvuda: olen juba niisuguseks loodud! Tean, et olen süüdlane, kuid ei jõua kiusatusele vastu panna ...»

«Ohoo!» lausub vanaproua Rai. «Teie veri vahuta! ja tõuseb pähe, aga kuldne süda on selle all peidus.»

Allal pöördub kiiresti vanaproua poole:

«Väga õige, nana Razia! Jumal olgu mulle tunnis tajaks, et tahaksin rahuldada kogu maailma! Ku näen, et keegi on õnnetu, siis tunnen end süüdlaseni ja teen endale etteheiteid. Kui jälle ...»

135

Proua Rai ei kuulagi enam, vaid ütleb vahele:

«Sinu jutt meeldib mulle. Võiksin kogu öö sind kuulata, mu poeg, kuid olen pisut väsinud. Vabanda mind, ma lähen magama.»

Ta teeb pingutusi, et üles tõusta. Allal hüppab jalule ja pakub vanale daamile kätt.

«Ei ole viga midagi, nana Razia. Andke meile oma õnnistus.»

Vanaproua ajab end lõpuks püsti. Toetades vaba käega ristluid, kõnnib ta küürus seljaga. «Oijeh, oijeh!»

Allal saadab proua Raid kuni toaukseni, mille taha see kaob.

«Õnnistatud olgu teie uni, nana Razia!» hüüab Allal enne, kui ta jälle teiste juurde tagasi läheb.

Ta kergitab oma püksitagumikku ja istub siis nagu rätsep, jalad mugavalt risti, oma endisele kohale tagasi. Ta suunab pilgu õemehele ja jätkab, nagu poleks mingit vahelesegamist olnud:

«Teie, Muhtar Rai, olete haritud, te saate kõigist neist asjadest aru. Kuid minu suus kõlavad nad juhmilt, nii nagu nad mulle keelele tulevad. Haridus — see on ainus õige asi! ... Meie oleme kari, meie ei tea mitte kui midagi, meie ainult teeme häält ja rühime edasi, tundmata muret nende põhjuste pärast, mis meid tagant tõukavad. Mis puutub minusse, siis ma mõistan oma nõmedust, oma nõrka iseloomu, oma egoismi. . . Mulle ei ole vaja neid ette heita. Sageli...»

«Mu kallis! ...» protesteerib Jamna.

«Ah, õde, lase mul rääkida!»
Muhtar Rai soovitab:
«Veel üks klaas teed?»
Näib, nagu oleks ta pisut kohmetu.
«Teed?» küsib Allal kuidagi hajameelselt. «Jah, see vaigistaks janu.»
136
Jamna täidab venna klaasi.
«Aitäh, kallis.»
Allal hakkab väikeste sõõmudega vaikselt jooma. Sel hetkel avaneb kriiksudes aiavärav ja sisse tuleb Sabri Lasmar, kes on silmanähtavalt purjus.
«Oi-oi!» imestab Allal Taleb.
Ta teeb saabujale kummarduse. Muhtar Rai ja tema naine vaatavad Sabrile näkku; Muhtari ilme sünges-tub, Jamna nägu tõmbub valuliselt pingule.
«See on Sabri,» konstateerib Allal Taleb.
«Tema isiklikult,» nõustub noormees.
«Härra pummeldab.»
Sabri noogutab pead:
«Ta pummeldab.»
«See on tänapäeval hädatarvilik, et olla «keegi» . . . et näidata oma häid kombeid. Mina ei harju iialgi sellise eluviisiga!»
«See ei olegi teie jaoks mõeldud!»
«Ütle parem, et sul ei ole midagi targemat teha. Ainult see, kes ei kuulu iseenesele, võib endaga nii pillavalt ümber käia.»
Sabri uurib kordamööda Allal Talebit, Muhtar Raid ning Jamnat. Siis võtab ta tooli ja istub sellele kaksiratsa.
«Ma segasin nähtavasti tähtsat arupidamist. Jätkake, jätkake!»
Ta teeb käega julgustava liigutuse:
«Jätkake, ma palun teid. Tehke, nagu mind ei olekski siin. Tädikene, ärge olge nii kurb!»
Jamna võpatab.
«Miks peaksin kurb olema? Need asjad ei puutu minusse. Sinu onu maha arvatud, oled sina ainus kohtumõistja oma tegude üle.»
«Nii öeldakse.»
137
«Ära räägi rumalusi, mu poiss,» kahetseb Allal Taleb. «Pummelda siis, kui on paras aeg!» Sabri pahvatab äkki naerma:
«Eks kuulake! Ah-ah-haa! . .. Eks kuulake teda ometi!»
«Ainult valutava südamega...»
«Jätke oma süda rahule!» Sabri jätkab naeru.
«Sabri! Ära naera!» hüüab Allal Taleb. «Kõlblus on alati olnud pilkamise objektiks. Jälgin valutava südamega sinu käitumist. Sinu onu ees, kes praegu siin viibib ...»
Ta lisab tasemini:
«Mis minusse puutub, siis mulle on see ükskõik, ja sügavas südamepõhjas saan ma sinust aru.» Ta jätkab kõvema häälega:
«Mõtle järele, sa oled noor. Kuid tuleb päev, kus su noorus lõpeb, kus kõik su õitsvas eas tekkinud lootused haihtuvad, kus aimdt mälestused järele jäävad. Kanna siis hoolt, et südametunnistuse kohus sulle kasutamata juhuste ja rikutud võimaluste tabelit silme ette ei too! Sa oled veel noor, muretus sobib sulle hästi: see rõõmustab pilku ja võrgutab südant. Kuid ainult üheks hetkeks, ja siis ...»
«Ah, milleks küll rääkida niisugustest asjadest?» segab Muhtar Rai vahele.
«Allal, mis sul on?» muretseb Jamna, kes püüab naerda. «Milleks sa end sellistesse asjadesse segad?»

Ja Jamna vend tunnistab tasa:

«See häirib mind, selles ongi kõik. See häirib mind ...»

«Lubage, Allal Taleb,» ütleb Sabri. «Kuidas võin mina teid nii kangesti häirida? Teie silmis ei ole ma muud kui kalts, parasiit, küüniline prassija! ...»

Muhtar Rai tõuseb püsti:

138

«Ei, Sabri! Ei! Ma ei taha kuulda, et sa niiviisi räägid !»

Ta läheneb noormehele, võtab tal õlgade ümbert kinni. Allal Taleb heidab Sabrile kavala pilgu.

«Kuidas, kas sa tõesti vihastasid, mu noor sõber? Ei ole ju mingit põhjust! Kõik, mis ütlesin, tuli puhtast sõprusest, murest sinu südamerahu pärast. Ma hoiatan sind selle eest, mis täna veel sinu juures on eelis, kuid homme võib juba needuseks saada. Ma tunnen kõige sügavamat lugupidamist sinu onu vastu, kes on sulle õigupoolest isaks; ent need on minu tundmused, mis mind hukutavad, ütlen seda sulle avameelselt. »

«Kuhu te tüürite?» ütleb noormees heidutatult. «Milleks see keerutamine!» Ta ohkab.

«Noh .. . tänan väga!»

Allal Taleb pöörab pea ära. Ta pudistab hammaste vahelt:

«Ma pean su taltsutama. Kes teab, millega sa veel võid hakkama saada! Teiesugustega peab kõige halvemaks valmis olema!»

Tekib pikk piinlik vaikus. Muhtar Rai võtab uuesti istet; ta vajub jälle mõtisklusse.

Sabri tahab minema hakata.

«Millal te kavatsete . . . Sakiat mehele panna?» pärib Allal.

Sabri jääb otsemaid paigale.

«Milline idee!» imestab Muhtar Rai. «Sellest oli ehk juttu, kuid ...»

«Kas ta ei jätka enam . . . õpinguid, ei?»

«Miks mitte? Meie ei ole veel midagi otsustanud. Kuid ma ei näe selleks muide mingeid takistusi.»

«Helde jumal! Kui kaugele te tahate teda viia? Mida tähendab see õpingute hullustus? Te teate, et

139

ma pooldan tõsiseid teadmisi, kuid . . . mis temast sel kombel saab?»

«Käesolev aeg nõuab, et naisel oleks oma kutse, et ta mängiks teatavat osa ...»

«Te näete und! See ei ole meie jaoks, meie ei ole veel jõudnud sellise arenemisjärguni, seda pole sugugi vaja. Mehele see veel kõlbab, aga naisele! ...»

Muhtar Rai paneb hajameelselt käe laubale.

«Mulle näib mõnikord, et ma tõepoolest näen und, et võin ilma enese teadmata isegi mõne roima sooritada ...»

Kõik vaatavad teda.

«Ei! See on ainult minu fantaasia.»

Muhtar Rai jääb vait, kuid lisab otsekohe:

«Kuhu me siis tahame jõuda ...»

«Jah: kuhu?» pomiseb Allal Taleb.

Muhtar Rai tunnistab vaiksel häälel:

«Ma ei tea seda!»

«Ja ometi on just meil vaja seda teada — rohkem kui kellelgi teisel,» ütleb Allal Taleb, rääkides tasa nagu ta õemeeski. «Kuid me peame leidma tee, mis meile sobib.»

«Võib-olla oleme eksiteel? . . .»

«Igatahes ei ole mõtet nuriseda taeva seaduste vastu.»

«Ja mispärast mitte?» küsib Sabri. Allal Taleb kõõritab ehmunult tema poole. «Ära ole liiga uhke oma mõistusele, sa tarkpea! See hukutabki meid.»

Sabri on juba valmis teravalt vastama, kuid ütleb siis:

«Head ööd kõigile.»
Ta lahkub. Vaikus rõhub paigalejääjaid.
Hetke pärast heidab Allal Taleb pilgu uksele, trulle taha Sabri kadus.
140
«Te mõtlete siis Sakia talle naiseks anda?»
«Mul ei ole mingit kavatsust oma tütart Sabrile peale sundida,» vastab Muhtar Rai. «Muide, samuti kui Sakial ei ole ka Sabril tahtmist abielluda.»
«Ah nii!»
«Sabri on samal määral minu laps nagu Sakiagi.»
Muhtar Rai lausus need sõnad vaevaga, nagu oleks tal raske olnud neid öelda.
«Muidugi,» nõustub Allal Taleb, kelle nägu sünges-tub.
Äkki näib talle midagi meenuvat; ta tõmbab vestitaskust kella.
«Oo! . . . Juba kolmveerand üksteist!»
Ta kargab ühe hüppega püsti.
«Nüüd sattusin portsu otsa, mu abikaasa kihutab mu tänavale! Ei, ärge saatke mind, ma tunnen teed. Head õhtut, head õhtut!»
Muhtar Rai ja Jamna saadavad Allal Talebi väravani, hoolimata viimase vastuseisust. Patio jääb mõneks hetkeks tühjaks. Ritsikate siristamine algab uuesti.
Jamna tuleb esimesena sisse, abikaasa tema järel.
«Ta mõtleb kahtlemata,» ütleb Jamna, «et elus oleks parematki teha, kui ainult elada.»
«Kellest sa räägid? Ma ei saa aru.»
«Sakiast, muidugi; just seda ta tunneb. Olen selles kindel: mu vaist ütleb mulle seda.»
«Mida see tähendab? Seleta ometi.»
«Ma ei oska sulle midagi seletada, kuid see on nii. Tunnen seda,»
Jamna peatub, selg sirge, pilk kauge.
«See on needus, mis meid jälitab, see on meie elu . . .»
«Meie elu?»
141
«Jah, meie elu. Ta on niisugune.»
«Meie elu!»
Muhtar Rai hakkab edasi-tagasi käima.
«Poodagu mind üles, aga siin toimub midagi. . . midagi mis . . . millest ma aru ei saa! Mis meie elul siis viga on?»
«Ma ei tea seda, ma andsin sulle lihtsalt edasi, mida meie tütar tunneb. Mul on mulje, et ta muutub mulle aina võõramaks. Ta nagu kuuluks mingisse teise maailma ...»
«Ei, ei. . .»
Muhtar Rai käib ärritatult edasi-tagasi. Siis jääb ta nagu post naise ette seisma: «Ei!»
«Lähme magama, aeg on hiline. Ära muretse!» Nad suunduvad koos toa poole. Muhtar Rai küsitleb edasi:
«Meie elu? Meie elu? Mis sel meie elul siis erilist on? Ta on samasugune nagu kõigil teistelgi!»
Hetk hiljem kustuvad tuled. Patiot valgustab nüüd ainult öö nõrk kuma.
Nagu viirastus ilmub Sakia nähtavale.
«Nad on juba ära läinud . . .» ütleb neiu, püüdes hästi tasa rääkida. «Ma kuulsin nende hääli ega saanud uinuda. Kui ilus on öö!»
Ta läheb aia poole, toetab käe vastu sammast ja vaatab taevast.
«Tähed kahvatuvad ja kaugenevad, kuu tõuseb varsti. Ma ei tea, mis minuga toimub . . . Kõik on nii kaunis! Mingi hea, helge põhimõte hingestab ööd.»
Sakia jääb vait, vaatleb pärani silmi taevast.

«Küll meie maja on kummaline, ta on üleni mähitud varjudesse,» lausub neiu mõne hetke pärast. «Tuuleke puhub jahedamalt, on kuulda vaid viimaste ärkveloliiate üksikuid hääli. . . Mu vaesed vanemad! Isa, sa oled hea, ja sina, emake, samuti, kuid ... te olete kurdid, te ei näe midagi, ei tea midagi.»

142

Magava linna hingus täidab ööd; Sakia kuulatab. «See muutub ehk kõik ühel päeval . . . Võibolla on meil liiga vähe algatusvõimet? Kui julm on olla nõrk!» Sakia jääb jälle vait.

«Ma ei tea, mida peale hakata, ma oskan ainult võimatuist asjadest unistada. See on nii, nagu hüüaks mu hing pimedusse. Peab ju ometi olema midagi, mille poole võiks käsi sirutada.»

Sakia tuleb endisesse kohta tagasi, jääb liikumatult

keset õue seisma.

«Varjud, varjud, varjud . . . Ma näen ainult varje ega ole kedagi, kes mind kuuleks.»

Мохаммед Диб АФРИКАНСКОЕ ЛЕТО На эстонском языке Оформление суперобложки и титула Э. Майсаар Эстонское Государственное Издательство Таллин, Пярнуское шоссе, 10,

Toimetaja H. Кад'апсИ Kunstiline toimetaja Я. Pangsepp Tehniline toimetaja T. Lüuand Korrektorid A. Kiho ja L. Kosin Ladumisele antud 15. I 1962. Trükkimisele antud 7. III 1962. Paber 70:90, 1./32. Trükipoognaid 4,5. Formaadile 60:92 kohaldatud trükipoognaid 5,27. Arvutuspoognaid 6,26. Tiraaž 16 000. Tellimise nr. 269. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tn. 2.

Hind 33 kop.